الله
محمد

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ

(تحقيق جن دين پنهنجي ۾ تفرقو وڌو ۽ شيعا ٿيا (اي محمد صلعم) تون انهن سان واسطو ڪونهي)

(سورهٔ انعام)

سني لائبريري
ڈاٹ کام

كتاب

رد ميزان الانصاف

مصنفه

جناب ميان الحاج محمد بخش صاحب واصف حيدرآبادي مولف رسائل

عديده

قيمت چار آنا

سنه ١٩٣٦ع

سنه ١٣٥٥ھ

عدد ١٠٠٠

عباسي ليٿو آرٽ پريس ڪراچي مان ميان نذير احمد
ڇاپائي حيدرآباد
سنڌ مان
شايع ڪيو

باهتمام شيخ عبدالعزيز محمد سليمان مينيجر عباسي ليٿو اليڪٽرڪ پريس ڪراچي ۾ ڇپيا

شُڪريه

ناظرين تي روشن هجي ته اسلام پاڪ جو ڪو زمانو ته اهڙو هو جو دين خدا جا مستانا شمع اسلام تي پروانا ٿي پنهنجو مال ۽ جان قربان ڪري ڇڏيندا هئا. اسلام جي خدمت جي دعوت جڏهن به انهن پاڪ نفسن کي ڏني ويندي هئي، تڏهن بنا ڪنهن پس وپيش جي ۽ سواءِ ڪنهن عذر جي يڪدم اچي حاضر ٿيندا هئا. انفاق في سبيل الله جي انهن بزرگ هستين کي اهڙو ته ذوق ۽ شوق هو جو جڏهن جنگ تبوڪ جي لڙائي واسطي سيد الانبيا جناب محمد مصطفى صلى الله عليه وسلم چندي جي اپيل ڪئي، تڏهن حضرت صديق اڪبر پنهنجي ساري ملڪيت کڻي آيو ۽ حضرت فاروق اعظم پنهنجي سموري جائداد جو اڌ کڻي آيو ۽ حضرت عثمان ذي النورين چاليهه اٺ جي شام جي واپار لاءِ تيار ڪيا هئائين سڀ سموري اسباب سميت آڻي خدمت نبوي ۾ حاضر ڪيا. اهڙيءَ طرح ٻين اصحابن سڳورن به پنهنجي پهچ آهر دين جي خدمت ۾ ڀرپور ورتو. انهيءَ طبقه کانپوءِ به مسلمانن اسلام جي خدمت ۾ مالي امداد کان هٿ نه روڪيو آهي. مگر افسوس جو هن وقت جڏهن ته اسلام جي پاڪ تعليم تي دين جي دشمنن جا هر طرح حملا ٿي رهيا آهن تڏهن مسلمانن جو هن طرف ڪو به توجهه ڪونهي. سڀڪو پنهنجي نفس پروري ۾ پورو آهي ۽ دين جي خدمت لاءِ هڪ پائي خرچ ڪرڻ به ناگوار ٿي لڳي ٿي. گهڻا خاندان ته دين کي خيرباد چئي پنهنجي عاقبت برباد ڪري رهيا آهن. البته ڪا ڪا هستي اهڙي ڏسي پئي آهي جا هر نوع توڙي ور نوع اسلام جي خدمت ڪري رهي آهي. هن جاءِ تي اسين انهيءَ بزرگ ۽ مايه ناز هستي جو شڪريه ادا ٿا ڪريون، جنهن هن ڪتاب ڇپائڻ ۾ اسان جي مدد ڪئي آهي. خداوند تعالى کيس هن نيڪ عمل جو اجر عظيم دارين ۾ عطا فرمائي ۽ سندس اقبال ۽ جاه و جلال کي قائم رکندو. آمين.

واصف

ذي الحج سنه ١٣٥٢ھ

بسم الله الرحمٰن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلواة والسلام على سيد المرسلين وعلى آله واصحابه وازواجه اجمعين

برادران اسلام تي روشن هجي ته كيترن ڏينهن کان مونکي اهو خيال رهندو ٿي آيو ته قرآن مجيد بابت هڪ اهڙو جامع ڪتاب لکي پبلڪ جي پيش ڪجي جنهن ۾ ڪتاب الاهي بابت اهلسنت وجماعت ۽ شيعن جا رايا ۽ عقيدا تفصيل طور ڏنا وڃن. انهي ارادي موجب جڏهن مون هي ڪتاب لکڻ شروع ڪيو ته ان ڪجهه حصه لکڻ بعد مسٽر ميوي خان جو رسالو **ميزان الانصاف** نظر مان گذريو جنهن ۾ اسانجي انهي جواب جو جواب آهي جو لاڙڪاڻه واري اشتهار جي ٻرئين سوال جو ڏنل آهي. جواب ڇا هجي مزخرفات جو هڪ ڍير آهي. نه اسانجي جواب کي سمجهيو ويو آهي نه پنهنجن اعتراضن جي بيهودگي کي پروڙيو ويو آهي. پر اهي سڀئي چند بوسيده اعتراض ڪيا ويا آهن جي هن اڳي به ڪيا آهن ۽ جن جا جواب هن ڪتاب ۾ مفصل ڏنا وڃن ٿا ۽ پوءِ جيڪڏهن شيعه حضرات ۾ ڪجهه صداقت هوندي ۽ انصاف ته وري هن موضوع تي لب ڪشائي نه ڪندا

فصل پهريون
(تاريخ قرآن مجيد)

واضح هجي ته جڏهن اڳين نبين عليهم السلام تي الله تعالیٰ جي طرفان خلق جي هدايت واسطي ڪتاب ۽ صحيفا نازل ٿيندا هئا تيئن نبين جي سردار جناب احمد مختار صلى الله عليه وسلم تي به خدا تعالیٰ جي طرفان قرآن حميد نازل ٿيو. اڳيان ڪتاب جڏهن ته محدود وقت لاءِ هئا، تنهنڪري انهن جي حفاظت جو اهتمام به ڪونه ڪيو ويو، جو ته هڪ تعليم ڪا نبوت تي تعليم اچڻي هئي. پر قرآن مجيد جڏهن ته دنيا جي فنا ٿيڻ تائين قائم رهڻو آهي ۽ ختم نبي ﷺ جي معرفت ڪابه نئي تعليم اچڻي ناهي، تنهنڪري هن ڪلام پاڪ جي حفاظت جو بندوبست به قدرت کي ئي ڪرڻو پيو جيئن خدا تعالیٰ فرمائي ٿو:-

نَحۡنُ نَزَّلۡنَا الذِّكۡرَ وَاِنَّا لَهٗ لَحٰفِظُوۡنَ (حجر)

يعني هي نصيحت ڀريل ڪتاب اسان نازل ڪيو آهي ۽ اسين ان جا نگهبان آهيون

صحيح حديث جي ڪتابن مان معلوم ٿو ٿئي ته اِها حفاظت خود جناب محمد رسول الله صلعم جي ئي مبارڪ زماني ۾ سندن دست حق پرست سان ٿي آهي. جڏهن ته جڏهن جڏهن به خدا تعاليٰ جي طرفان قرآن شريف نازل ٿيندو هو تڏهن حضرت جن (صلعم) پر وقت ڪاتب کي سڏائي لکائي ڇڏيندا هئا ۽ ڪيترا صحابي ياد به ڪري ڇڏيندا هئا ۽ حضرت جن جي روبرو ختما به ڪيندا هئا. ڪيترا اصحاب سڄو ته پاڻ وٽ لکي به ڇڏيندا هئا. آخر جڏهن حضور جن (صلعم) انتقال فرمايو ۽ حضرت ابوبڪر صديق رضه خليفو ٿيو تڏهن هڪ لڙائي ۾ ڪيترن حافظن جي شهيد ٿي وڃڻ ڪري حضرت عمر فاروق رضه حضرت ابوبڪر رضه کي چيو ته قرآن مجيد جو مختلف شين تي لکيل ۽ ماڻهن وٽ تحرير ٿيل آهي ۽ حافظن جي سينن ۾ جمع ٿيل، انکي هڪ هنڌ ڪتابي صورت ۾ گڏ ڪري لکائجي. جو ته هن وقت ڪيترا حافظ موجود آهن، جيڪڏهن اهي گذري ويا ته پوءِ معاملو مشڪل ٿي پوندو. حاصل ڪلام حضرت ابوبڪر صديق قرآن مجيد جي جمع ڪرائڻ جو ڪم شروع ڪيو ۽ هر هڪ آيت تي ٻه شاهد وٺي نهايت خبرداري سان قرآن مجيد جو نسخو تيار ڪرايو.

اِهوئي هڪ نسخو هو جو حضرت ابوبڪر صديق ۽ حضرت عمر جي زماني تائين هلندو آيو ۽ ڪنهن به اصحابيءَ اُن سان اختلاف نه ڪيو. حضرت عثمان رضه جي خلافت ۾ جڏهن اسلامي فتوحات جي حد پري وڃي پهتي ۽ قرآن مجيد جي پڙهڻ ۾ عجمين اختلاف ڪيو تڏهن حضرت عثمان رضه صحابه ڪرام جي مجلس شوريٰ ڪوٺائي هيءَ تجويز پيش ڪئي ته قرآن مجيد جا نسخا قريش جي لغت ۾ لکائي فتح ڪيل ملڪن ڏي موڪلجن ته ماڻهو انهي موڪليل نسخي تي هلن. انهي مجلس شوريٰ جو ممبر حضرت علي رضي الله عنه به هو. مڙيئي ممبرن انهي رٿ تي بحال ڪيو، جنهن تي اُهو مڪمل نسخو قرآن مجيد جو گهرايو ويو جو اُن وقت حضور جن (صلعم) جي حرم پاڪ بي بي حفصه وٽ هو. پس اُن تان ڪيترا نقل ڪرائي ملڪن ڏي موڪليا ويا. هن وقت تائين اهوئي قرآن مجيد ساري اسلامي دنيا ۾ تيرهن سو سالن کان مشهور معروف هلندو اچي، جنهن کي مسلمان پنهنجي دين ۽ ايمان جو بنياد ٿا سمجهن سواءِ شيعه صاحبن جي. اِنهن جو اختلاف هن ڪري آهي جو هو سمجهن ٿا ته جيڪڏهن اسين ائين چونداسين ته موجوده قرآن مجيد اهو ساڳيو ڪلام اِلاهي آهي جو جناب محمد رسول الله (صلعم) پنهنجن هٿن سان

مرتب ڪيو هو ۽ اُن ڪتاب ۾ قسم جي ڦيرگهير ۽ ڪمي بيشي نه ٿي آهي ته پوءِ انهي گڏ ڪندڙن ۽ لکائيندڙن ۽ شايع ڪندڙن جي نه فقط ايمانداري ۽ امانت ثابت ٿيندي پر اُنهن جي هڪ عظيم الشان اسلامي خدمت جو پڻ اقرار ڪرڻو پوندو ۽ اهو اُنهن جو احسان ساري اُمت تي قيامت تائين پُشت به پشت رهندو ايندو. جنهن جو نتيجو اهو نڪرندو جو نه حضرت علي ڪرم الله وجهه جي خلافت بلا فصل ثابت ٿيندي ۽ نه ٻيا اعتراض فدڪ وغيره جا صحابه ڪرام تي قايم ٿي سگهندا بلڪ شيعه مذهب جي عمارت جو بنياد ئي اُکڙجي ويندو. تنهنڪري هُنن صاحبن ضرور جا تو نه پنهنجي مذهب جي حفاظت خاطر قرآن مجيد کي غير معتبر ۽ تحريف ٿيل ثابت ڪريون نه اصحاب جي غير معتبري ان خود ظاهر ٿي پوندي - هي رايو اسان جو فقط نه آهي پر شيعن جي عالمن پڻ انهي ڳالهه کي محسوس ڪري اهو خيال ظاهر ڪيو آهي جئن **علامه نوري** پنهنجي ڪتاب فصل الخطاب ۾ ٿو لکي : —

" ان الاخبار في هذا الباب متواترة معنًا وطرح جميعها يوجب
رفع الاعتماد عن الاخبار راسا بل ظني ان الاخبار في هذا الباب
لا يقصر عن اخبار الامامة فكيف يثبتونها بالخبر "

يعني تحقيق قرآن جي تحريف (ڦيرگهير) جون روايتون معنًا متواتر آهن (ايتريون آهن جو عقل انهن کي ڪوڙو نٿو ڄاڻي سگهي) ۽ انهن سڀني روايتن کي ترڪ ڪرڻ سان اسان جي حديث جو سارو من بي اعتبار ٿي پوندو. حقيقت هي آهي ته تحريف قرآن جون روايتون امامت جي روايتن کان گهٽ نه آهن لهذا انهن کي ڇڏڻ سان امامت جو مسئلو به ثابت نه ٿيندو"

فصل ٻيو

(قرآن مجيد بابت شيعن جا عقيدا)

هن موجوده قرآن حميد بابت شيعه صاحبن جو عقيدو آهي نه اُنهن اصحابن پنجن قسمن جي ڦيرگهير ڪئي آهي.

(١) اصل قرآن مان ڪيترو ڪڍيو ويو آهي.

(٢) اصل قرآن ۾ وڌايو ويو آهي.

(٣) اصل قرآن جي لفظن ۾ مٽ سٽ ڪئي وئي آهي.

(د) حرفن ۾ اعرابن ۾ تبديل ڪئي وئي آهي .

(هه) سورتن ۾ آيتن جي اصلي ترتيب ٽيرائي وئي آهي .

هنن ٻنهي عقيدن لاءِ خود شيعه صاحبن جون صحيح روايتون موجود آهن جي

فصل ٽيو

(اصل قرآن مان گهٽ ڪرڻ جون شيعي روايتون)

شيعه صاحبن جي حديثن جي ڪتابن مان پهريون نمبر ڪتاب **ڪافي ڪليني** آهي جنهنجو مُصَنِّف ابي جعفر محمد بن يعقوب آهي ، جنهن ۳۲۹ هجري ۾ وفات ڪئي. انجو امام ڪتاب سفيرن جي هٿان امام غائب وٽ غار ۾ پهچايو ويو ، جنهن پڙهي پسند ڪيو ۽ فرمايو تہ " هٰذا ڪاف لشيعتنا " يعني هي ڪتاب اسان جي شيعن لاءِ ڪافي آهي . انهيءَ ڪري ڪتاب جو نالو ڪافي رکيو ويو. انهي ڪتاب ۾ هڪ باب آهي " باب فيه نکت ونتف من التنزيل في الولاية " (يعني باب آهي انهي بيان ۾ تہ امامت جي نزول بابت ڪيئن ڪيو ويو آهي)

انهي باب ۾ هيٺيون حديثون ذڪر آهن :-

(۱) عن ابي عبد الله عليه السلام في قول الله ومن يطع الله ورسوله في ولايت علي والائمة من بعده فقد فاز فوزا عظيما هٰكذا نزلت "

يعني فرمايو امام جعفر صادق تہ اصل آيت هن طرح نازل ٿي هئي جنهن ۾ " في ولايت علي والائمة من بعده " ڪڍيو ويو - (هي حديث سيد مقبول احمد شيعي جي ترجمہ قرآن صفحو

(۲) عن ابي عبد الله عليه السلام في قوله ولقد عهدنا الى آدم من قبل كلمات في محمد وعلي وفاطمة والحسن والحسين والائمة من ذريتهم فنسي هٰكذا والله انزلت على محمد

يعني فرمايو امام جعفر صادق تہ اصل آيت حضرت جن تي هن طرح نازل ٿي هئي پر پوءِ ان مان (كلمات في محمد كان من ذريتهم تائين) ڪڍيو ويو آهي) ترجمہ مقبول ص ۵۰۹

(۳) عن ابي جعفر عليه السلام قال نزل جبريل بهٰذه الآية على محمد صلعم بئسما اشتروا به انفسهم ان يكفروا بما انزلنا في علي بغيا " فرمايو امام محمد باقر تہ جبريل هن آيت کي هن طرح آندو هو پر پوءِ انمان (في علي) ڪڍيو ويو .

(۴) عن ابي جعفر قال نزل جبريل بهٰذه الآية على محمد هٰكذا ان كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا في علي فأتوا بسورة من مثله "

يعني فرمايو امام محمد باقر ته حضرت جبرئيل هيءَ آيت هنطرح آندي هئي ٻر پوءِ
انَ مان (في علي) ڪڍيو ويو آهي .

(٥) عن ابي عبد الله عليه السلام قال نزل جبرئيل على محمد بهذه الآية هكذا يا ايها الذين اوتوا الكتاب آمنوا بما نزلنا في علي نوراً مبينا "

يعني فرمايو امام جعفر صادق ته هيءَ آيت جبرئيل هنطرح حضرت جن تي نازل ڪئي هئي ٻر پوءِ انهن (في علي) ڪڍي ڇڏيا ٿون .

(٦) عن ابي جعفر عليه السلام ولو انهم فعلوا ما يوعظون به في علي لكان خيراً لهم "

يعني فرمايو امام محمد باقر ته اصل آيت مان "في علي" ڪڍيو ويو آهي .

(٧) عن الرضا عليه السلام في قول الله عز وجل كبر على المشركين بولاية علي ما تدعوهم اليه يا محمد من ولاية علي هكذا في الكتاب مخطوطة "

فرمايو حضرت امام رضا ته اصل قرآن ۾ هيءَ آيت هنطرح هئي ليڪن موجوده قرآن ۾ " بولاية علي يا محمد من ولاية علي " آهي ئي ڪونه . جو ته انکي اصل قرآن مان ڪڍيو ويو آهي

(٨) عن ابي عبد الله في قوله تعالى فستعلمون من هو في ضلال مبين يا معشر المكذبين حيث انبأتكم رسالة ربي في ولاية علي والائمة من بعده من هو في ضلال مبين كذا نزلت " يعني فرمايو امام جعفر صادق ته هيءَ آيت هنطرح نازل ٿي هئي ٻر نهن قرآن ۾ "يا معشر المكذبين حيث انبأتكم رسالة ربي في ولايت علي والائمة من بعده" موجود نا هي جو اصل قرآن ۾ هو " ڏسو ترجمه مقبول احمد صفحه ۹۰۰

(٩) عن ابي عبد الله عليه السلام في قوله تعالى سال سائل بعذاب واقع للكافرين بولاية علي ليس له دافع ثم قال هكذا والله نزل بها جبرئيل على محمد "

فرمايو امام جعفر صادق ته هيءَ آيت اصل هنطرح نازل ٿي هئي ٻر پوءِ ان مان "بولاية علي" ڪڍيو ويو آهي .

(١٠) عن ابي جعفر عليه السلام قال نزل جبرئيل بهذه الآية على محمد هكذا فبدل الذين ظلموا آل محمد حقهم قولا غير الذي قيل لهم فانزلنا على الذين ظلموا آل محمد حقهم رجزاً من السماء بما كانوا يفسقون " يعني فرمايو امام محمد باقر ته هيءَ آيت اصل ۾ هنطرح نازل ٿي هئي ٻر پوءِ ان مان " آل محمد حقهم " کي ڪڍيو ويو آهي .

(١١) عن ابي جعفر عليه السلام قال نزل جبريل بهذه الآية هاكذا ان الذين ظلموا آل محمد حقهم لم يكن الله ليغفر لهم ولا ليهديهم طريقا الا طريق جهنم " يعني فرمايو امام محمد باقر ته هي آيت دراصل هن طرح نازل ٿي هئي پر پوءِ اُن مان " آل محمد حقهم " کي ڪڍي ڇڏيائون.

(١٢) عن ابي جعفر عليه السلام قال نزل جبريل بهذه الآية هاكذا فابى اكثر الناس بولاية علي الا كفورا " يعني فرمايو امام محمد باقر ته اصل ۾ هيءَ آيت هن طرح نازل ٿي هئي پر پوءِ اُن مان " بولاية علي " ڪڍيو ويو آهي.

(١٣) قال ونزل جبريل بهذه الآية هاكذا وقل الحق من ربكم في ولاية علي فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر " يعني دراصل آيت هن طرح نازل ٿي هئي پر پوءِ اُن مان " في ولاية علي " ڪڍيو ويو آهي.

(١٤) ان القرآن الذي جاء به جبريل الى محمد سبعة عشر الف آية " يعني فرمايو امام جعفر صادق ته تحقيق اهو قرآن جو جبريل محمد صلعم ڏي لاٿو اهو سترهن هزار آيتون هيون حالانڪ هن موجوده قرآن ۾ ڇهه هزار ٻه سوءِ ڪجهه آيتون آهن (بقول شيعه) گويا ٻه حصا قرآن مجيد جا لٽ ڪيا ويا آهن.

(١٥) ڪتاب احتجاج طبرسي (مصنف شيخ احمد بن ابي طالب شيعه) ۾ صفحه ١١١ کان ١٣٢ تائين هڪ وڏي روايت لکيل آهي جنهن ۾ ڪنهن زنديق (بيدين) حضرت علي المرتضي کان قرآن مجيد بابت ڪي سوال ڪيا آهن، جنهن جي اڪثر جوابن ۾ حضرت علي رض فرمايو آهي ته قرآن حميد ۾ تغير ڪيو ويو آهي. مثلاً جڏهن هن زنديق اعتراض ڪيو ته آيت فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَآءِ " ۾ شرط ۽ جزا جو پاڻ ۾ ڪو به ربط (لاڳاپو) معلوم نٿو ٿئي، تڏهن حضرت علي رض جواب ڏنو ته:-

فهو مما قدمت ذكره من اسقاط المنافقين من القرآن و

بين القول في اليتامى وبين نكاح النساء من الخطاب و

القصص اكثر من ثلث القرآن.

يعني اهو هنڪري آهي جو مون اڳي ئي ذڪر ڪيو آهي ته منافقن قرآن مجيد مان گهٽائي ڪڍيو آهي. جيئن ته في اليتامى ۽ نكاح النساء جي وچ مان قرآن جي ٽئي حصي

جيترو ڪيڏيو ويو آهي - اڳتي هي حضرت علي رضه تو فرمائي ته اي زنديق :-

(١٦) " ولو شرحت لك ما اسقط وحرف وبدل مما يجري هذا المجرى لطال وظهر ما تحظر التقية اظهاره "

يعني جيڪي ڪي قرآن مان ڪڍيو ويو آهي ۽ تحريف تبديل ڪئي وئي آهي اهو جيڪڏهن سارو بيان ڪريان ته هوند دفتر ٿي پوي پر تقيه ان جي ظاهر ڪرڻ کان روڪي ٿو .

(١٧) تفسير صافي جي ديباچه ۾ تفسير عياشي کان نقل آهي ته امام محمد باقر فرمايو ته :-
" ان القرآن قد طرح منه آي كثيرة "
تحقيق قرآن مان گهڻيون آيتون ڪڍيون ويون آهن .

(١٨) صافي تفسير ۾ آهي " ولو قرئ القرآن كما انزل لالفيتنا فيه مسمين "
يعني جيڪڏهن اهو اصلي قرآن پڙهيو وڃي ته هوند اُن ۾ اسان جا نالا ڏسو - گويا اصلي قرآن ۾ امامن سڀني جا نالا هئا جي ڪڍي ڇڏيا ويا آهن -

(١٩) تفسير قمي (مصنف علي بن ابراهيم قمي امام حسن عسكري جو شاگرد ۽ محمد بن يعقوب ڪليني جو استاد) ۾ آهي " أما ما هو محذوف عنه قوله لكن الله يشهد بما انزل اليك في علي كذا انزلت ...... ومثله كثيرة "
يعني اهي آيتون جي قرآن مان ڪڍيون ويون آهن انهن جو مثال هڪڙو هي به آهي جو مٿين آيت مان " في علي " ڪڍي ڇڏيا ٿن ۽ اهڙا مثال گهڻا آهن -

(٢٠) ترجمه مقبول احمد صفحه ١٢٩ ۾ آهي :- كافي مين جناب امام جعفر صادق سے منقول ہے كہ يہ آيت يوں نازل ہوئی تھی فما استمتعتم به منهن الى اجل مسمى فآتوهن اجورهن فريضة " گويا " الى اجل مسمى " ڪڍيو ويو آهي -

(٢١) كافى اور تفسير عياشى مين جناب امام محمد باقر سے يہ آيت اسطرح منقول ہے " قد جاء كم الرسول بالحق من ربكم في ولايت علي فآمنوا خيرا لكم وان تكفروا بولاية علي فان لله ما في السموات والارض " (ترجمه مقبول احمد صفحه ١٦٥) گويا هن آيت مان " في ولاية علي ۽ بولاية علي " ڪڍيو ويو آهي -

(٢٢) تفسير قمى مين ہے كہ فرمايا امام جعفر صادق نے كہ اصل آيت يوں نازل ہوئی تھی " له معقبات من خلفه ورقيب من بين يديه يحفظونه بامر الله (ايضاً صفحه ٣٩٨)

(۲۳) تفسیر قمی مین ہے کہ اصل نزول یون تھا "انی نذرت للرحمٰن صوماً و صمتا"
(ایضاً صفحہ ۴۸۹) گویا "صمتا" جو لفظ کڍيو ويو آهي.

(۲۴) تفسیر قمی مین جناب امام محمد باقر سے منقول ہے کہ جبریل امین نے جناب رسول خدا کو یہ آیت اسطرح پہنچائی تھی "وقال الظالمون لآل محمد حقهم ان تتبعون الا رجلا مسحورا"
(ایضاً ۵۲۴) گویا "لآل محمد حقهم" کڍيو ويو آهي.

(۲۵) وانذر عشیرتک الاقربین تفسیر قمی مین ہے کہ اسکے آگے "ورهطك منهم المخلصين" بھی نازل ہوئی تھی (ایضاً صفحہ ۵۹۹) گویا "ورهطك منهم المخلصين" کڍيو ويو آهي

(۲۶) تفسیر قمی مین ہے "سيعلم الذين ظلموا آل محمد حقهم اي منقلب ينقلبون" والله یہ آیت اسطرح نازل ہوئی تھی" (صفحہ ۶۰۰) گویا (آل محمد حقهم) کڍيو ويو آهي

(۲۷) کتاب ثواب الاعمال مین جناب امام جعفر صادق سے منقول ہے کہ سورۂ احزاب سورۂ بقرہ سے زیادہ طویل تھی مگر چونکہ اسمین عرب کے مُردون اور عورتون کی عموماً اور قریش کی خصوصاً بد اعمالیان ظاہر کی گئی تھین اس لیئے اسے کم کردیا گیا اور اسمین **تحریف** کردی گئی (ایضاً صفحہ ۶۸۲)

(۲۸) تفسیر قمی مین جناب امام محمد باقر سے منقول ہے کہ یہ دونون آیتین یون اتری تھین
ولن ينفعكم اليوم اذ ظلمتم آل محمد حقهم انكم في العذاب مشتركون (صفحہ ۷۸۵)
گویا هنان "آل محمد حقهم" کي کڍيو ويو آهي.

(۲۹) تفسیر مجمع البیان مین ہے کہ اسکے بعد یہ آیت نازل ہوئی فاما نذهبن بك فانا منهم منتقمون بعلي بن ابي طالب (ایضاً ۸۰۵) گویا هن آیت مان "بعلي بن ابي طالب" کي کڍيو ويو آهي

(۳۰) تفسیر قمی مین جناب امام جعفر صادق سے منقول ہے کہ اصل تنزیل یون ہوئی تھی
"آمنوا بما نزل على محمد في علي" (ایضاً ۸۰۸) گویا "في علي" کي کڍيو ويو آهي

(۳۱) تفسیر قمی مین جناب امام محمد باقر سے منقول ہے کہ جبرائیل امین نے جناب رسول خدا کو یہ آیت یون پہونچائی تھی "ذالك بانهم كرهوا ما انزل الله في علي" (ایضاً ۸۰۹)
گویا هن مان في علي کي کڍيو ويو آهي.

(۳۲) کافی مین جناب امام موسیٰ کاظم سے منقول ہے کہ اصل مین یون نازل ہوا تھا
وذرني والمكذبين بوصيك (ایضاً ۹۱۰) گویا "بوصيك" کي کڍيو ويو آهي.

(۳۳) کافی مین جناب امام موسیٰ کاظم سے منقول ہے کہ اصل تنزیل یون ہوئی تھی "الابلاغا من الله و رسالاته في علي" (ایضاً صفحہ ۱۰ ۹) گویا آیت مان "في علي" کي کڍيو ويو آهي.

(۳۴) کتاب احتجاج طبرسي ۾ زنديق وارن سوالن ۾ حضرت علي رضه هي ٻه فرمايو :-
والقصد لتغيير الكتب الذي جاء به اسقاط ما فيه من فضل ذوي الفضل "
يعني هنن جو قصد هو ته قرآن مجيد ۾ ڦيرگهير ڪن ۽ اهو حصو ڪڍي ڇڏين جنهن ۾ اهل فضيلت جي فضيلت لکيل هئي.

۳۵ اصول کافي ۾ آهي " عن جابر عن ابي جعفر عليه السلام قال قلت له لم سمي علي ابن ابيطالب امير المومنين قال الله سماه وهاكذا انزل في كتابه واذ اخذ ربك من بني آدم من ظهورهم ذريتهم واشهدهم على انفسهم الست بربكم وان محمدا رسولي وان عليا امير المومنين "
گويا انهي آيت مان " وان محمدا رسولي وان عليا امير المومنين " کي ڪڍيو ويو آهي.

۳۶ اصول کافي ۾ آهي " عن معلي رفعه في قول الله فباي آلاء ربكما تكذبان ابالنبي امر بالوصي نزلت في الرحمن " گويا هن آيت مان " ابالنبي امر بالوصي " ڪڍيو ويو.

۳۷ اصول کافي ۾ آهي ته " وما ارسلنا قبلك من رسول ولانبي ولا محدث " هن طرح نازل ٿي هئي پر پوءِ ان مان " ولا محدث " کي ڪڍي ڇڏيو ويو.

۳۸ تفسير عياشيءَ ۾ آهي ته فرمايو امام محمد باقر ته هيءَ آيت هن طرح نازل ٿي هئي :-
وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ اُمَمَ النَّبِيِّينَ " پر پوءِ انهن لفظ " امم " جو ڪڍيو ويو.

۳۹ ابن شهر آشوب مازندراني کتاب المثالب ۾ ٿو لکي " اِنَّ سُوْرَةَ الْوِلَايَةِ اُسْقِطَتْ بتمامها " يعني ولايت واري سڄي سورة ڪڍي ويئي آهي.

۴۰ ملا خليل قزويني (متوفي ۱۰۸۹) اصول کافي جي شرح باب فضل القرآن ۾ ٿو لکي :-
مراد این ست که بسیاری ازان قرآن ساقط شده و در مصاحف مشهوره نیست " يعني انهي اصلي قرآن مان گهڻو ڪجهه ڪڍيو ويو آهي جو مشهور مصحفن ۾ ناهي.

۴۱ شيعن جو علامه محسن کاشي تفسير صافي صفحه ۱۴ ۾ ٿو لکي :-
ان القرآن الذي بين اظهرنا ليس بتمامه كما انزل على محمد ...... وانه قد حذف عنه اشياء كثيرة " يعني تحقيق اهو قرآن جو هنين اسان وٽ آهي پورو ناهي جو انهي قرآن مان جو محمد صلعم تي نازل ٿيو هو گهڻو ڪجهه ڪڍيو ويو آهي.

٤٢ علامه نوري ڪتاب فصل الخطاب ۾ ٿو لکي :- ” وَمِن جهت الزيادة والنقيص “
يعني حضرت عليؓ طرف قرآن ۾ موجوده قرآن کان زيادتي خواه گهٽتائي ڪري خلاف هو.

٤٣ شيعن جو مجتهد مولوي دلدار علي ڪتاب مواعظ الالهيات ۾ ٿو لکي :- ”شيعي امامي را بنابرين چه تقصير اگر بگويد که قرآن زيادتي ازانچه هست داشت و تمام آن پيش جناب علي بن ابي طالب بوده “ يعني شيعي اماميه جو ڪهڙو قصور آهي جيڪڏهن چوي ته اصل قرآن هن کان زياده هو ۽ اهو ڪامل قرآن جناب عليّ ابن ابيطالب وٽ هو.

هِنن مٿين مڙني حوالن مان معلوم ٿيو ته جيڪو قرآن مجيد خدا تعاليٰ جي طرفان جناب محمّد رسول الله صلى الله عليه وسلم تي نازل ٿيو هو انهن بلڪل گهٽ ڪيو ويو آهي ۽ جهڙو نيچو اهو نڪتو ته هي موجوده قرآن ناقص ۽ غير معتبر آهي . پر اسين ناظرين کي يقين تا ڏيارئون ته اهي مٿيون شيعن جون حديثون امامن سڳورن کان هرگز بيان ٿيل نه آهن پر انهن تي بهتان آهن . پر جنهن صورت ۾ ته اهي حديثون ۽ روايتون شيعه صاحبن وٽ معتبر ۽ صحيح آهن ، تنهنڪري اسين انهن جي اڳيان اهي مٿيون حديثون حجت طور پيش ڪري سگهون ٿا ۽ انهن جي آڌار تي چئون ٿا ته هي قرآن شيعن وٽ ناقص آهي ــــ

فصل چوٿون

(اصل قرآن ۾ زيادتي جون شيعن کان روايتون)

٤٤ احتجاج طبرسي واري متي ذڪر ڪيل روايت ۾ هي به آهي ته جڏهن هڪ زنديق اهو اعتراض ڪيو ته قرآن ۾ حضرت محمّد صلعم جي توهين بيان ڪئي وئي آهي ، تڏهن حضرت عليؓ جواب ۾ فرمايو ته ” والذي بدأ في الكتاب من الازراء على النبي من فريق الملحدين “ يعني اها توهين ۽ بي عزتي رسول صلعم جي انهن بي دينن (اصحابن) جي اضافو ڪيل آهي يعني پنهنجي طرفان وڌايل آهي -

٤٥ ساڳي روايت ۾ آهي ” انهم اثبتوا في الكتاب مالم يقله الله ليلبسوا على الخليقة “ يعني انهن قرآن مجيد ۾ اهي ڳالهيون لکيون آهن جي خدا نه چيون هيون اهو هنڪري ته خلق کي ڌوڪو ڏين -

٤٦ ساڳي روايت ۾ حضرت علي رضه ٿو فرمائي ته تقيّه جي ضرورت ايتري آهي جو مونا اوهان انهن جا نالا ٻڌائي ٿو سگهان جن قرآن مجيد ۾ تحريف ڪئي آهي ††

ولا الزيادة في آياته على ما اثبتوه من تلقائهم في الكتاب " نه اُهي زيادتي به
بند آهي تو سگهان جيڪا اهي پنهنجي طرفان قرآن مجيد ۾ داخل ڪئي آهي .

٤٧ ساڳي روايت ۾ آهي :- وتضمينه من تلقائهم ما يقيمون به دعائم كفرهم
يعني قرآن مجيد ۾ اهي اُهي ڳالهيون زيادة ڪيون آهن جن سان اهي پنهنجي ڪفر
جا ٿنڀا قائم رکيا آهن .

٤٨ شيعن جي تفسير صافي ۾ تفسير عياشي کان نقل آهي ته امام محمد باقر فرمايو :-
لو لا انه زيد في القرآن ونقص ما خفي حقنا " يعني قرآن مجيد ۾ جيڪڏهن
زيادتي ۽ ڪمي نه ٿئي ها ته اسان جو حق لکل نه رهي ها .

٤٩ شيعن جو مجتهد محمد تقي ڪاشاني پنهنجي ڪتاب هداية الطالبين صفحه ٢٥٦ ۾ لکي ٿو :-
وديگر براى آنكه قرآن او را كه جمع نموده بود طلب نمود كه با قرآن خودش
كه كم و زياده در وكرده بود موافق گرداند " يعني حضرت عثمان رض
حضرت ابن مسعود جو قرآن هن ڪري گهرايو ته انکي پنهنجي قرآن سان موافق ڪري
جنهن ۾ گهٽ وڌائي ڪئي موائين .

٥٠ "واوتينا من كل شيئ" (نمل) جن آيت بابت شيعن جي معتبر ڪتاب بصائر ۾
آهي ته امام جعفر صادق فرمايو ته هن آيت ۾ دراصل "من" جو لفظ ڪونه هو ۽ اصل
ڪلام هن طرح نازل ٿيو هو "فاوتينا كل شيئ" (ترجمه مقبول احمد صفحه ٦٠٢)

٥١ ڪتاب فصل الكتاب صفحه ٧٠ ۾ آهي " ومن جهة الزيادة والنقيصة " يعني اهو
اصلي قرآن هن موجوده قرآن جي خلاف هو زيادتي خواه ڪمي ڪري -

فصل پنجون

(اصل قرآن ۾ لفظن جي مٽ سٽ واريون روايتون)

٥٢ شيعن جو علامه علي بن ابراهيم تفسير صافي ۾ لکي ٿو ته موجوده قرآن مجيد ۾ اصل
نزول جي برخلاف هيءَ آيت آهي "كنتم خير امة اخرجت للناس" حالانڪه دراصل
اُمة جو لفظ نه هو پر ائمة هو -

٥٣ ساڳي تفسير ۾ آهي ته دراصل "وجعلنا للمتقين اماما" نازل نه ٿيو هو پر
وجعلنا من المتقين اماما " نازل ٿيو هو - گويا من جي بدران لِ لڳي ڪيو ويو

٥٤ أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ وَمِن قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً
(هود) تفسير قمي ۾ جناب امام جعفر صادق کان منقول آهي ته اصل آيت هن طرح نازل
ٿي هئي " افمن كان على بينة من ربه ويتلوه شاهد منه اماما ورحمة و
من قبله كتاب موسىٰ " (ترجمه مقبول صفحه ٣٥٥) گويا لفظ منه کانپوءِ اماما و رحمة
کي ڦيرائي "كتاب موسىٰ" جي پٺيان لڳايو ويو آهي -

٥٥ لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ (رعد) تفسير
قمي ۾ آهي ته امام جعفر صادق کان ڪنهن پڇيو ته اصل آيت ڪيئن آهي جواب ڏنائين ته
هن طرح نازل ٿي هئي " له معقبات من خلفه ورقيب من بين يديه يحفظونه
بامر الله " (ترجمه مقبول احمد صفحه ٣٩٨) گويا "من خلفه" کي اڳيان ڦيرائي
بين يديه جي پٺيان ڪيو ويو آهي ۽ بامر الله مان ڦيرائي من امر الله ڪيو ويو آهي

٥٦ اصول ڪافي ڪتاب الحجة جزء ٿي ۾ آهي " قرأ رجل عند ابي عبد الله ع قال اعملوا
فسيرى الله عملكم ورسوله والمؤمنون فقال ليس هكذا هي انما هي والمأمونون
گويا هن آيت ۾ مأمونون کي مٽائي مؤمنون جو لفظ آندو ويو آهي -

فصل ڇهون

(حرفن ۽ اعرابن جي ڦيرگهير جون روايتون)

٥٧ "وَفِيهِ يَعْصِرُونَ" (يوسف) تفسير قمي ۾ آهي ته جناب امام جعفر صادق کان
منقول آهي ته جناب امير المؤمنين فرمايو ته خدا تعالىٰ هيءَ آيت هن طرح نازل ڪئي
هئي " وَفِيهِ يُعْصَرُونَ " (ترجمه مقبول احمد صفحه ٣٨٤) گويا ي جي پيش
کي ڦيرائي زبر ڪئي وئي آهي -

٥٨ اَمَرْنَا مترفيها " (بني اسرائيل) تفسير عياشي ۾ جناب امام محمد باقر کان نقل آهي ته
هي لفظ اصل ۾ " اَمَّرْنَا " هو - تفسير صافي ۾ به اهڙي روايت آهي (ايضاً صفحه ٤٥٢)

٥٩ اصول ڪافي ڪتاب الحجة جزء ٿي ۾ آهي " عن ابي عبد الله ع هذا صراط عليٍّ مستقيم
موجوده قرآن ۾ "هٰذا صراطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ" آهي - (ايضاً صفحه ٤٥٢)

٦٠ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ " (بني اسرائيل) تفسير مجمع البيان ۾ آهي ته جناب امير المومنين عَلِمْتُ
بابت فرمايو ته هو دشمن خدا (فرعون) ڪجهه نه ڄاڻندو هو البته حضرت موسىٰ ڄاڻندو هو جنهن

فصل ستون

(سورتن ۽ آيتن جي ترتيب ۾ ڦيرگهير جون روايتون)

٦١ علامه نوري طبرسي ڪتاب فصل الخطاب صفحه ٧٩ ۾ ٿو لکي " وَهُوَ مُخالفٌ لِهٰذا القرآن الموجود مِن حيثُ التأليف وَترتيب السّوَر والآيات بل الكلمات ايضًا ومِن جهة الزيادة والنقيصة " يعني حضرت علي رض وارو قرآن هن موجوده قرآن جي خلاف هو، سورتن، آيتن خواه ڪلمن جي ترتيب تاليف خواه ڪمي بيشي ڪري " هن روايت ۾ ٽنهي قسمن جي ڦيرگهير بيان ڪئي وئي آهي -

٦٢ علامه محسن ڪاشي تفسير صافي جي ديباچه ۾ تحريف قرآن جي روايتن ۾ ٿو لکي ته هنن متن حديثن ۽ انهن کان سواءِ بيون جيڪي حديثون اهلبيت جي سندن سان نقل ڪيون ويون آهن، انهن جو مطلب هي آهي ته موجوده قرآن ايترو ناهي جيترو نازل ٿيو هو. پر ان ۾ ڪجهه خدا جي نازل ڪيل ڪلام جي خلاف آهي ڪجهه مُغَيّر ۽ مُحرّف آهي يعني ڦيرگهير ۾ آندل ۽ يقينًا انهن گهڻوئي ڪڍيو ويو آهي ۽ " وانّهُ ليسَ علَى الترتيبِ المرضي عند الله وعند رسوله وَ بهِ قالَ علي بن ابراهيم يعني موجوده قرآن جي ترتيب خدا ۽ ان جي رسول جي پسند ڪيل ناهي ۽ انهن سڀني ڳالهين جو علي بن ابراهيم قائل آهي -

٦٣ شيعن جو مجتهد اعظم مولوي دلدار علي (جنهن کي مولوي حامد حسين آية الله في العالمين جي لقب سان ياد ڪيو آهي) ڪتاب عماد الاسلام ۾ ٿو لکي :-

مقتضي تلك الاخبار ..... وبحسب الترتيب في بعض المواقع بحيث لا يشك فيه مع تسليم تلك الاخبار " يعني اهلبيت جي روايتن موجب موجوده قرآن مجيد جي ترتيب پوري ناهي تنهنڪري انهن روايتن کي قبول ڪندي قرآن جي تحريف ۾ ڪو به شڪ ڪونهي -

٦٤ سيد محمد اسماعيل صاحب الهٰ آبادي رساله شيعه نمبر ٢ جلد ٧ ۾ ٿو لکي :-

ڪتاب الله کا بہت سا حصہ ایسا تھا جس سے یاروں کی قلعی کھلتی تھی اور انکے مقاصد کی کامیابی میں روڑا اٹکتا تھا لہذا بجز اس صورت کے کہ دوسرا راستہ ہی نہ تھا کہ کتاب اللہ کو اپنے قبضہ میں لیکر حسب

مطلب ترتیب دین چنانچہ خلیفہ صاحب نے اپنے اپنے زمانہ میں جہاں اورکام کیئے وہاں کتاب کی ترتیب میں کتر بیونت سے کام لیا یہاں کی آیات وہاں اور وہاں کی آیات یہاں ٹھونسی گئیں "

۶۵ مولوي احمد علي لاهوري پنهنجي ڪتاب الانصاف في الاستخلاف صفحه ۱۴۵ ۾ لکي ٿو:

"حضرت عثمان کا قرآن کی نقلوں کو چھپانا مسلم لیکن یہی ترتیب قرآن ان کی غلطت از اسلام کو طشت از بام کرتی ہے .... ہم نمونہ کے طور پر اس ترتیب کی چند غلطیوں کو ظاہر کرتے ہیں "

نوٽ :- هي مولوي احمد علي اهو آهي جو حيدرآباد ۾ پيرا شيعه صاحب ڪرائيو هو.

الحاصل مٿين ٽن حوالن مان معلوم ٿيو ته شيعن جي مذهب موجب قرآن مجيد ۾ پنجن قسمن جي ڦير گهير ڪئي وئي آهي. وڌيڪ خاطري لاءِ اسين شيعن جي مجتهدن عالمن جي مرحلي دؤر جون فتوائون پيش ٿا ڪريون جنهن اهو اندازو لڳائي سگهبو ته شروع ڪان وٺي هن وقت تائين شيعن جو قرآن شريف تي ايمان ڪونهي.

فصل اڻون

(دؤر اول)

هن دؤر ۾ شيعن جو محدث ابو جعفر محمد بن يعقوب ڪليني بس آهي. انهي علامه ڪان ڪافي ڪليني جون جيڪي حديثون اسان مٿي ڏنيون آهن (ڏسو نمبر ۱ کان ۱۴ تائين ۲۲- ۳۳-۳۵-۳۶- ۳۷- ۵۶- ۵۸) اُهي سڀ دؤر اول جون سمجهڻ گهرجن.

انهن کانسواءِ هيٺيون حديث آهي. سالم بن سلمه ٿو چوي ته هڪ شخص امام جعفر صادقؑ جي روبرو قرآن مجيد اهڙيءَ طرح پڙهيو جو ماڻهو اهڙي نه پڙهندا هئا. امام صاحب پڙهندڙ کي چيو ته اهڙي پڙهڻي هينئر نه پڙهه ۽ ماڻهن جي پڙهڻي وانگر پڙهه جيسين امام مهدي پيدا ٿئي جو اصل پڙهڻي پڙهندو. پوءِ امام صاحب هڪ مصحف ڪڍيو جو حضرت عليؑ جو لکيل هو ۽ جو ماڻهن جي پيش ڪري چيو هئائين ته هي ئي خدا جو ڪتاب آهي جنهن نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم تي نازل ٿيو هو ۽ جنهن کي مون جمع ڪيو آهي. پر ماڻهن چيو ته اسان وٽ قرآن موجود آهي، تنهن ڪري تنهنجي مصحف

جي ضرورت ڪانهي - هي ٻڌي حضرت عليؓ فرمايو ته اڄ کان پوءِ قسم آهي ته هي قرآن اوهين نه ڏسندا - موتي فرض هو وماڻي آگاه ڪريان " (اصول ڪافي ڪتاب فضل القرآن جزو٦) جنهن مان معلوم ٿيو ته جيڪو اصلي قرآن حضرت عليؓ جمع ڪيو هو اهو هن وقت تائين ڪنهن به نه ڏٺو آهي سني ته ڇڏيو پر شيعا عليؓ جا به انجي زيارت کان محروم آهن . هن وقت اهو مصحف شيعن جي مٿين حديث موجب غار ۾ امام مهدي وٽ آهي .

تنهن کانسواءِ ڪتاب احتجاج طبرسي واريون روايتون جيڪي اسان مٿي ڏنيون آهن (ڏسو نمبر ١٥ ، ١٦ ، ٤٤ ، ٤٥ ، ٤٦ ، ٤٧) انهن مان به معلوم ٿو ٿئي ته خود حضرت عليؓ هن قرآن شريف کي هر طرح ناقص سمجهندو هو جنهن سندس زبان مبارڪ جا هي لفظ آهن

٦٧ وَاِنَّهُمَا مِنْ فِعْلِ الْمُغَيِّرِيْنَ وَالْمُبَدِّلِيْنَ الَّذِيْنَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِيْنَ "

يعني اهو ڪم انهن ڦيرگهير ڪندڙن جو آهي جن قرآن کي ٽڪرا ٽڪرا ڪري ڇڏيو -

٦٨ وَاِنَّهُمْ اَثْبَتُوْا فِي الْكِتَابِ مَا لَمْ يَقُلْهُ اللّٰهُ وَحَرَّفُوْا فِيْهِ "

يعني منافقن خدا جي ڪتاب ۾ اهي ڳالهيون لکيون جي خدا نه چيون هيون ۽ انهن ۾ ڦيرگهير ڪيائون " وَلَوْ شَرَحْتُ لَكَ كُلَّ مَا اسْقَطَ وَحُرِّفَ وَبُدِّلَ مِمَّا يَجْرِيْ هٰذَا الْمَجْرٰى لَطَالَ " يعني جيڪي اصل قرآن مان ڪڍيو ويو آهي ۽ مٽايو ۽ ڦيرايو ويو آهي اهو سڀ بيان ڪريان ته قصو وڏو وڃي .

فائدو ڪتاب احتجاج جنهن جو مصنف شيخ احمد طبرسي آهي سو شيعن وٽ نهايت معتبر ۽ درس ۾ داخل آهي - جنهن ته انجي مصنف ديباچه ۾ صاف لکيو آهي :-

" ولا نأتي في اكثر ما نورده من الاخبار باسناده اما الوجود الاجماع عليه....

يعني جيڪي حديثون اسين هن ڪتاب ۾ آڻينداسون انهن مان گهڻن جي سند بيان نه ڪنداسين جو ته اهي اهڙيون آهن جنهن تي اجماع آهي - پر جيڪي ابو محمد حسن بن علي عسڪري جون روايتون ڏينداسون اهي سند سان لکنداسين "

هن مان ثابت ٿيو ته احتجاج واريون روايتون سڀ صحيح آهن - هاڻي اسين مٿين ٻنهي مصنفن محمد بن يعقوب ڪليني ۽ شيخ احمد طبرسي جي عقيدي بابت به صفائي ڪري ٿا ڇڏيون . تفسير صافي صفحه ١٤ ۾ آهي :-

ڪليني
٦٩ اَمَّا اعتقاد مشائخنا في ذالك فالظاهر من ثقة الاسلام محمد بن يعقوب

طاب ثراه إنّهٗ كان يعتقد التحريف والنقصان في القرآن لانه روي روايات في هذا المعنیٰ في كتابه الكافي ولم يتعرض لقدح فيها مع انه ذكر في اول الكتاب انه يثق بها رواه فيه وكذالك استاده علي بن ابراهيم القمي فان تفسيره مملو منه وله غُلُو فيه وكذالك الشيخ احمد بن ابي طالب طبرسي قدس سرہ ايضًا نسج علیٰ منوالها في كتاب الاحتجاج "

يعني اسان جي مشائخن جو اعتقادن بابت هي آهي جو ثقة الاسلام محمد بن يعقوب كليني بابت ظاهر آهي ته هو قرآن ۾ تحريف ۽ نقصان (ڪمي) جو عقيدو رکندڙ هو جو ته هُن پنهنجي كتاب كافي ۾ اهڙيون روايتون آنديون آهن ۽ انهن في ڪو به اعتراض نه ورتو اٿس جڏهن ته شروع ڪتاب ۾ لکيو اٿس ته جيڪي حديثون ڪافي ۾ آنديون آهن تن تي ڀروسو آهي ۽ اهڙي استاد علي بن ابراهيم قمي پنهنجي تفسير کي اهڙين روايتن سان ڀري ڇڏيو آهي. اهڙيءَ طرح شيخ احمد طبرسي به مٿين ٻنهي بزرگن جي پيروي ڪئي آهي ڪتاب احتجاج ۾ "

فصل نائون
(دَوُر ثاني)

انتكل سادين تن صدين تائين دؤر اول جي شيعه مصنفن قرآن شريف جي ڦيرگهير جون روايتون امامن سڳورن جي نالي مڙهيون آهن ته هيءُ قرآن ناقص ۽ ڦيرگهير ڪيل آهي. مگر دؤر جي عالمن کي اچي ڊپ ٿيو ته ائين ڪرڻ سان قرآن مجيد کي غير معتبر ٺهرائڻ سان مرڪوءِ اسلام تو هٿان وڃي تنهنکري چار عالم اهڙا پيدا ٿيا جن تحريف قرآن کان انڪار ڪيو جي هي آهن :-

ابي جعفر محمد بن علي ابن بابويه شيخ صدوق (متوفي ٣٨١ هجري)
علم الهدیٰ مرتضیٰ (متوفي ٤٣٢)
شيخ الطائفہ ابوجعفر طوسي (متوفي ٤٦٠)
ابوعلي طبرسي (متوفي ٥٤٨)

٧٠ شيخ صدوق جو چوڻ آهي ته جيڪو قرآن خدا تعالیٰ رسول كريم صلعم تي نازل ڪيو سو اهوئي آهي جو بن ڀڃڻ جي وچ ۾ ماڻهن جي هٿن ۾ آهي

۽ اُن کان زيادہ ناهي (رسالہ اعتقادات)

١) علم الهديٰ مرتضيٰ جي فتويٰ بابت شيخ ابو علي طبرسي پنهنجي تفسير مجمع البيان جلد اول ۾ ٿو لکي تہ قرآن ۾ زيادتي نہ هئڻ تي اجماع آهي. البتہ گھٽ ٿيڻ بابت اسان جي اصحاب جي هڪ جماعت ۽ حشويہ عامہ جي هڪ گروہ اهڙي روايت ڪئي آهي تہ قرآن ۾ تغيّر تبدّل ۽ گھٽتائي ٿيل آهي. پر اسان جي اصحاب جو صحيح مذهب انهيءَ خلاف آهي ۽ مرتضيٰ بہ انهيءَ مذهب جي تائيد ڪئي آهي جيئن تہ مسائل طرابلسيات جي جواب ۾ هِن ڳالهہ تي مفصل بحث ڪيو اٿس لکيو اٿس تہ قرآن جي نقل ڪرڻ ۽ حفاظت جا سبب بلڪل گھڻا آهن ۽ اهڙي حد تي پهتل آهن جو ڪا بہ شيءِ اُتي پهچي ناهي. اسلام جي عالمن قرآن مجيد جي حفاظت ۽ حمايت بي حد ڪئي آهي. تنهنڪري اهڙي شئ بہ ضبط ۽ عنايت صادق هوندي اهڙي ڪئن ڦيرگھير ٿي سگھي ٿي. رسول خدا صلعم جي زماني ۾ قرآن مجيد اهڙيءَ مجموع ۽ مؤلف هو جهڙو هاڻي آهي. جيئن تہ انوقت اهو سبق ڏنو ٿي ويو ۽ حفظ ڪيو ٿي ويو. اماميہ ۽ حشويہ مان ڪي هن جي خلاف آهن انهن جو ڪو اعتبار ناهي ”

٢) ابو جعفر طوسي بابت تفسير صافي صفحہ ١٥ ۾ آهي تہ شيخ الطائفہ طوسيءَ ڪتاب تبيان ۾ لکيو آهي تہ قرآن مجيد ۾ زيادتي نہ ٿي آهي ۽ انتي اجماع آهي گھٽ ٿيڻ وارين روايتن جي خلاف مسلمانن جو ظاهر مذهب آهي ۽ اِهو ئي اسان جي صحيح مذهب جي لايق آهي ۽ انهيءَ جي مرتضيٰ بہ تائيد ڪئي آهي. ڪي جو روايتون آحاد آهن، جي علم جو ذريعو ناهن. انهن ۾ مشغول نہ ٿيڻ بهتر آهي جيئن تہ انهن جو تاويل ممڪن آهي “

ابو علي طبرسي جو قول سنڌي تفسير جي حوالي سان مٿي ڏنو اٿئون ڏسو نمبر ٦٥ نيم خواندہ شيعا ذاڪري نہ لڳسان اِها دعويٰ ڪندا آهن تہ اسان جا سڀ سارا حيار مجتهد تحريف قرآن کان انڪاري آهن. پر ڪين اِها خبر ڪا نہ هي تہ اِنهن جيئن مجتهدن جون دعوائون بي دليل آهن. جيئن تہ اُهن ڪا هڪ بہ اهڙي حديث پيش نہ ڪئي آهي جا ڪنهن امام کان بيان ٿيل هجي. برخلاف انهيءَ اسان

مٿين فصلن ۾ ڏنيون ويون حديثن جا امامن سڳورن جي سَنَد سان ٿيا آهن
جنهن مان ثابت ٿو ٿئي ته شيعه مذهب موجب موجوده قرآن شريف ۾ هر قسم جي ڦيرگهير ٿيل آهي - ممڪن ته ڪو چوي ته امامن جون متواتر صحيح يا شيخ صدوق ۽ طوسي وغيره جو ذاتي راءِ درست؟ جيڪڏهن مٿيان مجتهد پنهنجي دعويٰ ۾ سچا هجن ته ڪين گهر بو ٿو ته تحريف قرآن جي متعلق جيڪي حديثون امامن کان معتبر ڪتابن ۾ آيل آهن، انهن تي علم حديث جي قاعدن موجب نظر ڪن ها ۽ اهڙين حديثن کي موضوع (ڪوڙيون) ٺهرائين. شيعه مذهب جي پوزيشن صاف ڪن ها. درحقيقت مرتضيٰ جي اها دعويٰ ته "قرآن ۾ زيادتي ۽ گهٽتائي نه هئڻ تي اجماع آهي"
بلڪل غلط آهي جو ته مٿي ڏنل حديثون بانگ دهل پڪاري رهيون آهن ته قرآن مجيد ۾ پنجن قسمن جي ڦيرگهير ٿي وئي آهي. اهڙي حالت ۾ اجماع جي دعويٰ باطل آهي - ڏهو شيعن جو موجوده لاهوري مجتهد علي حائري خود انهي اجماع کي غلط ثابت ڪري رهيو آهي جنهن ڪتاب "قوانين الاصول" مان نقل ٿو ڪري :-

٣> "فعن اڪثرا خباريين انه وقع فيه التحريف والزيادة والنقصان
وهو ظاهر من الكليني وشيخه علي بن ابراهيم القمي والشيخ احمد بن
ابي طالب الطبرسي صاحب الاحتجاج"

يعني اڪثر محدثن کان ثابت آهي ته قرآن مجيد ۾ تحريف (ڦيرگهير) ٿيل آهي ۽ زيادتي ۽ گهٽتائي پڻ ۽ هي ظاهر آهي محمد بن يعقوب ڪليني ۽ انجي استاد علي بن ابراهيم قمي ۽ شيخ احمد طبرسي کان"
تنهن کان سواءِ شيعن جي ٻين ڪيترن عالمن به انهن پنهنجن مجتهدن جي دعويٰ کي رد ڪيو آهي. جنهن ڪتاب فصل الخطاب صفحه ٢٢ ۾ آهي :-

٤> "والثاني عدم وقوع التغير والنقصان فيه وان جميع ما نزل على رسول الله هو الموجود في ايدي الناس فيما بين الدفتين واليه ذهب الصدوق في عقائده والسيد المرتضى وشيخ الطائفة في التبيان ولم يعرف من القدماء موافق لهم"
يعني ٻيو ته قرآن مجيد ۾ ڪمي بيشي وغيره نه ٿي آهي ۽ جنهن نازل ٿيو هو تنهن جا ماڻهن جي هٿن ۾ ٻن پٽن جي وچ ۾ موجود آهي جنهن شيخ صدوق، سيد مرتضيٰ

۽ طوسي جو جوڙ آهي، سو انهن سان متقدمين (اڳيان) عالمن مان ڪو به شامل نه آهي
ساڳئي ڪتاب جي صفحه ٣٢ ۾ آهي " وَاِلىٰ طبقتهٖ (اى المرتضىٰ) لم يعرف الخلاف
مُرِيحًا اِلّا مِن هاذِهِ المَشَائخ الاربعة "
يعني سيد مرتضىٰ جي طبقي تائين هنن چئن کان سواءِ ٻئي ڪنهن به صاف مخالفت نه ڪئي
آهي (گويا هنن چئن کان سواءِ ٻين سڀني جو تحريف قرآن تي اجماع آهي)
اسين نه چئون ٿا ته انهن چئن مجتهدن جو اهو لکڻ به تقيه ڪري آهي. جو ته
هڪ ته انهن پنهنجي دعوىٰ تي ڪنهن به امام جي حديث پيش نه ڪئي آهي. ٻيو ته
تحريف قرآن جي مجيد ڪرڻ ڪي نه ڪافر قرار ڏنو آهي نه گمراه سمجهيو آهي ۽ نه وري تحريف
وارين حديثن تي ڪا جرح ڪئي آهي. جنهن ثابت آهي ته انهن جو ذاتي عقيدو قرآن
مجيد بابت ڪو ٻيو هو.
القصه پوين شيعه عالمن ڏٺو ته جيڪڏهن صاف لکون ٿا ته انهن چئن مجتهدن
اجماع جي خلاف لکيو آهي ته اهڙن جليل القدر علامن جي بي عزتي ٿيندي ۽ جيڪڏهن
انهن کي سچو ٿا ٺهرايون ته اصحاب رسول صلعم جي ايمانداري ثابت ٿئي جن
قرآن مجيد کي امانت باسلامت جمع ڪري امت تائين پهچايو ۽ انجي اشاعت ۽ حفاظت
۾ ضبط شديد کان ڪم ورتو. تنهن ڪري نه جائي ماندن نه پائي رفتن موجب مجتهدن
جي قولن جا بيجا تاويل ڪريا ـــ رند کے رند رہے ہاتھ سے جنت نہ گئی
وانگر تحريف قرآن به ثابت ڪيائون ۽ مجتهدن جي به آبرو رکيا لڳون جئن
علامه محسن ڪاشي تفسير صافي ۾ سيد مرتضىٰ جي قول جو هن طرح تاويل ڪري
" اَقُولُ القَائِلُ اَن يَّقُولَ كَمَا اِنَّ الدَّ دَاعِي كَانَتْ .... اَمَا دَرسه وحسنه ٧٦
بِاَنَّمَا كَانُوا يَدرُسُون وَيَحْتَمُونَ مَاكَانَ عِندَهُمْ لَاتَمامَه "
يعني آءٌ نوجوان ته هڪ جونڊو چيئي سگهي ٿو ته جيئن قرآن جي حفاظت جا اسباب
ايمان وارن جي طرفان زياده هئا تئن منافقن کان به گهڻا هئا، جن رسول خدا صلعم
جي وصيت کي نوڙي هيٺ خلافت کي ڦيرايو. قرآن مجيد ۾ تحريف ٿيڻ جا اسباب
زياده هئڻڪري هئا جو قرآن مجيد انهن منافقن جي راءِ جي خلاف هو. قرآن
۾ تحريف ٿي آهي اما انهي کان اڳ ٿي آهي جو شهرن ۾ پکڙجي ۽ موجوده حالت تي

رهي ۽ انها سخت حفاظت ڦيرگهير ڪرڻ کا نبوءِ ٿي آهي. انهي صورت ۾ جونديڪ جيئن سگهي ٿو ته اصل قرآن ۾ تحريف نه ٿي آهي. تحريف فقط انجي لکڻ ۽ اُتارڻ ۾ ٿي آهي جو ته انهن اصل قرآن تان نقل ڪرڻ وقت تحريف ڪئي آهي ۽ اصل قرآن پنهنجي صحيح حالت ۾ امامن وٽ موجود آهي جو ڦيرگهير کان پاڪ آهي پر ڦيرگهير ۾ فقط اهو آيل آهي جنکي نه جمع ڪندڙن سهڻين پوءِ لکڻ لاءِ ظاهر ڪيو آهي ۽ اها ڳالهه ته قرآن مجيد نبي ڪريم صلعم جي وقت ۾ جمع ٿيل هو سو ثابت ناهي. جو ته جنهن صورت ۾ ته ٿورو ٿورو ٿي نازل ٿيندو هو تنهن صورت ۾ ڪئن جمع ٿي سگهندو؟ باقي رهيو هي سوال ته اُن وقت قرآن مجيد جو درس ۽ ختمو هو، سوا وتري جو هو جيترو هن وٽ موجود هو" ناظرين با تمڪين مٿيون حوالو نمبر ٦٥ وارو غور سان پڙهي ڏسن ته سيد مرتضيٰ جاچيو آهي ۽ انجو تاويل ڪئن ڪيو اٿن. هو چوي ٿو ته "إنّ القرآن كانَ علىٰ عهد رسول الله مجموعًا ومؤلّفًا علىٰ ماهُوَ عليه الآن" يعني تحقيق قرآن مجيد جيترو رسول خدا صلعم جي زماني ۾ گڏ ٿيل ۽ تاليف ترتيب ٿيل هو ترڙ مو جوهاڻي به آهي" پر علامه محسن ڪاشي ٿو چوي ته انهي اصل واري قرآن تان نقل ڪرڻ وقت ڦيرگهير ڪري هي موجوده قرآن تيار ڪيو ويو آهي — ببين تفاوت ره از ڪجاست تا به ڪجا
تنهن کانسواءِ هي ڪتي به ثابت ناهي ته موجوده قرآن مجيد امامن واري قرآن تان نقل ڪيو ويو آهي جيئن ته حضرت علي ڪرم الله وجهه وارو قرآن. بقول شيعه نه مالڪن قبول ڪيو ۽ نه حضرت علي ٿي ڏنو. پوءِ نقل ڪهڙن تان ڪيئون؟
علامه صاحب ٿو لکي ته جڏهن قرآن ٿورو ٿورو ٿي نازل ٿيندو هو ته پوءِ جمع ڪئن ٿي سگهندو ۽ اسين تا چئون ته جيئن جيئن نازل ٿيندو ٿي ويو تئن تئن حضرت جن صلعم جمع ٿي ڪرايو ۽ پوءِ جڏهن سارو قرآن شريف نازل ٿي چڪو تڏهن انجو درس ۽ ختمو به مڪمل ٿيندو ويو اعتراض ڇا جو؟ الغرض — مرض بڙهتا گيا جون جون دوا کی موجب جيئن جيئن شيعه عالمن خند ڇڙائڻ لاءِ هٿ پير ٿي هنيا آهن تئن تئن وڌيڪ ڦاسندا ٿي ويا. ڏسو ته علامه محسن ڪاشيءَ بيٺ ڦات ڪاڏو ته اصل قرآن پنهنجي صحيح حالت ۾ امامن وٽ موجود آهي جو ڦيرگهير کان پاڪ آهي باقي هي موجوده قرآن ڦيرگهير کان خالي نا هي. بس اهو ئي اسان جو مطلب هو جو

ثابت ٿيو ته شيعا صاحب تحريف قرآن جا مڃيندڙ آهن.

علامه نوري فصل الخطاب ۾ تحريف قرآن جي انڪارين جي قول جي ترديد ڪندي انهن جي رڪيڪ دليلن کي ٽوڙيندي شيخ صدوق بابت ٿو لکي:-

«قلت انه لشدة حرصه على اثبات مذهبه يتعلق بكل ما يحتمل فيه تائيد لمذهبه ولا تلتفت الى لوازمه الفاسدة التي لا يمكنه الالتزام به فان ما ذكره من الشبهة هي الشبهة التي ذكرها المخالفون بعينها واوردها على اصحابنا المدعين لثبوت النص الجلي على امامة مولانا علي عليه السلام واجابوا عنها بما لا يبقى معه ريب وقد احياها بعد طول المدة غفلة او تناسيا عما هو مذكور في كتب الامامية»

يعني آءُ چوان ٿو ته شيخ صدوق پنهنجي مذهب جي ثابت ڪرڻ ۾ ايترو ته حريص آهي جو جنهن به ڳالهه ۾ پنهنجي مذهب جي نوري ڪا تائيد ٿو ڏسي ته انکي وٺيو وڃي پر ان جي برن نتيجن ڏي نظر ڪانه ٿو ڪري. جو اعتراض هن تحريف قرآن تي ڪيو آهي اهو ساڳيو اعتراض آهي جو مخالف (سني) اسان جي اصحاب تي امامت علي ؑ جي نص موجود هئڻ تي ڪندا آهن جنهنجو جواب اهڙي سان ڏنو ويو آهي پر شيخ صدوق ڪيتري زماني کانپوءِ انهي اعتراض کي وري جيرو ڪيو آهي جيڪي اماميه مذهب جي ڪتابن ۾ لکيل آهي ان کان غفلت يا فراموشي ڪئي اٿس"

نوٽ - علامه نوري جو صاف مطلب هي آهي ته جيڪڏهن شيخ صدوق جي لکڻ موجب قرآن مجيد ڦيرگهير کان پاڪ آهي ته پوءِ مڃڻو پوندو ته جن اصحابن انکي جمع ڪيو ۽ اشاعت ۾ آندو اهي نهايت امانت دار ۽ ديانت وارا هئا ۽ پوءِ خلافت وغيره فدڪ جي کسڻ جا سبب الزام انهن تان لهي ويندا. اِهيڪري نئين شيعه عالمن قرآن مجيد جي تحريف کي پيش ڪري اصحاب جي خيانت جو ثبوت ڏنو آهي ته جڏهن هو ڪتاب الله ۾ خيانت ڪرڻ کان ڪين ڪيا ته پوءِ خلافت وغيره ۾ ڪهڙي امانت ڪئي هوندائون. پر شيخ صدوق اسانجي جواب کي رد ڪري مخالفن جي ساڳئي اعتراض کي قايم ڪيو آهي. هنمان هر ڪو عقل وارو انسان هي نتيجو ڪڍي سگهي ٿو ته شيعه مذهب ۾ تحريف قرآن جو عقيدو رکڻ اصحاب

رسول رضي الله عنهم جي عداوت ڪري پيدا ٿيو آهي.

٧٨ مجتهد سيد دلدار علي جو پُٽ سيد محمد پنهنجي ڪتاب ضربت حيدريه جلد ٻئي ۾ ٿو لکي " فان الحق احق بالاتباع ولم يكن السيد علم الهدىٰ معصومًا حتىٰ يجب ان يطاع فلو ثبت انه يقوله بعدم النقيصة مطلقا لم يلزمنا اتباعه ولا ضير فيه " يعني لائق ايئن آهي ته حق جي پيروي ڪجي. سيد مرتضيٰ ڪو معصوم نه آهي جنهنجي پيروي ڪريون. جيڪڏهن هُن وٽ ثابت آهي ته قرآن ۾ ڪو نقص ڪونهي ته اُنجي پيروي ڪرڻ اسانتي لازم نه آهي ۽ هن ۾ ڪو اُنديشو نه آهي "

پيارا ناظرين! هن وقت تائين اسان شيعه مذهب جي ٻئي صحيح روايتن سان ثابت ڪيو آهي ته شيعن وٽ قرآن مجيد ۾ پنجن قسمن جي تحريف يعني ڦيرگهير ٿي آهي ۽ اِها تحريف حضرت جن صلى الله عليه وسلم جي وفات کانپوءِ ٿي آهي.

شيعن جي دَؤر اوّل جا سڀ عالم تحريف قرآن جا قائل آهن - باقي دَؤر ٻئي جا چار مجتهد قائل ناهن ۽ اُهو اقرار به انهن تقيه ڪري ڪيو آهي جو نه اُنهن جي قولن کي خود شيعن جي پوين عالمن مضبوط دليلن سان رد ڪيو آهي.

مت جيڪڏهن ڪو سوال ڪري ته شيخ الطائفه ابو جعفر طوسيؒ جي لکڻ موجب نقص قرآن واريون روايتون آحاد آهن يعني اڪيليون آهن جي روايت جي سلسلي ۾ شهرت جي حد تائين پهتل ناهن جنهن ڪري يقين حاصل ٿي نٿو سگهي تنهنڪري انهن تي اعتبار ڪونهي.

هنجو هي جواب هي آهي ته ابوجعفر طوسيؒ فقط اِها خيالي دعويٰ ڪئي آهي، جنهن لاءِ ڪوبه دليل امامن جي سند سان پيش نه ڪيو اٿس. حالانڪ حقيقت هي آهي ته تحريف قرآن بابت شيعي روايتون سڀ متواتر آهن جيئن ڪتاب فصل الخطاب صفحي ٢١١

٧٩ ۾ آهي :- الاخبار الكثيرة المعتبرة الصريحة في وقوع السقط و دخول النقصان في الموجود من القرآن زيادة على ما مرّ في ضمن الادلة السابقة وانه اقل من تمام ما نزل اعجازا على قلب سيد الانس والجان من غير اختصاصها بآية او سورة وهي متفرقة في الكتب المتفرقة التي عليها المعول عند الاصحاب جمعت ما عثرت عليها في هذا الباب " يعني گهڻيون ئي حديثون جي معتبر آهن ۽ قرآن ۾ ڪمي ۽ نقصان تي دلالت ٿيون ڪن. اُنهن کانسواءِ جيڪي دليل اڳي ذڪر ٿيا آهن اُهي به هن

ڳالهه جي تائيد ٿا ڪن ته موجوده قرآن نزول واري انداز ي کان گهٽ آهي ۽ اها گهٽتائي ڪن خاص سورت يا آيت سان مخصوص ناهي. اهي حديثون مختلف ڪتابن ۾ جمع ٿيل آهن جنهن اسانجي مذهب جو اعتبار آهي ۽ اهل مذهب جو انهن ڏي رجوع. مون اهي سڀ حديثون گڏ ڪيون آهن جي موڪلي معلوم ٿيون"

هن عبارت ڪاپوءِ علامه نوري ڪيترن ڪتابن جا نالا ڏنا آهن ۽ تحريف جي روايتن جو انبار لڳايو اٿس ۽ ساڳئي ڪتاب جي صفحه ٣٠ ۾ سيد نعمت الله محدث جزائري جو هي قول ڏنو اٿس :-

٨٠ " قال السيد المحدث الجزائري في الانوار ما معناه ان الاصحاب قد اطبقوا على صحت الاخبار المستفيضة بل المتواترة الدالة بصريحها على وقوع التحريف في القرآن كلامًا و مادةً و اعرابًا والتصديق بها"

يعني محدث جزائري انوار ۾ چيو آهي ته تحقيق اصحاب اماميه انهن (تحريف جي روايتن جي) اتفاق ڪيو آهي جي مستفيض ۽ متواتر آهن (ايترون آهن جنڪي عقل ڪوڙو ٺهرائي نٿو سگهي) ۽ تحريف قرآن جي دلالت ٿيون ڪن، ڪلام ۾، ماده ۾ ۽ اعراب ۾ ۽ انهن جي تصديق تي اتفاق آهي " ٻيو صفحه ٣١ ۾ ٿو لکي :-

٨١ ڏهي هيئر جڏهن ائين آهي ته قال السيد نعمت الله جزائري في بعض مؤلفاته كما حكى عنه ان الاخبار الدالة على ذالك تزيد على الفي حديث وادعا استفاضتها جماعة كالمفيد والمحقق الداماد والعلامة المجلسي وغيرهم بل الشيخ ايضًا صرح في التبيان بكثرتها بل ادعى تواترها جماعة يأتي ذكرهم "

يعني تحريف قرآن جون روايتون ٻه هزار کان گهڻيون آهن تا جو سيد نعمت الله پنهنجي ڪتابن ۾ لکيو آهي ته اهي تحريف جون روايتون ٻن هزارن کان زياده آهن ۽ هڪ جماعت انهن حديثن جي مستفيض هئڻ جي دعوى ڪئي آهي جنهن ۾ شيخ مفيد، محقق داماد ۽ علامه مجلسي وغيرهم، پر شيخ تبيان ۾ صاف لکيو آهي ته تحريف قرآن جون ايتريون ڳهڻيون روايتون آهن جو محدثن انهن کي متواتر ثابت ڪيو آهي "

فائدو - حديث مستفيض ۽ متواتر جو اهو مطلب آهي ته اهڙا روايت ڪندڙ ايترا ته جن جو ڪوڙ تي جمع ٿيڻ محال سمجهيو وڃي .

ناظرين کي معلوم هجي ته اهي حديثون ڪي ٿورڙن ڪتابن جون ناهن پر
علامه نوري جي تصديق موجب شيعه مذهب جي معتبر ڪتابن جون آهن جئن
لکي ٿو :- "واعلم تلك الاخبار منقولة من الكتاب المعتبرة التي ٨٢
عليها معول اصحابنا في اثبات الاحكام الشرعية وآثار النبوية" ٢
يعني ڄاڻ ته اهي (تحريف قرآن) جون حديثون معتبر ڪتابن جون آهن
جنتي اسانجي اصحاب حديث جو اعتبار آهي شرعي حڪمن جي ثابت ڪرڻ ۽ نبوة
جي آثار نقل ڪرڻ ۾"
بس مسلوماف ڦي ويو ته ابوجعفر طوسيءَ جي خالي چوڻ تي. تحريف جون روايتون آحاد
نه ٿينديون پر شيعن جي وڏن وڏن محدثن جي تحقيق موجب اهي ٻن هزارن کان زياده
حديثون مستفيض ۽ متواتر آهن جنکان ڪوبه شيعو انڪار ڪري نٿو سگهي-
اسان مٿي هڪ روايت حوالي نمبر ٢٧ سان ڏني آهي ته شيخ صدوق وغيره جهڙن
مجتهدن سان متقدمين عالمن مان ڪوبه شامل ناهي ۽ اهي متقدمين ڪهڙا هئا
انهن جا نالا ڪتاب فصل الخطاب ۾ علامه نوري هي آندا آهن :-
ثقة الجليل محمد بن الحسن صفار (مصنف ڪتاب بصائر) - محمد بن ابراهيم نعماني
شاگرد ڪليني جو (مصنف ڪتاب الغيبة) ثقة الجليل سعد بن عبدالله قمي - سيد علي بن
احمد ڪوفي - شيخ الجليل محمد بن مسعود عياشي - (مصنف تفسير عياشي) شيخ فرات بن
ابراهيم ڪوفي - ثقة الاسلام محمد بن عباس ماهيار - شيخ المتڪلمين ابوسهل اسماعيل
رئيس الطائفه ابوالقاسم حسين (سفير امام مهدي) - فاضل متڪلم حاجب بن ليس
شيخ الجليل فضل بن شاذان - شيخ الجليل محمد بن حسن شيباني (مصنف تفسير نهج البيان)
احمد بن محمد خالد برقي (مصنف ڪتاب المحاسن)
نوٽ - محقق طوسيءَ فهرست ۾ ۽ نجاشيءَ اسماء الرجال ۾ انجي تصنيفات ۾
ڪتاب التحريف به لکيل آهي"
محمد بن خالد - عيسىٰ بن حسن بن فضال (جنهن ڪان علم حديث ۾ ڪابه غلطي ظاهر نٿي)
محمد بن الحسن صرمي - احمد بن محمد سيار - حسن بن سليمان الحلي - محمد بن عباس
بن علي بن مروان - ابوطاهر عبدالواحد بن عمر قمي - محمد بن علي بن شهر آشوب"

ھن نالي ڏيڻ ڪانپوءِ فصل الخطاب وارو لکي ٿو :-

٨٣ " وَھُوَ مذھب جمھور المحدثين عثرنا علیٰ کلما تھم "

يعني اھو ئي مذھب جمھور محدثين جو آھي جن جي اَقوال جو اسان کي پتو پيو آھي. اُھن ڪانسواءِ ٻيا ھي به آھن :-

مولیٰ محمد صالح - فاضل سيد علي خان - مولیٰ محمد مھدي نراقي - محقق ڪاظمي - شيخ ابو الحسن شيخ علي بن محمد مقابحا - سيد علي طاؤس ۽ شيخ الاعظم محمد بن محمد بن نعمان مفيد " عقل ۽ انصاف واري لاءِ ايترو بس آھي پر تنھن خاندان شيعه صاحبن جي وڌيڪ خاطري لاءِ اُھي روايتون ٿا لکون جن ۾ خاص لفظ تحريف جو موجود آھي. اگرچه مٿي ڪيترا روايتون ڏنيون آيا آھيون جن ۾ لفظ تحريف جو آيل آھي ڏسو حوالا نمبر ١٦، ٢٧، ٦٨، ٦٩، ٧٣، ٨٠

فصل ڏھون

(شيعن جون اُھي روايتون جن ۾ لفظ تحريف جو آيل آھي)

٨٤ ابو بصير کان روايت آھي ته مون امام جعفر صادق کي چيو ته خدا تعالیٰ جو ھي قول آھي ھاذا کِتابنا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ " امام صاحب فرمايو ته ڪتاب ڳالھائيندو نه آھي البته رسول خدا صلعم ڪتاب سان ڳالھائيندڙ آھي درحقيقت "يَنْطِقُ" نه آھي پر "يُنْطَقُ" آھي " فقال ھاکذا والله نزل به جبريل علیٰ محمد ولکنه حُرِّفَ مِن کتاب عزوجل " (روضهٔ ڪافي صفحه ٢٠) يعني جبرئيل حضرت جن صلعم تي ائين نازل ڪيو ھو پر پوءِ اُن ۾ تحريف ڪئي وئي آھي -

٨٥ علي بن سويد حضرت امام ابو الحسن موسیٰ کي قيد ۾ ھڪ خط لکيو جنھن ۾ ھن ڪي مسئلا پڇيا - امام صاحب جواب ۾ لکيو :-

وَلاتلتمس دين من ليس من شيعتک ولاتحبن دينھم فانھم الخائنون الذين خانوا الله ورسوله وخانوا اَمانا تھم وتدري ماخانوا اَمانا تھم ائتمنوا علیٰ کتاب الله فحرَّفُوهُ وَبَدَّلُوهُ (روضهٔ ڪافي صفحه ٦١)

يعني جيڪي ماڻھو شيعن مان نه آھن اُھن جي دين جي تلاش نه ڪر ۽ نه اُھن جي دين سان محبت رک چوته ھو خيانت ڪندڙ آھن خدا ۽ رسول جي. ھُن امانتن ۾

خيانت ڪئي اُها هيءَ جو خدا جي ڪتاب ۾ تحريف ۽ تبديل ڪيائون .

٨٦ تفسير صافي ۾ آهي " فما هُوَ عند العلماء به ليس بمحرف وانما المحرَّف ما اظهروا الاتباعهم"

يعني اصل قرآن پنهنجن عالمن (امامن) وٽ آهي جو تحريف کان پاڪ آهي ۽ تحريف ۾ فقط اهو آيل آهي جهڙي اُنهي جمع ڪندڙن پنهنجي پوئلڳن لاءِ ظاهر ڪيو "

٨٧ ڪتاب بصائرالدرجات جلد ٨ باب ١٧ ۾ آهي " قال ابو جعفر اما ڪتاب الله فحرفوا واما الڪعبة فهدموا واما العترة فقتلوا "

يعني فرمايو امام محمد باقر ته اصحابن قرآن ۾ تحريف ڪئي . ڪعبي کي ڊاٺو ۽ عترت کي قتل ڪيو .

٨٨ سيد حامد حسين ڪتاب استقصاءالافحام ۾ لکي ٿو :-

اگر بيچاره شيعه بمقتضاى احاديث كثيره اهلبيت طاهرين مصرحه به وقوع نقصان در قرآن حرف تحريف بر زبان آرد هدف سهام طعن وتشنيع گردد "

يعني جو شيعو جيڪڏهن اهلبيت جي گهڻين حديثن موجب چوي ته قرآن ۾ تحريف ٿي آهي ته انهي ملامت وغيره ڪئي ٿي وڃي .

نوٽ - مولوي حامد حسين وٽ به ثابت آهي ته تحريف قرآن بابت اهلبيت جون ڪثرت سان روايتون آيل آهن -

٨٩ شيخ صدوق ڪتاب الخصال صفحه ٣٨ ۾ لکي ٿو ته جابر جو بيان آهي ته مون رسول خدا صلعم کان ٻڌو ته قيامت ۾ قرآن ، مسجد ۽ عترت بارگاه الاهي ۾ شڪايت ڪندا جن مان " يقول المصحف يا رب حرّفوني " اي خدا مون ۾ ڦيرگهير ڪئي .

٩٠ شيعن جو وڏو عالم علي بن عيسيٰ اردبيلي پنهنجي مشهور ڪتاب ڪشف الغمه صفحه ٦٠ ۾ لکي ٿو ته امام زين العابدين فرمايو ته مڪ ڏينهن حضرت جن صلعم اصحاب کي چيو ته توهان ۾ هڪ اهڙو شخص آهي جو قرآن جي تاويل تي جنگ ڪندو جيئن هو منهنجي همراهي ۾ تنزيل تي لڙي رهيو آهي . حضرت ابوبڪر عرض ڪيو ته يا رسول الله ڇا اهو مان آهيان حضرت جن جواب ڏنو ته نه - اهڙيءَ طرح حضرت عُمر کي به جواب ڏنائون ۽ حضرت عليؑ ڏي اشارو ڪري فرمايئون ته هو تاويل تي جنگ ڪندو ، جڏهن منهنجي سُنت کي ترڪ ڪيو ويندو ۽ حُرِّفَ ڪتاب الله " قرآن ۾ تحريف ڪئي ويندي -

٩١ شيخ الاسلام محمد باقر مجلسي ڪتاب حيات القلوب جلد ٻئي باب ٤٩ ۾ ٿو لکي :-
"اين سبب شد که منافقين ديگر غصب خلافت کردند پس يک خليفهٔ رسول خدا را
چنين کردند و خليفهٔ ديگر را که کتاب خدا بود تحريف کردند "
يعني حضرت جن صلعم جي ٻن خليفن مان هڪ جي خلافت کسي ويا ۽ ٻئي خليفي
يعني قرآن ۾ منافقن تحريف ڪئي .

٩٢ فاضل افضل مرزا محمد باقر موسوي ڪتاب بحر الجواهر خاقاني صفحه ٣٤٧ ۾ ٿو لکي :-
"وسبب زدن او آن بود که قرآن او را طلبيد که با مصحف خود که تحريفات و تغيرات
داده بود موافق گرداند " يعني حضرت ابن مسعود کي مار جو اهو سبب هو ته هو
(حضرت عثمان) ابن کي قرآن کي گهرائي پنهنجي تحريف ڪيل قرآن جي موافق ڪري ڇڏي .

٩٣ شيعن جو زبدة المحققين حاجي محمد ڪريم خان ڪرماني ڪتاب ارشاد العوام جلد ٣ صفحه
١٢١ ۾ ٿو لکي :- "وآنچه از قرآن ساقط شده بود و تحريف و تبديل شده بود "
يعني اهو جيڪي ڪي قرآن مان نڪتو ۽ تحريف تبديل ٿيو .

٩٤ سلطان العلماء سيد محمد مجتهد لکنوي ڪتاب ضربة حيدريه جلد ٢ صفحه ٧٦ ۾ ٿو لکي :-
"وقوع تحريف ونقيصة في الجملة از اخبار متواتره فريقين ولو تواتر معنويا ثابت"
يعني قرآن مجيد ۾ تحريف ۽ نقصان جو هئڻ ٻنهي فرقن جي متواتر حديثن ۾ آيل آهي "
(اهلسنت جي هڪ حديث ۾ ائين ثابت ناهي ته اصحابن قرآن مجيد ۾ ڪا گهٽتائي ڪئي آهي)

فصل ٻارهون

(شيعن جون اهي روايتون جن ۾ لفظ تغير تبدل جو آيل آهي)

ڏسڻ لاءِ مٿي آيل حوالا ڏسو نمبر ٣٤، ٦٢، ٦٧، ٦٨، ٧٤، ٨٥، ٩٢، ٩٣ ۾

٩٥ سيد علي اڪبر بن علي اصغر هڪ ڪتاب ناصر الدين قاچار جي زماني ۾ شيعن جي
عقيدن تي لکيو آهي جنهن ۾ آهي :- "واجب است اعتقاد نمودن باين که در
قرآن اصلي تغيير و تبديل واقع نشده اگرچه از قرآنهای ديگر بعضی را از منافقين
انداختند يا تغيير دادند وآن قرآن اصلي نزد امام عصر ميباشد " عقائد الشيعه
يعني شيعن کي هي اعتقاد رکڻ واجب آهي ته اصلي قرآن ۾ ڦيرگهير نه ٿي آهي پر ٻين
۾ منافقن ڪان ٿي آهي ۽ اهو اصلي قرآن امام مهدي وٽ موجود آهي -

٩٦ علامہ باقر مجلسي حيات القلوب جلد ٢ باب ٣٩ ۾ ٿو لکي:-

وخليفهٔ ديگر راکہ کتاب خدا بود تحريف کردند و تغيير دادند بہر وجہ کہ خواستند گردانيد

يعني ٻئي خليفي کي جو قرآن هو تحريف ۽ تغير ۾ آندائون ۽ پنهنجي مرضي موافق ڦيرايائون

٩٧ ساڳيو علامہ پنهنجي ٻئي ڪتاب رسالہ رجعت صفحہ ٣٢ ۾ ٿو لکي:-

پس نخواند قرآن را بہ نحوی کہ حق تعالیٰ بر حضرت رسول نازل ساختہ بي آنکہ تغير وتبدل شدہ باشد چنانچہ در قرآنهای ديگر شدہ "

يعني پوءِ امام جعفر صادق قرآن پڙهندو اهڙي حيثي رسول خدا صلعم تي نازل ٿيو هو بنا ڪنهن ڦيرگهير جي جيئن ٻين قرآن ۾ ڦيرگهير ٿيل آهي -

٩٨ اسعاف المامول بہ شرح زبدة الاصول صفحہ ١١٥ ۾ ٿو لکي:-

"وعرض الاخبار عليہ فلا ينافي ماذکر من وقوع التغير في الکتاب "

يعني اهي روايتون جن ۾ قرآن جي تمسک جو اشارو آيل آهي اهي قرآن ۾ ڦيرگهير ٿيڻ جي خلاف ناهن -

فصل ٻارهون

(موجوده قرآن مجيد جي ناقابل حجت جون متفرقہ روايتون)

٩٩ ڪتاب احتجاج طبرسي واري روايت ۾ حضرت علي ڪرم الله وجهہ جو هي بہ قول نقل ڪيو ويو آهي:- وکلوا تاليفہ ونظمہ الیٰ بعض من وافقهم علیٰ معاداة اولياءالله فالفہ علیٰ اختيارهم " يعني انهن (خليفن) قرآن مجيد جي جمع ڪرڻ جو ڪم انهي شخص جي حوالي ڪيو جو خدا جي دوستن جي دشمني ۾ انهن سان شامل هو، جنهن انهن جي مرضي موافق قرآن جمع ڪيو "

چا ڪياءِ ان بابت شيعن جي علامہ محمد تقي ڪاشاني ڪتاب هدايت الطالبين ۾ هي فيصلو ڪيو آهي:- او (زيد) مناقب اهلبيت و مذمت دشمنان آنها را ازو انداخت واين قرآن کہ حالا درميان مردم ست و مشهور بہ قرآن عثمانی ست آن نسخہ ايست کہ ازان برداشتہ اند "

يعني انهي زيد قرآن مان اهلبيت جي تعريف ۽ انهن جي دشمنن جي برائي ڪڍي ڇڏي ۽ هي قرآن جو ماڻهن وٽ عثماني قرآن جي نالي مشهور آهي سو انهي زيد واري نسخي مان ورتل آهي

ھاڻ ڏسڻو آھي تہ ڇو ڇاڪري حضرت زيد کي پوءِ اھو ڪيترو مھو. ان لاءِ حيات القلوب جلد ٣ صفحه ٤٤ ۾ علامه باقر مجلسي ٿو لکي :-

"در احاديث وارد شده (عياشي وغيره) کہ ثلث قرآن در فضائل ايشان است و ثلثي در مثالب دشمنان ايشان" يعني قرآن جو ٽيون حصو اھلبيت جي فضائل ۾ ۽ ٽيون حصو انھن جي دشمنن جي برائي ۾ ھو ۽ اھڙو ذڪر حديثن ۾ آيل آھي -

گويا ٻہ ٽيون قرآن جون ھضم ٿي ويون. جنھن لاءِ ڪافي جي حديث بس آھي ڏسو حوالو نمبر ١٠٠

١٠٠ سيد نعمت الله محدث جزائري ٿو لکي :-

"وعثمان واضرابه ما كانوا يحضرون الآ في المسجد مع جماعة الناس فماكانوا يكتبون الآما نزل به جبريل بين الملأ واما الذي كان يأتي به داخل بيته فلن يكتبه الا امير المومنين .... وهذا قرآن الموجود الآن في ايدي الناس هو خط عثمان" (انوار نعمانيہ)

يعني حضرت عثمان ۽ ٻيا اصحاب مسجد نبوي کانسواءِ ٻئي ھنڌ حاضر نہ ھوندا ھئا تنھڪري ھو فقط اھي آيتون لکندا ھئا جيڪي ماڻھن جي جماعت ۾ حضرت جبرئيل آڻيندو ھو پر اھي آيتون جيڪي حضرت ﷺ جي گھر ۾ نازل ٿينديون ھيون اُھي سواءِ حضرت علي رض جي ٻيو ڪوبہ نہ سگھندو ھو - تنھڪري ھي موجوده قرآن عثماني بياض آھي :-

فائدہ - مٿين حوالي نمبر ٩٩ ۾ آھي تہ اصل قرآن مان زيد فضائل اھلبيت ۽ مذمت اصحاب ڪيدي باقي قرآن قايم رکيو ۽ ھت وري اِھا نئون ڳالھ ٿي وڃي تہ حضرت عثمان ۽ ٻين وٽ جيڪي لکيل ۽ موجود ھو اھو ھِن قرآن ۾ جمع ڪيو ويو - حيدرآبادي شيعا مجتھد وري چون تہ اصل قرآن ۽ ھِن قرآن ۾ فقط ترتيب جو تفاوت آھي ٻيو سڀ ڪجھ برابر آھي - ھاڻ انصاف ڪريو گھرجي تہ علامه محمد تقي ڪاشاني سچو يا نعمت الله جزائري سچو يا سنڌي مجتھد سچو -

مٿين عبارت مان ھي بہ نتيجو نڪتو تہ جيڪي آيتون حضرت ﷺ جن جي گھر سڳوري ۾ نازل ٿينديون ھيون اُھي حضرت علي رض تائين محدود رھيون ۽ حضرت ﷺ جن انھن کي عام مسلمانن تائين نہ پھچايو گويا شيعن جي مذھب موجب حضور ﷺ جن

قرآن مجيد جي تبليغ جو حق ادا ئي ڪونه ڪيو - استغفرالله - استغفرالله

١٠١ شيعن جي مجتهد مولوي دلدار علي جي فرزند سلطان العلماء سيد محمد لکنوي، ڪتاب منر بهجيد ربه جلد ٻئي ۾ لکيو آهي :-

چون ناظم نظم قرآني خليفهٔ ثالث اند احتجاج بآن بر شيعان راست نمی تواند شد

يعني نظم قرآن جو منتظم جڏهن ته ٽيو خليفو آهي تنهنڪري اُن سان شيعن جي حجت وٺڻ درست ناهي "

سلطان العلماء جي هيءَ دعويٰ ته اهاڪئي آهي پر خود انجي ترديد به ڪئي اٿس جيئن ساڳئي

١٠٢ ڪتاب جي صفحه ٨١ ۾ لکيو :- ترتيب آيات موجوده الآن تا ظهور حضرت صاحب العصر نزد فرقهٔ اماميه قابل تمسک و احتجاج است از جهت اينکه ائمهٔ انام شيعان خود را در زمان غيبت بنابر ضرورت اجازت عمل بران داده اند "

يعني قرآن مجيد جي هيءَ ترتيب امام مهدي جي ظهور تائين فرقهٔ اماميه وٽ حجت ۽ تمسڪ جي لائق آهي. هنڪري جو امام جي غير حاضري ۾ ضرورت ڪري امامن انتي عمل ڪرڻ جي اجازت ڏني آهي "

سبحان الله ! ـــ منکر مئی بودن وهم رنگ مستان زيستن " ٿي سلطان العلماء به عمل ڪري رهيو آهي. جناب حضرت علي المرتضيٰ فرمائي ٿو ته جن قرآن ۾ انجي جمع ڪندڙن تحريف ڪري ڪفر جا ٿنڀ قائم ڪيا آهن ۽ سلطان العلماء وري اها فتويٰ ڏئي ٿو ته ڪفر جي ٿنڀن تي عمل ڪرڻ گهرجي - سيد نعمت الله جزائري کي به اهڙو سوال اڳ ۾ آيو هو ته جڏهن جي قرآن تحريف ٿيل آهي ته پوءِ انتي عمل ڪرڻ ڪيئن درست ٿيندو؟ انجو جواب محدث جزائري به اهڙو ڏنو آهي جهڙو سلطان العلماء ڏنو آهي آخر ۾ محدث جزائري ٿو لکي :-

١٠٣ ويرفع هذا القرآن من ايدي الناس الى السماء ويخرج القرآن الذي الفه امير المومنين فيقرأ و يعمل باحكامه " يعني امام مهدي جي ظاهر ٿيڻ تي هي قرآن ماڻهن جي هٿان آسمان تي کڄي ويندو ۽ اصلي قرآن حضرت علي تيار ڪيو هو ويندو جو ماڻهو پڙهندا ۽ انتي عمل ڪندا - "

هنجو سيڌو ايءُ نڪتو ته هي قرآن فقط اٽڪلنگ (عارضي طور) طور آهي ۽ جڏهن

اصلي قرآن اچي ويندو تڏهن هن کي دسيپارچ ڪيو ويندو . (نعوذ بالله)

هت اهو سوال آهي ته جيڪڏهن ٻيئي قرآن هڪ جهڙا آهن نه پوءِ هن قرآن کي آسمان ۾ لڪائي وڃڻ جي ڪهڙي ضرورت آهي ۽ ٻئي جي موڪلڻ جو سبب ڇا ؟ پر جيڪڏهن هڪ ٻئي جي برخلاف آهن نه ٻنهي مان صحيح ڪهڙو ؟ جي موجوده قرآن صحيح نه پر غلط ثابت ٿيو. جيڪڏهن پيو صحيح نه هي غلط ۽ پوءِ ٽيرهن سو ورهين تائين امامن سڳورن جو غلط قرآن تي عمل ڪرائڻ ۽ صحيح قرآن کي پاڻوٽ لڪائي رکڻ دين سان دغا ڪرڻي آهي . ملو اڳتي

١٠٤ تفسير صافي صفحه ١١ ۾ آهي " اقول يكفي في وجوده في كُلّ عصر وجوده جميعا كما انزل الله محفوظًا عند اهله و وجود ما احتجنا اليه من عندنا وَ ان لَّم نقدر عَلَى الباقي " يعني آءٌ ٿو چوان نه قرآن جو هر زماني ۾ موجود هئڻ لاءِ هي ڪافي آهي ته سارو قرآن جئن خدا تعالى نازل فرمايو هو. پنهنجي اهل وٽ موجود آهي ۽ ضرورت جيترو اسان وٽ آهي ڪيٽ اسين باقي ٻئي کي حاصل ڪري نٿا سگهون "

نوٽ - هن مان معلوم ٿيو ته سارو مڪمل قرآن امام مهدي وٽ غار ۾ آهي ۽ هي قرآن اڄو حصو آهي جو اسان جي ضرورت موافق مليل آهي - هاڻ هت اهو سوال ٿو اٿي ته ڇا اسان جون ضرورتون حضرت مهدي جي وقت اڀريون وڌي وينديون ڇا جو هي قرآن ڪم ڏئي نه سگهندو ؟ جي ها ٿو ته ڇپو ته هي قرآن ناقص آهي جو هر شخص ضرورت لاءِ ڪافي ناهي . پر هي جو قرآن مجيد ۾ آهي " اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلىٰ عَلَيْهِمْ اِنَّ فِي ذَالِكَ لَرَحْمَةً وَّذِكْرىٰ لِقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ (عنكبوت) يعني ڇا انهن لاءِ اهو ڪافي ناهي جو تحقيق اسان تو تي ڪتاب نازل ڪيو جو انهن تي پڙهيو ٿو وڃي . بيشڪ هن ۾ رحمت ۽ نصيحت آهي ايمان وارن لاءِ . " ڇا امام غائب جي هٿرادو بنائي ڦيل آهي ؟ جيڪڏهن نه ته پوءِ ٻئي قرآن جي ڪهڙي ضرورت آهي . اڳتي هلي ساڳيو مفسر ٿو لکي :-

١٠٥ ومن ثم ترىٰ قواعد العربية مثل كتابت الالف بعد الواو المفردة "

يعني نٿا ڏسو ته هن قرآن جي عربيت جا قاعدا عربي زبان جي برخلاف آهن جئن

واو مفرد کا پیوءِ الف لکڻ " گويا هي موجوده قرآن عربي قاعدن جي لحاظ سان به ناقص آهي نه فقط ترتيب جي لحاظ سان - مسلمان اجائي اِها دعويٰ ڪندا آهن ته هن قرآن جهڙو ٻيو ڪو به فصيح بليغ ڪتاب ڪونهي - حالانڪ شيعه صاحب ثابت ڪن ٿا ته هن قرآن ۾ عربي قاعدا به پورا ناهن - سبحانک هذا بهتان عظيم

١٠٦ ساڳين مُفسِّر اِڳتي هلي ٿو لکي :-

"وقد ارسل عمر بن الخطاب في زمن تخلفه الیٰ علي بان يبعث له القرآن الاصلي الذي هو الّفه وکان يعلم انه انما طلبه لاجل ان يحرفه کقرآن ابن مسعود او يخفيهم عنده فلم يبعث به اليه وهو الآن موجود عند مولانا المهدي"

يعني حضرت عمرؓ پنهنجي خلافت جي وقت ۾ حضرت عليؓ ڪي چوائي موڪليو ته پنهنجو اصلي قرآن ڏيئي موڪل - حضرت عليؓ سمجهيو ته هو اِهو ڪري ٿو اِها گهُر ڪري ته ابن مسعود جي قرآن وانگر هي اصلي قرآن به جلائي ڇڏي تنهنڪري نه ڏنائين ۽ اُهو اصلي قرآن هينئر امام مهدي وٽ آهي "

نوٽ - حيرت ته اِها آهي جو جڏهن حضرت عليؓ رضه پنهنجو قرآن پيش ڪيو (ڏسو حوالو نمبر ٧٦) تڏهن حضرت عمرؓ بين چيو ته اسان وٽ قرآن موجود آهي ۽ تنهنجي مصحف جي ضرورت ناهي ۽ هاڻ ٿو گهُر ڪري - وري عجب ته اهو آهي جو لکن ثابت اصلي قرآن الهن کي مليو هو جنهن مان نقل ڪيا ٿون پر نقل عثمانؓ وقت فيرگهير ڪيا ٿون (ڏسو حوالو نمبر ٧٦) ۽ مٿين عبارت ۾ آهي ته حضرت عليؓ رضه پنهنجو قرآن نه ڏنو " شيعه صاحب غور ڪن ته تحريف قرآن جي مسئلي سندن عالمن کي ڪهڙين نه چڪرين ۾ وڌو آهي جو پنهنجي ڳالهه به ڳائي تي بيهڻا ناهن

١٠٧ علامه خليل قزويني اصول ڪافي جي شرح ۾ ڪتاب فضل القرآن ۾ ٿو لکي :-

"دعويٰ اينکه قرآن همين است که در مصاحف مشهوره است خالي از اشکال نيست واستدلال برين به اهتمام اصحاب اهل اسلام به ضبط قرآن بغايت رکيک است بعد از اطلاع بر عمل ابي بکر و عمر و عثمان "

يعني اِها دعويٰ ڪرڻ ته قرآن اِهوئي آهي جو مشهور مصحفن ۾ آهي سو اعتراض کان خالي ناهي جويه ٽن خليفن جيڪي ڪيا الهن جي معلوم ڪرڻ بعد

اصحاب ۽ اسلام وارن جي اهتمام ۽ ضبط قرآن جي دعوى نهايت ضعيف آهي -

نوٽ - گويا ٽن خليفن جيڪي خيانتون ڪيون آهن اهي جي هونديون يقين ڪئي اچي ته هنن قرآن مجيد ۾ ڪا خيانت نه ڪئي هوندي -

شيعه صاحبو ! ڏسو هت قرآن مجيد کي ڪمان ڪم مشڪوڪ مشڪوڪ منڊ ٺهرايو ويو آهي هن بحث جي متعلق آخر ۾ اسين سيد علي حائري مجتهد لاهوري جي به صفائي ڪري ڏيکاريون ته قرآن بابت انجو ڪهڙو رايو آهي :-

٠٨ | تفسير لوامع التنزيل ۾ ٿو لکي :- واعتقاد آنست که قرآن و عترت بعد از رسول بجاى رسول هادى و رهبر براى امت آنجناب صلعم ست چه بالضرور واضح است که هرگاه قرآن محرف و متغير المعانى متبدل الالفاظ باشد مدار دين واسلام برآن گردن چگونه صحيح باشد " يعني منهنجو اعتقاد هي آهي ته قرآن ۽ عترت رسول صلعم کانپوءِ انجي جاءِ تي هادي ۽ رهبر آهن پوءِ جيڪڏهن قرآن مُحرّف ۽ مُتغيّر هوندو ته دين اسلام جو مدار انتي ڪئن درست رهندو ؟

برخلاف هنجي اسان مٿي حوالي نمبر ٨٧ ۾ هڪ حديث امام محمد باقر رض جي ڏني آهي ته رسول خدا به شيون ڇڏيون ڪتاب الله ۽ عترت . پر پوءِ ڪتاب الله ۾ تحريف ڪيائون ۽ عترت کي قتل . هاڻي ناظرين خود انصاف ڪن ته مولوي حائري جو اعتقاد درست آهي يا امام محمد باقر جي حديث صحيح . هيءَ سڀ تَقيّه جي ڪرامت آهي جئن سيد ابوالحسن علي بن سيد نقي رضوي پنهنجي ڪتاب اسعاف المامول بشرح زبدة الاصول صفحه ١١٥ ۾ ٿو لکي :-

٠٩ | واما ان الاخبار الواردة عن الائمة في التمسک واتباعه فيجوز ان يکون قد جوزوا العمل به من باب التقيّه " يعني اهي حديثون جي قرآن جي پيروي ڪرڻ ۽ مضبوط جهلڻ بابت امامن کان آيل آهن اهي سڀ تقيه ڪري آهن ته موجوده قرآن تي عمل جايز رهي " نه در حقيقت شيعه مذهب ۾ تحريف قرآن جون روايتون بن هزارن کان مٿي آهن جي سڀ معتبر ڪتابن جون ۽ مستفيض ۽ متواتر آهن (ڏسو حوالو نمبر ٨٠ - ٨٢) جيڪڏهن علي حائري جو سچ پچ اهو عقيدو هجي ها ته ضرور ڪا اهڙي حديث امام جي سند سان پيش ڪري ها جنهن ۾ اهو صاف

ارشاد هجي ها ته هي موجوده قرآن محرف ناهي ۽ سندس شاگرد رشيد مولوي احمد علي اها دعويٰ ڪري ها ته " هاڻي اسين نموني طور موجوده قرآن جي ترتيب جون چند غلطيون ظاهر ٿا ڪريون " (ڏسو حوالو نمبر ٦٥) معاملو بلڪل صاف آهي ته شاگرد کي ٻنهي استاد جي اصلي عقيدي جي خبر هئي - هي سڀ فقط مسلمانن کي ڏيکارڻو آهي ته اسين شيعا قرآن مجيد کي مڃيون ٿا نه ته دراصل حقيقت ٻي طرح آهي، جنهن جو مفصل بيان ڦٽين فصلن ۾ ڪري آيا آهيون ته مولوي علي حائري جي اعتقاد جي برخلاف مڙني متقدمين ۽ متاخرين شيعه عالمن جو عقيدو آهي . ڏسو ته لکنوي مجتهد سيد جلدار علي ڪتاب اساس الاصول ۾ تحريف قرآن کي شيعه عقايد ۾ شمار ڪيو آهي جنهن کي ٿو

ص ۱۰ .... " اما الاعتقادات التي ليست من تلك المثابة كبعض خصوصيات الرجعة وذهاب بعض الآيات عن كتاب الله " يعني اهي اعتقاد جن اعتقادن جي درجي جهڙا ناهن جيئن رجعت جون ڪي خصوصيتون ۽ قرآن مان ڪن آيتن جو نڪري وڃڻ " پڻ ڏسو حوالو نمبر ٦٩ جنهن ۾ صاف ذڪر ڪيل آهي ته

" اما اعتقاد مشائخنا رحمهم الله في ذالك فالظاهر من ثقة الاسلام محمد بن يعقوب الكليني كان يعتقد التحريف والنقصان في القرآن "

هاڻ جڏهن شيعه مذهب جي وڏن مشائخن جو عقيدو اهو آهي ته قرآن مجيد ۾ تحريف ٿيل آهي ته پوءِ مولوي علي حائري جي عقيدي کي ڪير ٿو وزن ڏئي ؟

الحمدلله اسان هڪ سؤ ته حوالا ڏئي ثابت ڪيو ته شيعه مذهب ۾ قرآن مجيد **تحريف ڪيل آهي** "

فصل ٽيرهون

(اهل سنت في تحريف قرآن جا اعتراض ۽ انهن جا جواب)

ناظرين کي معلوم هجي ته هن مسئلي جي متعلق اهلسنت وجماعت جي طرفان ڪيترائي ڪتاب لکيل آهن جن مان ٻه ڪتاب خصوصيت وارا آهن هڪ **تنبيه الحائرين** (مصنف مولوي عبدالشڪور صاحب لکنوي) ٻيو **تحفه شيعه** (مصنف مولانا مولوي نوربخش صاحب توڪلي) جن ۾ ڪتاب موعظه تحريف مولوي علي حائري جا جواب ڏنل آهن. تحفه شيعه ۾ اڃا به زياده ٻين ڪيترن اعتراضن جا محققانه جواب ڏنل آهن جيڪي قابل ديد آهن

ڪتاب تنبيه الحائرين ۾ پوريون ٥٤ صفحا شيعن جي تحريف قرآن وارين روايتن سان ڀريل آهن ۽ ١٢٠ صفحن تائين اهلسنت تي ڪيل اعتراضن جا جواب ڏنل آهن - مون ضروري ڄاتو ته شيعه صاحبن جو اهڙو ڪو ڪتاب ڏسجي جنهن ۾ تنبيه الحائرين جي اعتراضن جا جواب ڏنل هجن ۽ پوءِ جيڪڏهن اهي جواب معقول ۽ مُدلل هجن ته از روئي انصاف وري مٿن اهي اعتراض نه ڪجن - آخرڪ ڪتاب تنبيه الناصبين بجواب تنبيه الحائرين مولوي اعجاز حسن بدايوني جو نظرمان گذريو - مطالع بعد حيرت جي حد نه رهي جو ته اُن ۾ اُنهن اعتراضن کي ڪنهن نه ڇيو آهي جيڪي ڪتاب تنبيه الحائرين جي ٥٤ صفحن تائين شيعن جي روايتن موجب تحريف قرآن بابت ڪيا ويا آهن. پر سارو ڪتاب اُنهن جوابن جي جواب ۾ آهي جيڪي مولوي عبدالشڪور صاحب موعظه تحريف جي اعتراضن جا ڏنا آهن. ڪتاب جي پڇاڙي ۾ فقط شيعن کي خوش ڪرڻ لاءِ هي وعدو ڏنو ويو ته "تنبیہ الحائرین کے ایک باب کا جواب دیدیا صرف دوسرا باب باقی ہے انشاء اللہ اگر ہماری زندگی باقی ہے تو روز روشن کیطرح دکھا دینگے کہ شیعہ مذہب سے قرآن مجید محرف نہیں ہے" ٢٨ شوال ١٣٢٧ هجري "

مگر افسوس جو ستن سالن جي عرصي ۾ به مولوي اعجاز حسن صاحب ٻئي باب جو جواب نه ڏئي سگهيو ۽ آخر اعا حسرت پاڻ سان کڻي عالم بقا ڏي راهي ٿيو - هن مان مونکي يقين ٿيو ته تحريف قرآن بابت شيعن جون حديثون ۽ اُنهن جي مجتهدن جون تواترون جيڪي اهلسنت جي طرفان شيعن جي اڳيان رکيون وڃن ٿيون اهي اهڙيون هماليه جبل وانگر مضبوط آهن جنکي ڪوبه شيعو عالم چوري نٿو سگهي. نه ته مولوي اعجاز حسن تي فرض هو ته تنبيه الحائرين جي جواب ۾ پورن ترتيب وار اُنهن اعتراضن جا جواب ڏئي ها جيڪي تحريف جي ثبوت ۾ شيعه مذهب تي ڪيا ويا هئا ته دنيا کي معلوم ٿئي ها ته شيعن وٽ اُنهن جا جواب موجود آهن -

پر برخلاف اِنجي مولوي اعجاز حسن رڳو موعظه تحريف جي تائيد ۾ هيڏو سارو ڪتاب ڪڍي ثابت ڪيو ته اهلسنت جي اعتراضن جي جوابن کان عاجز ٿي ثابت ڪيائون ته اِهي قلعه کي فتح ڪرڻ شيعه مذهب جي عالمن کان نا ممڪن آهي. تنبيه الناصبين جو جواب تنبيه الڪاذبين جي نالي سان رسالة النجم ۾ مولانا مولوي حبيب الرحمٰن جي طرفان ملي چڪو آهي -

هاڻي اسين اُنهن اعتراضن جا جواب ٽائيٽلن جي مسلسل نمبري مطابق سمجهي اهلسنت تي هن ڪتاب ميزان الانصاف ۾ ڪيا آهن :—

اعتراض (١)

لاڙڪاڻي جي شيعن جي طرفان هڪ اشتهار جواب طلبي لاءِ شايع ٿيل هو جنهن جي جواب جوبار اوّل ۾ لاڙڪاڻي جي علماءِ اهلسنت تي هو پر مسٽر واصف اڳرائي ڪري جواب پنهنجي ڪري کڻي ورتو. (ديباچه)

جواب

اشتهار ۾ ايئن ڪٿي به لکيل ڪونه هو ته هنن سوالن جا جواب مسٽر واصف نه ڏئي فقط لاڙڪاڻي جا عالم ڏين. پر جنهن صورت ۾ ته اشتهار عام هئا جي اسان ڏي به موڪليا ويا ته پوءِ جواب ڏيڻ هر هڪ سُنّي جو فرض آهي. لهذا مسٽر ميوي جو باطني تعصب ڪان ايئن لکڻ روا ناهي. اسين ڪانس اهو سوال ٿا ڪريون ته اسان جا ڪل جواب به جڏهن نه لاڙڪاڻي وارن شيعن لاءِ هئا ته پوءِ اوهان جو اڳرائي ڪري جواب جي زحمت گوارا فرمائي؟ جا لاڙڪاڻي ۾ ڪو اهڙو شيعو فاضل ڪونه هو جو جواب ڏئي سگهي ها؟

اعتراض (٢)

جڏهن شيعن جي امام جو اهڙو زبردست قول قرآن کي محرف جو خود مسٽر واصف پاڻ ٽڪي چڪو آهي تڏهن حضرت امام باقر عليه السلام تي بهتان رکڻ ته امام صاحب بني قرآن لاءِ فرمايو آهي ته مٿين قرآن جي محرف جو ثبوت ڪرڻي ...... سا مسٽر واصف جي شان جي شايان ناهي (ديباچه)

جواب

اشتهار جي جواب ۾ اسان ايئن ڪڏهن به نه لکيو آهي. اهو بهتان بازي مسٽر ميوي جي ورثي ۾ آيل آهي جنهن سندس مذهبي ڪتاب رجال ڪشي صفحه ١٤٢ ۾ آهي:-

يونس جو بيان آهي ته آءُ عراق ۾ پهتس اتي مون امام محمد باقر جي تڪن اصحابن کي ڏٺو ۽ امام جعفر صادق جا اصحاب به گهڻا ڏٺم، جن کان مون امامن جون حديثون ٻڌيون ۽ انهن جا ڪتاب ورتم پوءِ مون انهن کي حضرت امام ابوالحسن رضا جي پيش ڪيو. پاڻ انهن ۾ ڪيترين حديثن بابت فرمايئون ته هي حديثون امام جعفر صادق جون ناهن ۽ مونکي چيائون :- اِنّ ابا الخطاب كَذب على ابي عبد الله " يعني تحقيق ابوالخطاب امام جعفر صادق تي بهتان ٻڌو آهي الله ابوالخطاب تي لعنت ڪري، اهڙي طرح ابوالخطاب جا اصحاب اڄ تائين اهي حديثون امام جعفر صادق جي اصحابن جي ڪتابن ۾ داخل ڪندا آيا آهن پوءِ خلاف قرآن جي اسان تي

ڪيجهه به قبول نه ڪريو" ائين طرح ساڳئي ڪتاب جي صفحه ٨٣ ۾ آهي :-

حضرت امام جعفر صادق ٿو فرمائي "ڪان المختار يكذب على علي بن الحسين" يعني مختار بن ابي عبيده حضرت امام زين العابدين تي بهتان ٻڌندو هو.

باقي اها ڳالهه ته امام کان قرآن مجيد جي گهٽجڻ جو زبردست قول آيل آهي سو هي به ڇهن پهاڪي وانگر آهي ته "مگر موشي بخواب اندر شتر ديد" ڇن بابت به اسين پنهنجو فيصلو پيش نٿا ڪريون ڇو ته "هم اگر عرض کرينگے تو شکايت هوگي" پر خود شيعه عالمن جو ٿا پيش ڪريون جو متي ذڪر حوالي نمبر ١٠٢ ۾ موجود آهي جنهن جو هي مطلب آهي ته قرآن مجيد جي هيءَ ترتيب امام مهدي جي ظهور تائين فرقه اماميه وٽ حجت ۽ تمسڪ جي لائق آهي ڇو ته امام جي غير حاضري ۾ ضرورت ڪري امامن انهيءَ تي عمل ڪرڻ جي شيعن کي اجازت ڏني آهي" گويا ڇهن قرآن مجيد کي گهٽجڻ جو هڪ سبب ته اهو ٿيو جو اصلي قرآن امام مهدي وٽ غار ۾ رکيل آهي ۽ ظاهر ٿي نٿو سگهي تنهنڪري لاچاري حالت ۾ امامن ڇن قرآن تي عمل ڪرڻ جي اجازت ڏني آهي ته جڏهن سڄو قرآن ظاهر ڪيو ويندو تڏهن هي قرآن محيو نه ويندو - ٻيو سبب هي آهي ته امام جوائين زبردست قول قرآن کي گهٽجڻ جو سنين جي خوف کان تقيه ڪري آهي جنهن لاءِ ڏسو حوالو نمبر ١٠٩ . جنهنجو مطلب هي آهي ته ڇهن موجوده قرآن جي پيروي ڪرڻ ۽ انکي مضبوط جهلڻ جون روايتون امامن کان تقيه ڪري آهن "

هاڻ مسٽر ميوي کي پتو پئجي ويو ته اسان امام تي بهتان نه ٻڌو آهي پر خود شيعه عالمن ايهو بهتان ٻڌو آهي ته امامن جون حديثون ڇهن قرآن کي گهٽجڻ بابت لاچاري حالت ۾ تقيه ڪري آهن

اعتراض (٣)

جواب ائين نه ڏيڻ گهرجي جنهجا ڪي سندون ٻين ڪتابن کي ڏنيون هجن. جواب ائين ڏيڻ گهرجي جو هرڪو پنهنجو حواله پرائو پڙهي انهن کي صداقت سان نسبت ڏئي (صفحه ٢)

جواب

مسٽر ميوا ! اسان ائين جواب ڪڏهن به نه ڏنا آهن جنهجا رد اسان پنهنجي ڪتابن ۾ موجود هجن اها خاطري ڪريو - ٻيا وسان ڪا پنهنجن جاين جي خبر ورتي آهي ته انهن جا رد خود اوهانجن ڪتابن ۾ موجود آهن. مثلاً اسان لکيو هو ته امامن جي فرمان موجب شيعن کي تبليغ مذهب کان منع آهي ۽ انهن کي تقيو ڪرڻ گهرجي - جنهنجي جواب ۾

اوهان لکيو هوندو اِها منع اَگيئي زماني ۾ هُئي ..... پر الحمدلله جو هينئر حڪومت برطانيه آهي جنهن جي زير سايه هر طرح مذهبي آزادي آهي تنهنڪري مذهبي تبليغ ۾ ڪو گناه ڪونهي (آخر الصلواة) حالانڪه اِهي اوهان جي جواب کي اوهان جي ئي ڪتابن رد ڪري ڇڏيو آهي جيئن اوهان جو علامه شيخ صدوق رسالهُ اعتقادات ۾ لکي ٿو '' والتقية واجبة لا يجوز رفعها الى ان يخرج القائم '' يعني تقيه ڪرڻ واجب آهي اهو ڪجهه نٿو سگهي جيسين امام مهدي پيدا ٿئي ۽ ٻيو مثال ته اوهان جواب ڏنو آهي ته جڏهن شيعن جي امام جو اهڙو زبردست قول قرآن جي محرف هجڻ جو خود مسٽر واصف لکي چڪو آهي (ميزان الانصاف ديباچه) حالانڪه اُنهن رد خود اوهان جي ڪتابن ۾ موجود ڪري ڏيکاريو آهي ته اِهو زبردست قول امام جو بي سبب ڪيو آهي هڪ لاچاري حالت ڪري ۽ پيو تقيه ڪري نه ته هِن قرآن جي غير معتبر ۽ محرف هُئڻ تي امامن جون سوين حديثون موجود آهن. تنهنڪري اسين جواب ۾ اوهان جا چيل الفاظ امانت باسلامت وا پس ٿا ڪريون ته ''جواب اهڙا هئڻ گهرجن جو پڙهندڙ خواه پرائو پڙهي اُنهن کي صداقت جي نسبت ڏئي ''

اعتراض (۴)

هيٺ ذڪر صحيح بخاري جي حوالي مان روشن آهي ته آنحضرت جن جي زماني ۾ قرآن جمع ٿيل نه هو. جنهن لاءِ خود حضرت ابوبڪر صاحب جو چوڻ آهي ته آنحضرت جن جي زماني ۾ قرآن جمع ٿيل ڪونه هو ۽ اهو ڪم پيغمبر صلعم جن ڪونه ڪيو آءٌ ڪيئن ڪريان (صفحه ۴)

جواب

مسٽر ميوي بخاري شريف جي حديث جو مطلب سمجهيو ئي ڪونهي ؎

سخن شناس نئي دلبرا خطا اينجاست '' حقيقت هيءُ آهي ته مِٿين لفظ جمع جو معنيٰ ۾ استعمال ٿيل آهي - هڪ ساري قرآن مجيد کي لکائڻ لئي اُهو جدا جدا شين تي ٽڪرا ٽڪرا ٿي لکيل هجي ٻيو ساري قرآن شريف کي هڪ هنڌ لکي يڪو ڪتاب بنائڻ . پهرين معنيٰ ۾ سارو قرآن مجيد حضرت جن جي زندگي مبارڪ ۾ جدا جدا شين تي لکيل هو ۽ ماڻهن جي سيني ۾ نقش ٿيل - جيئن اتقان سيوطي جلد اول صفحه ٥٧ ۾ آهي :-

وَقَدْ كان القرآن كتب كله في عهد رسول الله لكن غير مجموع في موضع واحد '' يعني تحقيق قرآن مجيد رسول خدا صلعم جي حياتي ۾ سارو لکيل هو پر هڪ ئي هنڌ گڏ ٿيل نه هو -

هن قول جي تائيد ۾ خود مسٽر ميور جي ۽ شيعه مجتهدن جو قول موجود آهي جيئن ته
تفسير مجمع البيان جلد اول صفحه ٥ ۾ آهي :-

"اِنَّ القرآن كان علىٰ عهدِ رسول الله مجموعًا مؤلفًا علىٰ ما هو عليه الآن"

يعني تحقيق قرآن رسول خدا جي وقت ۾ اهڙي ئي گڏ ٿيل ۽ ترتيب ڏنل هو جهڙو هينئر آهي —
پر جدا جدا جاين تي لکيل هو جيئن ساڳي مسٽر ميور جي ڏنل بخاري واري حديث ۾ حضرت زيد جو
قول موجود آهي "فتتبعتُ القرآن اجمعه من العسب واللخاف وصدور الرجال" يعني پوءِ مون
قرآن جي ڳولا ڪئي ۽ گڏ ڪيم ان کي وڻن جي ڇلن مان ۽ ماڻهن جي سينن مان - (حافظن کان)
ٻي معنيٰ ۾ حضرت ابوبڪر صديق جمع ڪرايو يعني هڪ هنڌ ڪتابي صورت ۾ جيئن خود مسٽر
ميور حديث جي ترجمي ڪندي صفحه ٣٥ ۾ لکيو آهي "منهنجي راءِ آهي ته توهان
قرآن مجيد جي لکيا جمع ڪرڻ جو حڪم ڏيو" نتيجو اهو نڪتو ته حضرت صديق رضه جو اهو
مطلب هو ته جڏهن حضرت جن قرآن مجيد کي مختلف جاين تان هڪ هنڌ ڪتابي صورت ۾ گڏ نه
ڪيو آهي ته پوءِ مان ڪيئن ڪريان جيئن اتقان جلد اول صفحه ٥٠ ۾ آهي "ولم يكن القرآن جمع في شيئ"
پر پوءِ جڏهن حضرت عمر رضه جي تبادله خيالات بعد سمجهيائين ته هي ڪم امت لاءِ چڱو آهي تڏهن حضرت
زيد کي گهرائي چيائون ته توهان اڳي به حضرت جن صلعم جو ڪاتب ٿي رهيو آهيو تنهنڪري :-

"انا نريد ان نجمع القرآن في شيئ فاجمعه معنا" (فتح الباري شرح بخاري) يعني اسان
جي مرضي آهي ته قرآن مجيد کي هڪ هنڌ ڪتاب ۾ لکون - پوءِ توهان اسان سان گڏجي اهو ڪم ڪريو
هنن مان هي به ثابت ٿيو ته قرآن مجيد جي جمع ڪرڻ ۾ حضرت زيد سان گڏ حضرت ابوبڪر صديق ۽
حضرت عمر فاروق به هئا - حضرت ابوبڪر صديق جناب فاروق اعظم جي صلاح سان اهو ڪم چڱو
ڪيو ان لاءِ خود حضرت علي المرتضيٰ رضه جو قول موجود آهي ڏسو اتقان جلد ١ صفحه ٥٠ :-

"اخرج ابن ابي داؤد في المصاحف بسند حسن عن عبد خير قال سمعت عليًّا
يقول اعظم الناس في المصاحف اجراً ابوبكر رحمة الله علىٰ ابي بكر هو اول
من جمع كتاب الله" يعني حضرت علي رضه فرمائيندو هو ته قرآن بابت سڀني کان
زياده اجر وارو ابوبڪر آهي - خدا جي انهيءَ تي رحمت هجي - هو پهريون شخص آهي جنهن قرآن
کي گڏ ڪيو" جيڪڏهن حضرت ابوبڪر صديق طرفان جمع ٿيل قرآن رسول خدا صلعم
جي ڏنل ترتيب جي خلاف هجي ها ته حضرت علي رضه ڪڏهن به اهڙي تعريف ڪري ها ۽ زيد وارو ثابت ڪري ها

انصاف ڪرڻ گهرجي ته حضرت علي رضه جهڙو حق پسند ناحق جي تحريف ڪري سگهي ٿو ؟ هرگز نه

تنبيهه - هن جيڪڏهن ڪو چوي ته شيعن جي مٿين ٻن مجتهدن جي قولن مان معلوم ٿيو ته حضرت جن صلعم جي وقت ۾ قرآن مجيد جمع ٿيل هو ته پوءِ انکي وري جمع ڪرڻ جي معنيٰ ڇا ؟ هن جو جواب آهي ته اهو جمع ۽ تاليف مختلف جاين تي هو . يعني سارو نازل ٿيل ڪلام جدا جدا شين تي لکايو ويو هو ، جيئن بخاري شريف جي حديث ۾ آهي جنهن جي ثابتي لاءِ ڏسو شيعن جو علامه شيخ علي بن ابراهيم قمي پنهنجي تفسير صافي ۾ ٿو لکي :-

عن ابي عبد الله قال ان رسول الله صلعم قال لعلي يا علي ان القرآن خلف فراشي في الصحف والحرير والقراطيس فخذوه واجمعوه " يعني حضرت جن صلعم حضرت علي رضه کي فرمايو ته اي علي قرآن منهنجي بستري جي پٺيان صحيفن ، ريشم جي ٽڪرن ۽ ڪاغذن ۾ آهي توهان اُهي ڪٺا ڪري هڪ هنڌ جمع ڪريو " هيءَ روايت اگرچه شيعن جي آهي ۽ اسان لاءِ حجت ٿي نٿي سگهي پر تنهن به نعمان ايترو ضرور ثابت ٿيو ته اسان جي دعويٰ جي مطابق حضرت جن جي زماني ۾ قرآن مجيد گڏ ته هو پر جدا جدا جاين تي . هن جي زياده ثابتي لاءِ شيعن جي علامه باقر مجلسيءَ جو قول ڪتاب تحقيق اليقين صفحه ١٩٩ ۾ موجود آهي لکي ٿو :-

"اور اس وقت قرآن متفرق تھا چمڑون پر اور لکڑیون پر اور کاغذ کے ٹکڑون پر اور استخوانون پر لکھا ہوا تھا "

غرض اهلسنت جون اُهي روايتون جن ۾ اهو اشارو آهي ته قرآن مجيد جمع ٿيل نه هو ، تن جو مقصد فقط هي آهي ته هڪ هنڌ ڪتابي صورت ۾ جمع نه هو ، جو نه وحي جو نزول ٿيندو ٿي رهيو ، پر جدا جدا شين تي لکيل ۽ حافظن جي سينن ۾ جمع ٿيل هو . معاملو بلڪل صاف آهي پر شيعه صاحب صحابه ڪرام جي عداوت ڪري خواه مخواه قرآن مجيد تي اعتراض ڪري رهيا آهن

اعتراض (٥)

مسٽر واصف جي پيش ڪيل حديث موجب ، جي جبرئيل پيغمبر صلعم کي نزولي ترتيب جي خلاف ٻي ترتيب لاءِ چيو ته به اِهو علم ته رهيو آنحضرت جن وٽ ۽ قرآن جمع ڪيو ويو مٿي بيان ڪيل شين تان . آنحضرت جن کانپوءِ اهڙي حالت ۾ زيد بن ثابت کي ڪٿان خبر پيئي ته موجوده ترتيب جبرئيل جي چوڻ موجب صحيح آهي " (صفحه ٧)

جواب

الٹی سمجھ کسی کو بھی ہرگز خدا نہ دے ؛ دے آدمی کو موت پہ یہ بد ادا نہ دے

مسٽر ميوري کي اهڙي نہ بدحواسي ورتي ويئي آهي جو اسانجي استفسار واري جواب کي سمجھوئي کونہ اٿس. اسان لکيو هو تہ جڏهن جڏهن ڪو ڪلام الاهي نازل ٿيندو هو تہ حضرت جن صلعم ڪاتب کي گهرائي حضرت جبريل جي ٻڌائڻ موجب وحي الاهي کي لکائي ڇڏيندا هئا ۽ ٻين کي ياد ڪرائي ڇڏيندا هئا. بس انهن ٻن ذريعن سان معلوم ٿيو تہ موجوده ترتيب حضرت جن (صلعم) جي لکايل ۽ ياد ڪرايل آهي تنهنڪري بلڪل صحيح آهي - هن لاءِ اهلسنت جي عالمن جا قول ٻڌ موجود آهن مثلاً جلال الدين سيوطي اتقان جي ارڙهين نوع ۾ ٿو لکي :- " الاجماع والنصوص المترادفة على ان ترتيب الآيات توقيفي لا شبهة

في ذالك اما الاجماع فنقله غير واحد منهم الزركشي في البرهان و ابوجعفر بن زبير في مناسباته وعبارته ترتيب الآيات في سورها واقع بتوقيفه صلى الله عليه وسلم و امره من غير خلاف في هذا بين المسلمين "

يعني اهلسنت جو هن ڳالهہ تي اجماع آهي ۽ نصوص دلالت ٿا ڪن تہ قرآن مجيد جي آيتن جي ترتيب پيغمبر صلعم جي طرفان آهي ۽ انهيءَ ڪو شڪ ڪونهي - انهي اجماع کي گهڻن ماڻهن نقل ڪيو آهي جنمان هڪ علامہ زرڪشي آهي ۽ ٻيو ابوجعفر جنهن پنهنجي ڪتاب مناسبات ۾ لکيو آهي تہ قرآن مجيد جي سورتن ۾ آيتن جي ترتيب رسول خدا صلعم جي تعليم ۽ سمجهائڻ سان آهي ۽ هن بابت مسلمانن ۾ ڪو اختلاف ڪونهي " اهڙيطرح ابوجعفر نحاس جو قول آهي تہ " المختار ان تأليف السور على هذا الترتيب من رسول الله صلعم " (اتقان صفحہ ۶۲)

يعني مختار قول هي آهي تہ سورتن جي هيءَ ترتيب رسول خدا صلعم جي ڏنل آهي - اهڙيطرح "وقال ابن الحصار ترتيب السور و وضع الآيات مواضعها انما كان بالوحي " (صفحہ ۶۳)

يعني ابن حصار جو قول آهي تہ سورتن جي ترتيب ۽ آيتن کي پنهنجي جاءِ تي رکڻ وحي جي حڪم سان هو " مسٽر ميوري کي ماڻهن ٻڌي ويئي تہ قرآن مجيد جي موجوده ترتيب رسول خدا جي ڏنل آهي خدا تعاليٰ جي وحي موجب - جيڪي خبر نہ فقط هڪ زيد کي هئي پر ٻين سڀني صحابن ڪرامن کي بہ هئي جي حضور جن صلعم جي وقت ۾ قرآن مجيد جا حافظ هئا

اعتراض (۶)

اهو ٺهرو دستور آهي جو حديث جا ٻہ اکر " قال عثمان كان رسول الله الخ لکي باقي اکر تہ ڪري

معنيٰ ۽ مطلب پنهنجي راءِ تي جيئن وڻي تيئن ڪري ڇڏ جي (صفحه ۱۰)

جواب

مسٽر ميرا ! ے اين گناهيست که در شهر شما نيز کنند "جيئن اوهان خود پنهنجي ڪتاب ميزان الانصاف صفحه ۲۱ ۾ اهو دستور قائم ڪيو آهي ڏسو لکو ٿا :-

تفسير ڪبير جلد ۱ صفحه ۴۶۳ " العمرة يروه فعلوا الخ " باقي اڪر ترڪ ڪيا آهن انهي ڪري ته اصل عبارت کان ڪو واقف نه ٿئي - اهڙيطرح صفحه ۴۳ ۾ آيت "يوصيڪم الخ" کي باقي حصو ڪري ويا آهيو - جا اوهان قرآن مجيد جي هيءَ آيت نه پڙهي آهي ؟ يا ايها الذين آمنوا لم تقولوا مالا تفعلون " يعني اي ايمان وارؤ اوهين اهو ڇو ٿا چئو جو اوهين خود نٿا ڪريو. اڳتي هلي مسٽر ميري اسان جي ذڪر ڪيل روايت جو ترجمو ڪيو آهي تنهن ۾ به ڪيتري خيانت ڪئي اٿس جيئن ته اصل عبارت ۾ حضرت ابن عباس حضرت عثمان کان پڇي ٿو ته " ماحملڪم على ان يعني اوهان کي انهي ڳالهه تي ڪهڙي سبب آماده ڪيو ؟ پر مسٽر ميرو ترجمو ڪري ٿو " اوهان کي ڇا ٿي ويو ناظرين غور ڪن ته ميزان الانصاف ۾ انصاف جو خون ڪيو ويو آهي -

خير اچو روايت تي جنهن مان خود حضرت عثمان ذي النورين جي ڪمال ديانت ٿي ثابت ٿئي جيئن ته ابن عباس کي هي جواب ڏنو اٿس ته "جنهن صورت ۾ خود حضرت جن صلعم پنهنجي حياتي ۾ انهن ٻن سورتن جي وچ ۾ بسم الله لکڻ ڪو بيان نه ڪيو آهي تنهن صورت ۾ مونکي ڪهڙو حق آهي جو مان حضور جن صلعم جي ڪم ۾ دخل ڏيان يعني دستور موجب قياس کان ڪم وٺي بسم الله داخل ڪيان . حقيقت هيءَ آهي ته حضرت جن صلعم انهي سورة توبه لاءِ بسم الله لکائي ڪانه هئي جو نه نازل ئي نه ٿي هئي جيئن اتقان صفحه ۶۵ ۾ آهي " واخرج القشيري الصحيح ان التسمية لم تكن فيها لانّ جبريل عليه السلام لم ينزل بها فيها " يعني صحيح هي آهي ته انهي سورة لاءِ بسم الله نازل ئي ڪانه ٿي هئي - هي فيصلو خود شيعه مفسرن ڪيو آهي جيئن ترجمه قرآن سيد مقبول احمد صفحه ۲۹۷ حاشيه نمبر ۲ ۾ آهي :- تفسير مجمع البيان مين جناب امير المومنين سے منقول ہے کہ بسم الله الرحمٰن الرحيم سوره برأة کے اول مين نازل نہين ہوئی کيونکہ بسم الله امان اور رحمت کے لئے ہے اور سورة برأة نازل اسلئے ہوئی تھی کہ امان اٹھائی جائے اور تلوار چلائی جائے " اهڙو ساڳيو ذڪر اتقان صفحه ۶۵ ۾ پڻ حضرت ابن عباس رض جي روايت سان حضرت علي رضي الله عنه کان آيل آهي -

شيعه صاحبو ! پيڻ ڪان ته انصاف گهرو ٿا پر ادهين به نه ڪو انصاف ڪريو ته جنهن حضرت عثمان رضه رسول خدا جي نائب رکيو بسم الله بابت ايتري ديانت ڏيکاري آهي (جنهنجي شاهدي خود حضرت علي رضه ڏئي رهيو آهي) سو ڪڏهن قرآن مجيد ۾ پنهنجي طرفان ذرا به ڦيرڦار ڪري. جيڪڏهن خدا جو خوف ۽ شرم و حيا اڃا دنيا ۾ موجود آهي ته حضرت عثمان رضه جن جي هن هڪڙي قول مان سبق حاصل ڪريو ته صحابه ڪرام ڪڏهن به قرآن مجيد ۾ پنهنجي طرفان ڪمي بيشي نه ڪئي آهي نه نه قياس ته ائين ٿو چوي ته اهي سورة توبه مٿان به بسم الله لکي وجهي ها جئن مسٽر ميري صفحه ۹ ۽ ۱۰ ۾ به روايتون بسم الله باب ڏنيون آهن. پر اسانکي يقين آهي ته اوهان جو انصاف سان ڪو واسطو ڪونهي جو ته

ے انصاف ہو کس طرح کہ دل صاف نہیں ہے

اعتراض (۷)

تفسير اتقان جلد پهرين صفحه ۶۳ ۾ ابوداؤد جي سند سان لکيل آهي ته خليفه عمر جيئن جيڪڏهن اهي به آيتون نه هجن ها پر ٽي هجن ها ته جدا سورة ڪري لکجي ها پر هاڻي قرآن پاڪ جي آخرين سورة ڏسو ته ڪهڙي آهي ان ۾ اهي به آيتون ڪئي داخل ڪريو...... انهن حوالن مان ثابت ٿئي ٿو ته خليفه ابوبڪر واري زماني ۾ پڇاڙي واري سورة توبه هئي جنهن ۾ به آيتون گڏ ٿيون ويون ليڪن موجوده ترتيب مطابق پڇاڙي واري سورة برب الناس آهي نه توبه " (صفحه ۸)

جواب

مسٽر ميري اتقان جو ڪتاب ڏٺو ئي ناهي جو ته هو عربي ۾ لکيل ۽ مسٽر ميرو عربي پڙهي ڪونه ٿو. اها روايت ابوداؤد جي سند سان ناهي پر محمد بن اسحاق ۽ ٻين جي سند سان آهي. تنهن کان سواءِ ابوداؤد ناهي پر ابن ابي داؤد آهي - ٻيو ته حضرت ابوبڪر رضه جي زماني ۾ پڇاڙي واري سورة توبه هئي سا بلڪل غلط آهي. مسٽر ميري عبارت کي سمجهيو ئي ناهي. جيڪڏهن سمجهيو هجي ها ته اعتراض ڪري ئي نه ها. حقيقت هن طرح آهي اهو قول حضرت عمر رضه جو انهي وقت جو آهي جڏهن قرآن مجيد جمع ڪيو ٿي ويو ۽ سندن چوڻ ته ”فالحقوا آخر سورة من القرآن“ انجو هي مطلب آهي ته نزول ۾ آخر سورة ڏسو جو ته ان وقت اڃا سارو قرآن جمع ٿيو ڪونه هو. سو هو پو مسٽر ميري جي اُلٽي سمجه موجب ڪٿي چئجي ته حضرت ابوبڪر واري زماني جي آخري سورة توبه هئي. سا ڏسو مٿي ته ثابت

جا ڇپاڙي واري لفظ هي آهن ” عن اُبَيّ بن كعب انهم جمعوا القرآن فلما انتهوا الى الآية التي في سورة براة ثم انصرفوا صرف الله قلوبهم بانهم قوم لا يفقهون ظنوا ان هاذا آخر ما انزل فقال ابي ان رسول الله صلعم اقرأني بعد هاذا آيتين لقد جاءكم رسول الى آخر السورة “ يعني ابي بن كعب کان روايت آهي ته جڏهن قرآن مجيد جمع ڪيائون ۽ سورة براة (توبه) جي هن آيت تائين پهتا تڏهن گمان ڪيائون ته هيءَ آيت سورة توبه جي پڇاڙيءَ ۾ نازل ٿي آهي ته ابي بن كعب جي پٽ چيو ته ٻه رسول خدا انهي آيت کان سواءِ مونکي هي ٻه آيتون پڙهايون ”ميون لقد“ جنهن ثابت ٿيو ته اهو اختلاف سورة توبه جي پڇاڙيءَ بابت هو نه قرآن مجيد جي پڇاڙيءَ بابت. تنهن کانسواءِ خود مسٽر ميوري پنهنجي ڪتاب جي صفحه ۴ ۽ ۵ ۾ بخاري شريف جي جيڪا حديث جمع قرآن بابت ڏني آهي انجا ٻيان لفظ هي آهن ” فكانت الصحف عند ابي بكر حتى توفاه الله ثم عند عمر حياته ثم حفصه بنت عمر “ يعني اهو صحابه ڪرام جو جمع ٿيل مصحف حضرت ابوبڪر رضه وٽ هو پوءِ حضرت عمر رضه وٽ رهيو ۽ پوءِ انجي ڌيءَ بي بي حفصه رضه ڪرم ڀاڪ جناب رسول خدا صلى الله عليه وسلم وٽ رهيو جنهن کان حضرت عثمان رضه گهرائي فقط انجا نقل ڪرائي مڪي شريف، شام، يمن، بصري، ڪوفي ۽ حبش ڏي ڏياري موڪليا ۽ ترتيب ۾ ڪوبه تفاوت رکيو ويو. جنهنجي نتيجو اهو نڪتو ته قل اعوذ برب الناس جنهن ۾ موجوده قرآن پاڪ ختم آهي تنهن حضرت ابوبڪر رضه جي جمع ڪيل قرآن پاڪ ۾ به پڇاڙيءَ جوئي - اعتراض غلط -

اعتراض (٨)

ڪوبه ڪتاب امر ورلي هوندو جنهنجي شيرازه کي بدلائي شروعات کي وچ ۽ پڇاڙيءَ کي شروعات ۾ ۽ وچ کي پڇاڙيءَ ۾ جمع ڪجي - دنياوي (معمولي) ڪتابن ۾ جڏهن سلسلي جو لحاظ رکجي ٿو ته ڇو نه خدا جو ڪلام جنهن ۾ نزول جي نمبروار ٿيو تنهن ترتيب ڏيڻ ضروري هئي يا انجي ابتڙ

جواب

اسان جڏهن اشتهار جي جواب ۾ لکيو هو ته جنهن وقت به ڪا سورت يا آيت نازل ٿيندي هئي ته حضرت جن ٻروقت ڪاتب کي گهرائي خدا جي امر موجب لکائي ڇڏيندا هئا جيئن اتقان صفحه ٦١ ۾ آهي ” فقد كان جبريل يقول ضعوا آية كذا في موضع كذا “ (تحقيق حضرت جبريل حضور صلعم کي ٻڌائيندو هو ته هيءَ آيت فلاڻي هنڌ رکو) تنهنڪري اهو اعتراض سيد صاحب کي جناب رسول خدا صلعم تيڪرڻ گهرجي جنهنجي ٻڌايل ۽ ياد ڪرايل ترتيب موجب هن قرآن پاڪ

واجمعوا على ترك ما سوى ذالك ” يعني صحابن حضرت عثمان جهو نقل ڪيل مصحف ۾ اجماع ڪيو جي حضرت ابوبڪر واري قرآن تان نقل ڪيا

جي ترتيب قائم ڪئي وئي آهي جيئن اتقان صفحه ۶۲ ۾ آهي :- عن ابن وهب قال سمعت مالكا يقول انما الف القرآن على ما كانوا يسمعون من النبي صلعم " يعني ابن وهب ٿو چوي ته مون امام مالڪ کان ٻڌو ته تحقيق قرآن مجيد انهي ساڳي ترتيب تي جمع ڪيو ويو آهي جا اصحابن رسول خدا صلعم کان ٻڌي " اڳتي هلي لکي ٿو " فكان رسول الله صلعم يلقن اصحابه ويعلمهم ما نزل عليه من القرآن على الترتيب الذي هو الآن في مصاحفنا بتوقيف جبريل اياه على ذالك واعلامه عند نزول كل آية ان هذه الآية تكتب عقب آية كذا في سورة كذا " يعني آنحضرت جن صلعم صحابه ڪرام کي قرآن جي تلقين ڏيندا هئا ۽ پاڻ ٻڌيندا هئا اهو جيڪي ڪي مٿن نازل ٿيندو هو، انهي ساڳي ترتيب تي جا هينئر اسانجي مصحفن ۾ موجود آهي ۽ اها ترتيب حضرت جبرئيل جي چوڻ موجب قائم ڪئي هئائون. جيئن ته حضرت جبرئيل سيڪنهن آيت جي نزول تي ٻڌائيندو هو ته هي آيت فلاڻي آيت جي پٺيان فلاڻي سورة ۾ لکو " هنن ٻن حوالن مان صاف ثابت ٿيو ته قرآن مجيد جي شيرازه بندي ۾ صحابه ڪرام جو ڪو به دخل ڪونهي - اهو ڪم خود پيغمبر خدا صلعم ڪيو آهي جنهن جبرئيل جي ٻڌايل ترتيب موجب صحابه ڪرام کي قرآن مجيد جي تلقين ڪئي ۽ لکايو - بس انهي تلقين ۽ تحرير موجب هن قرآن شريف کي مرتب ڪيو ويو آهي - جنهن تي ڪنهن بيدين ملحد کان سواءِ ٻيو ڪو به ڪلمه گو مسلمان اعتراض وٺي نٿو سگهي ~ بس اسين ڪهي نه وه سمجهي تو اس بت کو خدا سمجهے ~ سنڌميوي نيٺ ڦاٽ ڪارو نه موجوده قرآن مجيد هڪ دنياوي معمولي ڪتاب کان به گهٽ درجي تي آهي جو ته معمولي ڪتاب ۾ به ترتيب جو لحاظ رکيو آهي پر هن قرآن ۾ اهو به نه آهي - جا انهي عيب کان سنڌس دعوي صحيح ٿي سگهي ته شيعن جو ايمان قرآن مجيد تي آهي سچ آهي ~ مومن قرآن نه ڏين بارفض دون ~ اين محالست و محالست و جنون دراصل حقيقت هي آهي ته موجوده قرآن مجيد جي هيءَ ترتيب انهي قرآن پاڪ سان موافق آهي جيڪو سارو ئي هڪ دفعه بيت العزت ۾ داخل ٿيو هو ۽ پوءِ واقعات موجب ٿورو ٿورو ٿي جبرئيل جي معرفت آنحضرت صلعم تي نازل ٿيو جيئن اتقان جلد اول صفحه ۴ ۾ آهي :-

عن ابن عباس قال انزل القرآن جملة واحدة الى سماء الدنيا في ليلة القدر ثم انزل بعد ذالك بعشرين سنة " يعني ابن عباس فرمايو ته قرآن سارو ئي هڪ دفعه سان ليلة القدر ۾ دنيا جي آسمان تي لٿو ۽ پوءِ ويهن سالن ۾ ٿورو ٿورو ٿي نازل ٿيو

ساڳيءَ صفحي ۾ آهي " انزل القرآن جملة واحدة حتى وضع في بيت العزة في السماء الدنيا ونزله جبريل على محمد صلعم بجواب كلام العباد واعمالهم " يعني قرآن مجيد پهرين ساري دنيا جي آسمان تي بيت العزت ۾ رکيو ويو ۽ پوءِ ماڻهن جي جوابن ۽ اعمال موجب ٿورو ٿورو ڪري جبرئيل حضرت جن صلعم تي نازل ڪيو — هي ذکر شيعن جي اول نمبر حديث جي ڪتاب ڪافي ڪليني جي ڪتاب فضل القرآن جزءِ ڇهين ۾ آهي " فقال ابوعبدالله نزل القرآن جملة واحدة في شهر رمضان الذي الى البيت المعمور ثم نزل في طول عشرين سنة "

يعني امام جعفر صادق فرمايو ته قرآن مجيد سارو يڪو رمضان جي مهيني ۾ بيت المعمور ۾ نازل ٿيو ۽ پوءِ ويهن ورهين ۾ ٿورو ٿورو ٿي لٿو "

پوءِ حضرت جبرئيل حضور صلعم کي سورتن ۽ آيتن جي ترتيب اهڙي ٻڌائيندو هو جهڙي بيت المعمور واري قرآن جي هئي جنهن کي خدا تعاليٰ قرآن ڪريم قيامت تائين قائم رکڻ ٿي گهريو جيئن اتقان جلد اول صفحي ٦١ ۾ آهي :- وقال القاضي ايضا الذي تذهب اليه ان جميع القرآن الذي انزله الله وامر باثباته ولم ينسخه ولا رفع تلاوته بعد نزوله هو هذا الذي بين الدفتين الذي حواه مصحف عثمان وانه لم ينقص منه شيئ ولا زيد فيه وان ترتيبه ونظمه ثابت على ما نظمه الله تعالى ورتبه عليه رسوله " يعني قاضي ابوبڪر جو چوڻ آهي ته اهو سارو قرآن جنهن کي خدا تعاليٰ نازل فرمايو ۽ اُن کي قائم رکڻ جو حڪم ڪيو ۽ نه اُن کي منسوخ ڪيو نه ان جي تلاوت نازل ڪرڻ کان پوءِ رد ڪئي سو اهوئي آهي جو ٻن پٺن جي وچ ۾ آهي جنهن کي مصحف عثماني گهيرو ڪيو آهي اُن ۾ نه ڪجهه گهٽ ڪيو ويو آهي نه وڌايو ويو آهي ۽ اُن جي ترتيب ۽ تاليف به اُهائي ساڳي آهي جا خدا تعاليٰ قائم ڪئي ۽ اُن جي رسول ترتيب ڏني " غرض ڪيترا حوالا ڏيون. ساري اسلامي دنيا (سواءِ شيعن جي) هن عقيدي واري آهي.

مسٽر ميور هت سوڳهو آهي جنهن ته سندس اعتراض وارن لفظن مان اهو نتيجو نڪتو ته هن موجوده قرآن ۾ دنياوي معمولي ڪتاب جهڙو به لحاظ نه رکيو ويو آهي جو ته نازل ٿيل ڪلام کي اڳي پوءِ ڪيو ويو آهي. ۽ هي ظاهر آهي ته ترتيب ڏنل ڪلام کي هيٺ مٿي ڪرڻ ۾ ڪتاب جي ساري تراڪيب ته ڇا پر عبارت جو سلسلو به ٽٽي ويندو ۽ جنهن کان فصاحت ۽ بلاغت به ناس ٿي ويندي. گويا هي موجوده قرآن مجيد ترتيب ٽوڙڻ جي هيٺ مٿي ٿيڻ ڪري فصاحت بلاغت ۽ مضمونن جي سلسلي جي تراڪيب کان به خالي آهي - ائين نه شيعه صاحبو ؟

هاڻي گرِيبان ۾ منهن وجهي ڏسو ته قرآن پاڪ کي محض جو اِهو قانون آهي ؟ اُن جو مثال به ان مريد جهڙو آهي جو پنهنجي مرشد لاءِ ته ائين چوي ته هي منهنجو مرشد ساءِ آهي پر ٽنگ پڳل اٿس. بالڪل ڪيبل اٿس. واچ ڦريل آهي. اک کان ڪاڻو آهي. ڪنن کان ٻوڙو. زبان کان گنگو گجو گوپال آهي ۽ پير ڦريل اٿس. انصاف ! انصاف ! انصاف !

اعتراض (٩)

هاڻي اِهي ترتيب مان ڏسڻ گهرجي ته برابر مضمون ۽ مطلب سلسله وار ڳنڍيل آهي يا ڇنل .... هرهڪ ماڻهو سمجهي سگهندو ته ٻن ٻاءِ سال جي عِدّة واري آيت نازل ٿي ۽ پوءِ چئن مهينن ڏهن ڏينهن واري ۽ ترتيب جو سلسلو به ائين ٿو گهُري. پر موجوده قرآن شريف ۾ اهڙي اُبتو آهي (صفحه ١٢)

جواب

اسين مٿي بار بار لکي آيا آهيون ته موجوده قرآن مجيد جي ترتيب جناب محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم جي ڏنل آهي جنهن ۾ صحابه ڪرام ڪنهن به قسم جو دخل نه ڏنو آهي - جيئن ته مٿين عِدّة وارين آيتن جي ترتيب به حضرت جن صلعم جي ڏنل آهي جيئن علامه ابو جعفر ابن النحاس ڪتاب الناسخ والمنسوخ صفحه ١٨٥ ۾ ٿو لکي :- " وفيه البيان الواضح ان تاليف القرآن عن الله وعن رسول الله صلعم ولامدخل لاحد فيه " يعني هن ۾ روشن بيان آهي ته قرآن جي ترتيب خدا تعالىٰ جي حڪم ۽ رسول الله جي امر سان قايم ٿي آهي ۽ ڪنهنجو اُن ۾ دخل ناهي مسٽر ميور جن آيتن جي ترتيب بابت اعتراض ورتو آهي ان بابت اتقان جلد اول صفحه ٦٠ ۾ هيءَ صفائي ڏنل آهي " ومنها مااخرجه البخاري عن ابن الزبير قال قلت لعثمان والذين يتوفون منكم ويذرون ازواجا قد نسختها الآية الاخرىٰ فلم تكتبها اوتدعها قال يا ابن اخي لا اغير شيئاً منه من مكانه " يعني قرآن مجيد جي ترتيب خدا ۽ رسول جي ڏنل آهي انجي دليلن مان هڪ هيءَ حديث به آهي جا بخاري ۾ آهي ته حضرت زبير جي پٽ حضرت عثمان رض کي چيو ته آيت والذين يتوفون کي ٻي آيت منسوخ ڪيو آهي پوءِ اوهان منسوخ آيت کي ڇو ٿا لکو يا قايم رکو ؟ حضرت عثمان رض جواب ڏنو ته اي منهنجا ڀائٽيا آءٌ قرآن مان ڪنهن به شيءِ کي پنهنجي جاءِ تان نه هٽائيندس " يعني جا ترتيب رسول خدا قايم ڪئي آهي اُها ڪا به ڦيرگهير نه ڪندس هاڻ جڏهن اها ترتيب مٿين ٻن آيتن جي خود شارع عليه الصلواة والسلام جي مقرر ڪيل

آهي ۽ حضرت عثمانؓ جي شاهدي موجب صحابه ڪرام انُ ۾ ڪو به دخل نه ڏنو آهي ته پوءِ اهو اعتراض مسٽر ميوي جو خدا ۽ رسول تي ٿيو نه صحابه ڪرام تي ۔

اعتراض (۱۰)

(اهي مان به هر هڪ انسان ڇگي طرح سمجهي سگهندو ته جيڪڏهن سچي قرآن جي مثال نازل ٿيو ۽ پوءِ ڏهن سورتن جو ۽ آخر ۾ قرآن شريف جي فقط هڪ سورة پيش ڪرڻ جو ذڪر آهي ليڪن موجوده ترتيب موجب پهرين پاري ۾ هڪ سورة، ۱۲ پاري ۾ ڏهن سورتن ۽ ۱۵ پاري ۾ سچي قرآن جو مثال پيش ڪرڻ جو حڪم آهي ۔ هاڻي غور ڪريو ته نزولي ترتيب مضمون کي ملائي ٿي يا خيالي" (ص ۱۳)

جواب

هي سالگيو اعتراض مسٽر ميوي آئينه حق نما ص ۵۴ ۾ به ڪيو آهي جنهن تي زياده هيءَ به گوهر افشاني ڪئي اٿس " جي موجوده ترتيب کي تنزيل موجب تسليم ڪبو ته ڪلام الاهي جي فصاحت ۽ بلاغت ۾ وڏو فرق اچي ويندو " اعتراض جي جواب ڏيڻ کان اڳ اسين شيعه صاحبن کان پڇون ٿا ته قلم آهي اوهان کي پرورشالا جي پٽ جو ته هن اعتراض ۾ اوهان قبول ڪيو يا نه ته **موجوده قرآن مجيد ۾ نزولي ترتيب کي قيراڻ ڪري فصاحت ۽ بلاغت اچي نه رهي آهي يعني هي قرآن فصيح ۽ بليغ به نه آهي** ۔ جو ته جيڪي بي آيتون ادلٽا جي حيدرآبادي مجتهد ڏنيون آهن، انهن جي ترتيب ڪو به سمجهدار ماڻهو قبول نه ڪندو (بقول مسٽر ميوه)

> اي بار چهپاؤ لاکه مگر اب چهپ نهين سکتا رفض کا راز
> تم ضبط تو کرتے جاتے هو الفاظ تو آئے جاتے هين

ٻيو سان جي دعوى ثابت ٿي ته شيعا صاحب قرآن مجيد جا منڪر آهن ۔ ناظرين غور ڪن ته مسٽر ميوه مٿي جيئن آيو آهي ته هي قرآن دنيا وي معمولي ڪتاب جهڙو به ناهي ۽ هت ته چوي ته هي قرآن فصيح بليغ به ناهي ۔ هاڻ ٻڌايو ته قرآن مجيد جي نه مڃڻ کي ٻيا ڪهڙا سڱ ٿيندا ؟ پروري افسوس ته اهو آهي جو مسٽر ميوي قرآن مجيد جي فصاحت بلاغت بابت پنهنجي عالمن جا رايا پڙهيا ئي ناهن ۔ ڏسو شيعن جو علامه باقر مجلسي ڪتاب حيات القلوب جلد ۲ ص ۱۶۱ ۾ قرآن پاڪ جي معجزن بابت ٿو لکي :—

"حق آنست که اعجاز از چندين وجه بود ۔ اول از جهت فصاحت و بلاغت و حلاوت که هر عجمي که قرآن را مي شنود امتياز آنرا از سخنان ديگر مي فهمد و هر فقره ازان که درميان هر کلام فصيح واقع شود مانند ياقوت رماني ولعل بدخشاني مي درخشد " يعني حق ته اِئين آهي جو قرآن مجيد جو

اعجاز ڪُلهن سببن ڪري آهي. هڪ فصاحت، بلاغت ۽ حلاوت جي ڪري آهي. جئن ته جيڪو به غير
عربي قرآن کي ٻُڌي ٿو، اهو معلوم ته ڪري ته هي ڪلام ٻين ٻولين جي ڪلامن جهڙو ناهي ۽ هر هڪ فقرو
جو سڀني کهن فصيح ڪلام ۾ ٿو اچي، سو لعل ۽ ياقوت وانگر ٿو چمڪي ؟

هاڻي جيڪڏهن علامه باقر مجلسي تقيَّه نه ڪري سچ لکيو آهي ته پوءِ ثابت ٿيو ته موجوده قرآن مجيد جي
ترتيب واقعي خدائي رحيم جي طرفان ۽ رسول ڪريم جي نشان ڪالمرتل آهي، جهڙي فصاحت ۽ بلاغت
ايتري حد تي پهتل آهي. نه ته ٻي صورت ۾ صحابه ڪرام رضي الله عنهم جي خيالي ترتيب ڏنل آهي جئن مسٽر ميور لکيو آهي
ته پوءِ ٻڌايو وڃي ته علامه باقر مجلسيءَ جي بيان ڪيل فصاحت ۽ بلاغت ڪٿان آئي ؟ جڏهن ته سندس
فتويٰ موجب "جي موجوده ترتيب کي تنزيل موجب تسليم ڪجو نه ته ڪلام الاهي جي فصاحت
۽ بلاغت ۾ وڏو فرق اچي ويندو"

هاڻي اسين ڪيل اعتراض جو تحقيقي جواب ٿا ڏيون ته موجوده قرآن پاڪ جي ٻئين سورة بقره ۾
منڪرين قرآن کان هڪ سورة بنائي اچڻ جو مطالبو آهي ۽ اها سورة مدينه منوره ۾ نازل ٿي آهي
جتي اهڙو زوردار مقابلو نه هو جهڙو مڪه شريف ۾ فصيح بليغن جو هو، تنهنڪري فقط هڪ سورة
جو مطالبو ڪيو ويو آهي. ٻي سورة هود آهي جنهن ۾ ڏهن سورتن جو مطالبو آهي جا مڪه شريف
۾ نازل ٿي آهي جتي وڏن وڏن فصيح بليغ شاعرن ۽ اديبن جو مقابلو هو تنهنڪري انهن جي زوردار مقابلي
جي مدنظر ٿي ڏهن سورتن جو مطالبو آهي. ٽي سورة بني اسرائيل آهي پر ان ۾ مطالبو بالڪل
ناهي. معترض ٻي سمجهي ڪري اٽڪي آندو آهي جنهن ته پڙهن مطالبي ۾ هي چئلينج آهي "فَأْتُوا بِسُورَةٍ
مِن مِثْلِهِ" (آڻيو هِن جهڙي ڪا سورة) ٻئي ۾ آهي "قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِّثْلِهِ" (آڻيو هن جهڙيون
ڏهه سورتون) پر بني اسرائيل ۾ اهڙا مطالبي وارا لفظ ناهن فقط ايترو آهي ته جيڪڏهن جنّ
۽ انسان گڏ ٿيندا ته به هِن قرآن جهڙو ڪلام آڻي نه سگهندا" اهڙي هرگز ناهي ته مسٽر ميور جي
رويه واري مثال موجب هڪ ئي ماهه کان مطالبو ڪيو ويو آهي جو خلاف قياس ٿئي پر
هڪ مطالبو مڪه شريف ۾ آهي ته ٻيو مدينه شريف ۾ ۽ سورة بقر واري مطالبي ۾ يهودي علماء
وغيره کي چئلينج آهي ته حرام حلال وغيره شرعي احڪام واري اهڙي ڪا سورة آڻي ڏيکاريو. ليڪن
سورة هود مڪه معظمه واري سورة ۾ تاريخي حالات وارين ڏهن سورتن جي پيش ڪرڻ جو مطالبو آهي
تنهنڪري مسٽر ميور جو اعتراض بلڪل لغو ۽ فضول آهي. اسين کيس نصيحت ٿا ڪريون ته : ـــ

آپ اس بحث میں تکلیف نہ فرمائیں کہ آپ ؛ حامل فقہ نہیں واقفِ تفسیر نہیں

اعتراض (١١)

سچ ائين آهي ته پنهنجي راءِ موجب ترتيب ڏني وئي آهي (صفحه ١٣)

جواب

مهربان! جيڪڏهن راءِ موجب صحابه ڪرام ترتيب ڏين ها ته سورة انفال ۽ توبه جي وچ ۾ ضرور بسم الله لکي ڇڏين ها پر جڏهن ته خود جناب رسول خدا صلعم جي ڏنل ترتيب هئي تنهنڪري انکي پنهنجي اصل تي قائم ڪيو ويو - ثابتي لاءِ اعتراض ٩ ۾ حضرت عثمان رضي الله عنه جو قول ڏنو اٿئون ته "لا اغير شيأ منه من مكانه" آءُ قرآن مان ڪنهن به شئ کي پنهنجي جاءِ تان نه هٽائيندس ،، ۽ بيوحوالو اتقان جو ڏنو اٿئون ته " ان تاليف القرآن عن الله وعن رسول الله صلعم ولا مدخل لاحد فيه " يعني قرآن مجيد جي ترتيب خدا ۽ انجي رسول کان آهي ۽ ٻئي ڪنهن جو به ان ۾ دخل ناهي ،، جيڪڏهن راءِ سان ترتيب ڏنل هجي ها ته خود حضرت علي المرتضىٰ ؓ حضرت ابوبڪر صديق ؓ جي جمع قرآن بابت تعريف نه ڪري ها "تنهنڪري اعتراض غلط آهي -

اعتراض (١٢)

مسٽر واصف ياڻي ٿو .... پلاهڪ ماڻهو روزانه هڪ رڪوع قرآن جو پڙهي ٿو ته ان لاءِ جيئي سگهبو يا نه پر ته هو قرآن شريف پڙهي ٿو پاڪ جڏهن سڄو قرآن پڙهندو تڏهن اهو قرآن سمجهو نه تي نه .... عبدالله بن عمر لاءِ ڪهڙي سند آهي ته هن سڄو قرآن ياد ڪيو هو . مسٽر واصف ثابت ڪري سگهندو ته جهن وقت آنحضرت هن کي گهرائي ڇيو ته مهيني ۾ ختم ڪر تنهن کا پوءِ ڪا به آيت نازل ٿي (ص ١٤)

جواب

خدا ڪا شيعه صاحبن کي سمجهه ڏئي - ڪين اهي به خبر ناهي ته هڪ رڪوع پڙهڻ ٻي ڳالهه آهي ۽ ختمو ڪرڻ ٻي ڳالهه آهي - عبدالله بن عمرو واري روايت ۾ ختم قرآن جو ذڪر آهي جنهن هو چوي ٿو " قال يارسول الله في كم اختم القرآن " يعني يارسول الله ڪيتري وقت ۾ قرآن جو ختمو ڪيان - هن اهو سوال ئي نه ڪيو هو ته ڪيتري وقت ۾ رڪوع پڙهان - جيڪڏهن ختم قرآن جو مطلب شيعا صاحب ثورو جهو قرآن جو وٺندا ته پوءِ پنهنجي ڪافي ڪليني جي هن حديث جي ڪهڙي معني بيان ڪندا " وان ختم القرآن ليلاً صلت عليه الملائكة حتى يصبح "(فضل القرآن جز ٦) يعني حضرت حسين بن علي ؓ جو قول آهي ته جيڪڏهن ڪو هڪ ئي رات ۾ قرآن ختم ڪندو ته صبح تائين انتي ملائڪ درود پيا پڙهندا " مسٽر ميوي جي هنيري اها حواس باختگي آهي ته اڳتي ڪٿ

هلي سگهندو ← سَحَر ہے دور ترا رنگ افق ابھی سے ہے !

باقي رهيو اِهو سوال ته عبدالله بن عمرو اِهو سوال ڪهڙي وقت ڪيو - جواب ۾ آهي ته شيعه عالمن جي تصريح موجب حضرت جن صلعم جي عمر شريف ٦٣ ورهيه هئي. جنهن ۾ ٥٣ سال مڪه شريف ۾ رهيا ۽ ڏهه سال مدينه منوره ۾. چاليهن سال کين نبوة عطا ٿي ۽ وحي نازل ٿيو جو منجهي نازل ڪافي ڪليني جي حديث موجب ٢ سال نازل ٿيندو رهيو سي ٿيا ٦٠ سال باقي ٣ سال رهيا جن ۾ ڪا به آيت نازل نه ٿي. بس انهي عرصي ۾ صحابه ڪرام قرآن مجيد جو ختم ڪيئي ندا هئا ۽ حضرت عبدالله بن عمرو به انهي وقت ۾ ختم قرآن جو سوال ڪيو. تنهن کان سواءِ حيات القلوب جلد ٢ صفحه ٨٤٠ ۾ آهي:-

"فرمود که جبرئیل در هر سال قرآن را یکمرتبه بر من عرض میکرد و درین سال دو مرتبه عرض نمود گمان دارم که این برائے آنست که وفات من نزدیک شده است"

يعني حضرت جن فرمايو ته جبرئيل هر هڪ سال ۾ مون سان قرآن شريف جو دور ڪندو هو ۽ هن سال ٻه ڀيرا دور ڪيو اٿس - شايد اِهو هن ڪري جو منهنجي وفات ويجهو آهي " اهڙو ذڪر اهلسنت جي ڪتابن ۾ آهي ڏسو بخاري شريف ۽ اتقان سيوطي - بس هنهان ثابت ٿيو ته پوئين سال جيڪو دور ڪيو ويو اهو با ترتيب ۽ مڪمل قرآن جو هو ۽ جنهن جو صحابه ڪرام ختم ڪيو ندا هئا ڇو ته پوين ٽن سالن جي اندر ڪا به آيت نازل نه ٿي . ناظرين سمجهي سگهن ٿا جيڪڏهن حضرت جن جي بدايل ترتيب جي خلاف صحابه ڪرام قرآن مجيد پڙهندا يا ياد ڪندا هجن ها ته ٽن سالن ۾ ضرور حضور پرنور کي خبر پئجي وڃي ها ۽ انجي اصلاح ڪن ها ۽ قرآن مجيد جي آيت " وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ " موجب حضرت جن خود صحابه ڪرام کي قرآن مجيد جو درس ڏيندا هئا ۽ روبرو پڙهائيندا به هئا جئين بخاري شريف جي حديث ۾ آهي پوءِ ڪئن چئجي ته جن حافظن جي شاهدي سان قرآن مجيد گڏ ڪيو ويو انهن رسول خدا صلعم جي بدايل ترتيب جي خلاف قرآن مجيد ياد ڪيو هوندو -

اعتراض (١٣)

جي آنحضرت صلعم جن جي زندگي ۾ قرآن جمع ٿيل هو ۽ ٻيو قرآن جا حافظ موجود هئا ته پوءِ قرآن جي جمع ڪرڻ وقت ڪهڙي تڪليف محسوس ٿي جو ٻه عادل شاهد وٺي پوءِ دريافت ڪئي ويئي ته برابر اِهي آيتون قرآن شريف جون آهن يا نه " (ص ١٣)

جواب

حضرت جن جي زندگي مبارڪ ۾ سڄو قرآن مجيد جدا جدا جاين تي لکيو ويو هو ۽ انجا حافظ ته موجود

صاحبن اتقان ۾ آهي " بل كان الذين يحفظون مثل الذين حفظوه وازيد جماعة من الصحابة
باقي رهيا الله بن شاهدن ونڻ جي سو ناظرين خود اندازو ڪري سگهن ٿا ته صحابه ڪرام قرآن مجيد
جي جمع ڪرڻ ۾ ڪيتري قدر نه احتياط ۽ خبرداريءَ کان ڪم ورتو آهي. هو جيڪڏهن فقط متفرق
شين تي لکيل قرآن پاڪ کي گڏ ڪرڻ تي ڪفايت ڪن ها ته ممڪن آهي جو ڪو نحو تحرير جو هيٺ
مٿي ٿي وڃي يا سورتن ۽ آيتن جي ترتيب ۾ ڪو نقص پيجي وڃي. يا ڪو جيڪڏهن حافظن تي
مدار رکن ها ته ممڪن آهي جو ڪنهن قرآن پاڪ سان گڏ اجو تفسير به ياد ڪري ڇڏيو هجي تنهنڪري
ڪمال دوراند يشيءَ سان لکيل تحت ۽ حفظ جي دليل سان ۽ انهن تي وري خدا تعالى جي حڪم
موجب به شاهد وٺي قرآن پاڪ کي هڪ هنن ڪتابي صورت ۾ گڏ ڪيو ويو جيئن ابن ابي داؤد جي
حديث ۾ آهي " قام عمر فقال من كان تلقى من رسول الله شيأ من القرآن فليأت به وكانوا يكتبون
ذالك في الصحف والالواح والعسب قال وكان لا يقبل من احد شيأ حتى يشهد شاهدان "
يعني جڏهن قرآن مجيد جي جمع جو ڪم هٿ ۾ ڪيو ويو تڏهن حضرت عمر رض اٿي بيٺو ۽ چيائين ته
جنهن به ڪجهه رسول خدا کان قرآن پڙهيل هجي ته اهو کڻي اچي. جو ته صحابه قرآن پاڪ کي ڪاغذن تختين
۽ کجيءَ جي ڇڙين تي لکي ڇڏيندا هئا ۽ پوءِ ڪا به آيت قبول نه ڪئي ويندي هئي جيستائين اُن
بابت به شاهد گواهي نه ڏيندا هئا. فتح الباري شرح بخاري ۾ آهي:-
"وكان غرضهم ان لا يكتب الا من عين ما كتب بين يدي رسول الله لا من مجرد الحفظ"
يعني انهن اهتمام ڪرڻ ۾ صحابه ڪرام جو اهو مطلب هو ته لکيو فقط اهو وڃي جو خود حضرت
جن صلعم جي روبرو لکيو ويو هجي عمر گو ياد ڪرڻ تي مدار نه رکيو وڃي". تفسير اتقان جلد اول
۾ آهي :- ان ابا بكر قال لعمر ولزيد اقعدا على باب المسجد فمن جاء كما بشاهدين على شيء
من كتاب الله فاكتباه " يعني حضرت ابوبڪر صديق حضرت عمر ۽ حضرت زيد کي چيو ته اوهين
ٻئي مسجد نبوي جي در تي وڃي ويهو. پوءِ جيڪو ٻن شاهدن سان ڪا لکيل آيت آڻي ته اُها اوهين
لکو" شاهدن کان ڪهڙي شاهدي ورتي ٿي وڃي اُن بابت اتقان ۾ علامه سخاوي کان نقل
آهي :- المراد انهما يشهدان على ان ذالك المكتوب كتب بين يدي رسول الله "
يعني مراد هيءَ آهي ته اهي شاهد ان ڳالهه جي گواهي ڏين ته آندل لکيل ٽڪرو قرآن پاڪ جو رسول
خدا صلعم جي روبرو لکيو ويو هو " هن ساري ڪار روائي ۾ خود جناب مرتضى علي رض به شامل
هو جنهن حضرت ابوبڪر صديق جي انهي جمع قرآن واري ڪم جي تعريف ڪئي وڏي اجر وارو ثابت

هاڻ شيعه صاحبن کي خبر پئجي ويئي ته ٻه شاهد ڇا جي ڪري ورتا ٿي ويا - ٻن شاهدن وٺڻ جو حڪم خود خدا تعاليٰ ڏنو آهي جيئن سوره بقره ۾ آهي " وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ " ۽ ٻه شاهد هن ڪري به ورتا ويا ته غير مسلم دنيا کي خاطري ٿئي ته قرآن پاڪ باقاعده جمع ڪيل آهي ۽ عام جي اڳيان جيئن عدالتن ۾ شاهدن جي شاهدي سان ڪيس فيصل ڪيا وڃن ٿا -

اعتراض (١٤)

غور ڪرڻ گهرجي ته ابو خزيمه جي اڪيلي راءِ تي آيت لکي ويئي ليڪن حضرت عمر رض جي راءِ تي آيت الرجم نه قبول ڪئي ويئي - ائين هو ڇا ته ابو خزيمه وٽ ڪو اعتبار وارو هو ؟ (ص ١٥)

جواب

اسان وٽ هي صحابي سڀ ڪو اعتبار وارا آهن پر هي اصول ۽ قاعدي جي ڳالهه هئي جيئن ته هر هڪ آيت لاءِ ٻن شاهدن پيش ڪرڻ جي تجويز بحال ٿي هئي - حضرت عمر رض سان جڏهن ته شاهدي جو نصاب پورو نه هو تنهنڪري انهي آندل تحرير کي قاعدي موجب قبول نه ڪيو ويو پر حضرت خزيمه جي حق ۾ جڏهن ته خود رسول خدا صلعم جو خاص فرمان موجود هو ته هو ٻن شاهدن جي [illegible] ميوي به روايت جي ترجمه ۾ لکيو آهي ته پوءِ هو اڪيلي راءِ جو ڪٿي ٿيو ؟ - [illegible] جي ڳالهه ناهي - نشان ڏسو ته خود حضرت علي رض کان قاضي شريح شاهد طلب ڪيا [illegible] جنهن جو ذڪر سُني خواه شيعن جي ڪتابن ۾ موجود آهي ڇا مومن قاضي شريح حضرت علي کي غير معتبر ٿي ڄاتو؟ هرگز نه پر شريعت موجب هنکي هلڻو هو -

شيعه صاحبو ! هتان ته پاڻ حضرت زيد رض جي انصاف پسندي ۽ اصول جي پابندي ۽ بي ريائي ثابت ٿي جو حضرت عمر جهڙي جليل القدر صحابي جي اڪيلي شاهدي قبول نه ڪيائون

خرد کا نام جنون رکھ دیا جنون کا خرد ؛ جو چاہے آپکا حسن کرشمہ ساز کرے

اعتراض (١٥)

جي ڀلا حافظ قرآن مجيد جا موجود هئا ته ابو خزيمه جي پيش ڪيل آيت لاءِ ڪنهن به گواهي نه ڏني تنهن مان ائين سمجهون ٿا ته سڀني حافظن کان اها ڳالهه وسري ويئي هئي - ساڳي طرح حضرت عمر صاحب جي پيش ڪيل آيت رجم لاءِ ڪنهن به حافظ شاهدي نه ڏني - تنهنجي معنيٰ ڇا ٿي نڪرندي ته اها آيت منسوخ التلاوت هئي يا حضرت عمر قرآن مجيد ۾ وڌيڪ ٿي داخل ڪئي " (ص ١٦)

جواب

مهربان ! جي سارو معاملو هو تحريري ثبوت جو يعني لکيل لکڻ بابت. نه نه حضرت زيدؓ خود قرآن مجيد جو حافظ هو. ٻيا حافظ به گواهي ڏيڻ لاءِ تيار هئا. پر حضرت عمر رضي الله عنه جي آندل آيت رجم بابت خود حضرت عمرؓ ۽ حافظن کي خبر هئي ته اِها آيت منسوخ التلاوت آهي يعني قرآن ۾ نه لکبي. اهي ڪري حضرت زيدؓ انکي قبول نه ڪيو. حضرت عمرؓ انهي آيت رجم کي هنڪري آندو ته عام مسلمانن کي خبر پوي ته آيت رجم نازل ٿي هئي پر پوءِ خود حضرت جن جي زندگي ۾ منسوخ التلاوت ٿي وئي ۽ صحابه ڪرام جي اتفاق سان قرآن مجيد ۾ نه لکي وئي. مٿان پوءِ ڪوجي ته آيت رجم عيدالاضحيٰ وئي. بيوهن ڪري به آندي جو اهو حڪم ٿيل هو ته جهڙي وقت به جيڪي لکيل هجي سو آڻي پيش ڪري. آيت رجم

اعتراض (١٦)

تفسير اتقان جلد ١ صفحه ٥٩ ۾ آهي ته حضرت عمرؓ هڪ آيت جي متعلق دريافت ڪئي ته معلوم ٿيو ته جهڙن شخص کي ياد هئي سو جنگ يمامه ۾ قتل ٿي ويو جنهن ڪري عمرؓ صاحب انا لله پڙهيو. انهي مان پڌرو آهي ته سڄو قرآن انهي وقت ڪنهن کي به ياد ڪونه هو"

جواب

مسٽر ميوري اهي عبارتون قرآن مجيد جي دشمن جي ڪتابن تان ڪٽي نقل ڪيون آهن. جيڪڏهن اصل ڪتاب تان نقل ڪري ها ته اعتراض ئي نه ڪري ها. ڇو ته اتقان ۾ انهي اعتراض جي صفائي به ڏني پئي آهي. پر عربي ۾ ۽ مسٽر ميور ورڻي عزلو ڪانه عارضيا. غرض اصل ۾ عبارت آهي " اخرج ابن ابي داؤد من طريق الحسن ان عمرؓ سأل عن آية من كتاب الله فقيل كانت مع فلان قتل يوم اليمامة فقال انا لله وامر بجمع القرآن فكان اول من جمعه في المصحف اسناده منقطع " يعني حضرت عمر رضه هڪ آيت بابت پڇيو ته ڪجهن وٽ آهي. جواب ڏنائون ته فلاڻي وٽ جو جنگ يمامه ۾ شهيد ٿيو آهي. حضرت عمرؓ انا لله پڙهيو ۽ پوءِ حڪم ڪيائين ته قرآن جمع ڪيو وڃي. هن روايت جي سند منقطع آهي يعني حضرت عمرؓ تائين سلسلو وارو گنڍيل ناهي لهذا منقطع روايت حجت ناهي. تنهن کانسواءِ حضرت عمرؓ جو انا لله پڙهڻ فقط قرآن مجيد جي حڪم موجب انهي صحابي جي موت تي هو. ايئن ناهي ته آيت جي وڃڻ تي پڙهيائين ته هاڻ اها آيت ملي نه سگهندي. ڇو ته قرآن مجيد جا حافظ اڃا به ڪيترا موجود هئا جي قرآن مجيد جي گڏ ڪرڻ وقت حاضر ڪيا ويا. حضرت عمرؓ کي اهو افسوس ٿيو ته حافظ فوت ٿيندا اچن انهي ڪري قرآن مجيد کي هڪ هنڌ جمع ڪرڻ جي رٿ ڏنائين جيئن مٿين روايت ۾ آهي.

معترض جو دماغ اصل حقيقت کي سمجهي نٿو سگهي نه ته قصو بلڪل صاف آهي ۽ شرط انصاف.

اعتراض (١٧)

مڪي سورتن ۾ مدني آيتون ۽ مدني سورتن ۾ مڪي آيتون گڏيون ويون آهن (ص ١٧)

جواب

اهو ڪم حضرت جن ڪابه يا صحابه ڪرام رضه ڪيو آهي پر جڏهن اسان بار بار ڪري آيا آهيون ته جڏهن به ڪا سورت يا آيت نازل ٿيندي هئي ته خود حضرت جن صلعم حضرت جبرئيل جي ٻڌائڻ تي پنهنجي پنهنجي جاءِ تي لکائي ڇڏيندا هئا تنهنڪري اهو اعتراض بيوقوفي جو آهي. تنهن کانسواءِ خود مسٽر ميوري جي مفسرن جن ڳالهه کي تسليم ڪيو آهي جڏهن تفسير مجمع البيان جلد ٢ صفحه ٢ ۾ آهي "سورة الرعد مكية كلها عن ابن عباس وعطاء وقال الكلبي ومقاتل مكية الا آخر آية" يعني رعد جي سورت ساري مڪي آهي سواءِ پڇاڙي واري آيت جي. خود علامه حائري به پنهنجي تفسير ۾ مڪي مدني هئڻ جو اختلاف هر هنڌ ظاهر ڪيو آهي. دراصل حقيقت هيءَ آهي ته قرآن مجيد پهرين سارو بيت المعمور ۾ لٿو ۽ پوءِ واقعات موجب ٿورو ٿورو ڪري لهڻ لڳو ۽ پوءِ جيڪڏهن مدني سورت مان ڪا آيت واقعي جي مدنظر مڪي شريف ۾ لٿي ته حضرت جن جبرئيل جي اشاري تي اهي آيت ڪي مدني سورت ۾ داخل ڪيو جا اصل اُنهي سورت جي هئي. لهٰذا ڪوا عتراض ڪوڙو آهي.

اعتراض (١٨)

حضرت عليءَ نزولي ترتيب موجب سارو قرآن جمع ڪيو جنهنجو ثبوت صحيح بخاري باب فضائل القرآن ۾ ملي رهيو آهي (ص ١٨) قرآن جمع ڪرڻ جي مهورت پهرين پهرين حضرت عليءَ محسوس ڪئي ۽ قسم کنيو ته سواءِ جمعه نماز جي تيستين چادر ڪلهن تي ڪونه رکندس جيستين سارو قرآن جمع ... (ص ١٨)

جواب

صحيح بخاري ۾ باب فضائل القرآن ڪونه آهي پر ڪتاب فضائل القرآن آهي. جنهن ۾ هڪ به اهڙي حديث ناهي جنهن ۾ حضرت عليءَ جي جمع قرآن جو ذڪر هجي. مسٽر ميوري کي اهڙي غلط حوالي ڏيڻ کان شرم اچڻ گهرجي. مان ڀانيان ٿو ته اهو حوالو شائد وحيد الزمان واري ترجمه جي حاشيه ۾ هوندو جنهنکي صحيح بخاري جو حوالو ڏيڻ حماقت جو دليل آهي. حقيقت هيءَ آهي ته بخاري شريف ۾ جمع قرآن از عليءَ جو ڪوبه ذڪر آيل ناهي. حضرت عليءَ پهرين قرآن پاڪ جمع ڪيو سو بلڪل غلط آهي ڇنڪري جو خود حضرت عليءَ جي فتويٰ موجود آهي ته "رحمة الله على ابي بكر هو اول من جمع كتاب الله" يعني خدا جي ابوبڪر تي رحمت هجي جو پهريون شخص آهي جنهن الله جي ڪتاب کي جمع ڪيو. (اتقان)

علاوه جنهن خود جناب علی المرتضیٰ جو قول موجود آهي ته پوءِ ٻين ڪهڙي قول ڪٿان قبول ڪبو؟ حضرت علي رضه جي جمع قرآن جو ذڪر فقط ابن سيرين کان آيل آهي جو تابعي آهي - انهي قول بابت خود اتقان واري صفائي ڪري ڇڏي آهي جيئن لکي ٿو :- قال ابن حجر هذا الاثر ضعيف لانقطاعه وبتقدير صحته فمراده بجمعه حفظه في صدره وما تقدم من رواية عبد خير عنه صح فهو المعتمد " (اتقان ص٥٦ ج١)

يعني ابن حجر چيو آهي ته ابن سيرين جي روايت ضعيف آهي سند جي انقطاع ڪري پر جيڪڏهن مطهر علائي صحيح به هجي ته به انجو مطلب آهي ته حضرت علي رضه ترولي ترتيب موجب دل ۾ ياد ڪيو هو نه ڪتابي صورت ۾ گڏ ڪيو هو ۽ عبد خير واري روايت (جنهن ۾ حضرت علي رضه فرمايو آهي ته جمع قرآن ۾ حضرت ابوبڪر جي اجر واري ڳالهه انتي رحم ڪري جنهن پهرين قرآن جمع ڪيو) زياده صحيح ۽ اعتبار واري آهي تنهن کان سواءِ اتقان صفحه ٥٨ ۾ خود ابن سيرين پنهنجي مٿين قول جي برخلاف ٻيو قول بيان ڪيو آهي جيئن " واخرجه ابن اشتة في المصاحف من وجه آخر عن ابن سيرين وفيه انه كتب في مصحفه الناسخ والمنسوخ وان ابن سيرين قال تطلبت ذالك الكتاب وكتبت فيه الى المدينة فلم اقدر عليه" مطلب هي آهي ته حضرت علي رضه پنهنجي ڪتاب ۾ ناسخ منسوخ آيتون لکيون هيون ۽ پوءِ اهو ڪتاب به هٿ نه لڳو " خود ابن سيرين جي قول مان ثابت ٿيو ته حضرت علي رضه ترولي ترتيب موجب قرآن مجيد گڏ نه ڪونه ڪيو هو -

اعتراض (١٩)

صواعق محرقه تاريخ الخلفاء تفسير اتقان ۾ آهي ته حضرت علي رضه فرمايو ته خدا جو قسم ته اهڙي ڪا به آيت ڪانه جنهن جي مونکي خبر نه هجي ته ڪٿي ۽ ڪهڙي لاءِ نازل ٿي آهي ۽ ڪنهن لاءِ نازل ٿي آهي (ص١١)

جواب

اسان اهلسنت وجماعت کي جناب علي المرتضیٰ جي علم وفضل جو اقرار آهي - پر انجو اهو مطلب نا هي ته سواءِ انهن صحابه مان ٻيءَ ڪنهن کي به اهڙي خبر نه هئي - ڏسو بخاري شريف جزءِ ٻي ڪتاب فضائل القرآن باب القراء من اصحاب النبي ۾ هي حديث آهي :-

" عن مسروق قال قال عبد الله والله الذي لا اله غيره ما انزلت سورة من كتاب الله الا انا اعلم اين نزلت ولا انزلت آية من كتاب الله الا انا اعلم فيم انزلت ولو اعلم احدا اعلم مني بكتاب الله تبلغه الابل لركبت اليه " يعني حضرت عبد الله فرمايو ته قسم آهي خدا جو ته ڪا سورة قرآن جي نازل نه ٿي آهي مگر جو مونکي خبر آهي ته ڪٿي نازل ٿي آهي ۽ ڪا به آيت نه لٿي آهي مگر جو مونکي خبر آهي ته ڇا لاءِ لٿي آهي - جيڪڏهن مونکان زياده ڪو قرآن جو ڄاڻو هجي ها ته مون ما انوٺ تي چڙهي وڃي ها ٭

٭ هن ۾ خود حضور جن صلعم جي بزرگي آهي جو سندن اصحاب اهڙا ذهين ۽ حافظي وارا هئا - افسوس جو شيعن کي اهڙن جو ڪو به قدر ڪونهي -

اعتراض (٢٠)

تاريخ الخلفاء سيوطي صفحه ١٢٦ ۾ آهي ته چيو محمد بن سيرين ته جيڪڏهن حضرت علي جو جمع ڪيل قرآن اسانوٽ لڀي ها ته بيشڪ انهان وڏو علم حاصل ٿئي ها " (ص ١٩)

جواب

ابن سيرين جو تابعي آهي اهي قول جي اعتراض نمبر ١٩ جي جواب ۾ صفائي ڪري چڏي اٿئون ته اها روايت اهي منقطع آهي ۽ ضعيف - تنهن کانسواءِ جڏهن خود معترض ميري تڪيو آهي ته حضرت علي رضه جي قرآن ۽ هن قرآن ۾ فقط ترتيب جو تفاوت آهي ته پوءِ ابن سيرين جي قول ضعيف موجب ڪهڙو وڏو علم حاصل ٿئي ها ؟ ڪئي ايترو معلوم ٿئي ها ته سورتون ترتيب وار ڪيئن نازل ٿيون ۽ بس - سواءِ بيان به اتقان ۾ سيوطيءَ مفصل ڏنو آهي جو شاني ۽ ڪافي آهي ڏسو صفحه ٢٥ جنهن ۾ لکي ٿو :- "عن جابر بن زيد قال اول ما انزل الله من القرآن بمكة اقرأ باسم ربك ثم نون والقلم ثم يا ايها المزمل ثم يا ايها المدثر ثم الفاتحة ثم تبت يدا ثم اذا الشمس كورت ثم سبح اسم ربك الاعلى ---- الخ

اعتراض (٢١)

زيد بن ثابت في جڏهن قرآن جي جمع ڪرڻ جو بار رکيو ويو تڏهن انکي ايتري تڪليف درپيش آئي جو ته جيڪڏهن مونکي جبل کي هڪ جاءِ تان کڻي ٻي جاءِ تي رکڻ جو چيو وڃي ها ته اهو ڪم مونکي آسان هو (ص ٢٩)

جواب

حضرت سعدي عليه الرحمة سچ چيو آهي ؎ چشم بد انديش که برکنده باد ؛ عيب نمايد هنرش در نظر

حضرت زيد جوائين چوڻ اهي ڪمال انڪساري ۽ خبرداري جو تمثيل آهي - جنهن ته اهو ڪم ڪيڏو نه ذميدار هو . جنهن ته جيترو قدر ڪو ڪم نازڪ ۽ اهم هوندو آهي اوترو ئي ان ۾ احتياط ضروري آهي . پر حضرت زيد جو ائين چوڻ بلڪل درست هو جو ته قرآن مجيد ڪٿي متفرق هئا جن تان گڏ ڪري هڪ ڪتابي صورت ۾ آڻڻ هئا جو ڪم بيشڪ ڏکيو هو . تنهن کانسواءِ اهو ڪو ڪم معمولي ڪتاب جو نه هو پر خدائي پاڪ جي پاڪ ڪلام جمع ڪرڻ جو هو، جنهن لاءِ بي پرواهي ڏيکارڻ نه هئي -

اعتراض (٢٢)

حضرت علي جهڙي عالم علوم قرآني قرآن جمع ڪيو هو ته مسلمانن کي انهي (قرآن شريف) جي نه قبول ڪرڻ لاءِ ڪهڙو سبب هو ؟ (ص ٣٠)

جواب - اسان مٿي ثابت ڪري آيا آهيون ته حضرت علي رضه نه قرآن مجيد جمع ڪيو ۽ نه اهو

مسلمانن جي پيش ڪيو- اهلسنت وٽ اِهي ڳالهيون ڪنهن به صحيح حديث ۾ ثابت ناهي - تنهن ڪانسواءِ شيعن جي روايتن موجب جڏهن انهن وقت جي ٻارهن هزار شيعن حضرت علي رضه جو گڏ ڪيل قرآن قبول نه ڪيو ته پوءِ ٻين مسلمانن جي ڪهڙي ميار آهي ؟ من از بيگانگان هرگز نه نالم ۔ ڪه با من هرچه کرد آن آشنا کرد

اعتراض (٢٣) حضرت علي جي موجودگي ۾ زيد بن ثابت کي قرآن جمع ڪرڻ لاءِ چونڊڻ جي معنيٰ ڇا

جواب — انجا ٻه سبب آهن . هڪ ته جناب رسالت مآب صلعم جي خدمت سڳوري ۾ گهڻو وقت ڪاتبي جي عهدي تي رهيو هو . ٻيو هي آهي جو انهن کان علاوه (؟) ته تحقيق زيد بن ثابت حضرت جن صلعم جي آخري دَوري تي حاضر هو ۽ اهو دَوري قرآن پاڪ جو اهو هو جو قيامت تائين قائم رهڻو هو ۽ ماڻهن کي پڙهائي ٻڌائيندو ۽ لکائيندو هو - (انهيءَ ڪري حضرت ابوبڪر ۽ حضرت عمر رضي الله عنهما انهيءَ (زيد تي) ڀروسو رکيو ۽ قرآن جمع ڪرايو " جيڪڏهن مسٽر ميري جي اصول موجب حضرت علي رض جي موجودگي ۾ ٻئي ڪنهن کي ڪو به ڪم ڏيڻ نه کپندو هو ته پوءِ خود جناب رسول خدا صلعم حضرت علي رض جي موجودگي ۾ عبيده بن الحرث کي ٽي سوار مهاجرن جو سردار ڪري مشرڪن سان جهاد ڪرڻ لاءِ ڇو موڪليو ؟ وري ٻيءَ ڀيري زيد بن حارثه کي هڪ سؤ سوارن جو سردار ڪري ڪفار جي مقابلي ۾ ڇا لاءِ موڪليائون (تسوحيات القلوب ج ٢ ص ٣٦٩ - ٣٦٨) ڇا پوءِ ٻڌائيندو جو جناب علي رض کي جهاد جي ثواب کان محروم ڇو رکيو ويندو هو -

اعتراض (٢٤) جيڪڏهن نزولي ترتيب کي بدلائڻ جو ڪم جبرئيل آندو هو ته پوءِ انهيءَ جو ڇا ته حضرت علي رض کي انهيءَ جي خبر ڪانه هئي ؟ (ص ٣٠)

جواب — حضرت علي رض کي بيشڪ اِها خبر هئي جنهن ٻين اصحابن کي هئي انهيءَ ڪري ته جمع قرآن بابت حضرت علي سائين حضرت ابوبڪر صديق جي تعريف ڪئي آهي -

تنبيهه هِن جاءِ تي مسٽر ميري کي آگاهه ٿو ڪجي ته مهربان ! اوهان جيڪي اعتراض آئينه حق نما ۾ ڪيا هئا انهن جا جواب الله تعاليٰ جي فضل سان ملي ويا جنهن جو انجام اسان انوار الهدىٰ ۾ ڪيو هو . وري نه لکيو ته جواب نه مليا . پر اسان جيڪي اعتراض ڪيا هئا ، ڇا انهن جا اوهان جواب ڏنا آهن ؟ آئينه ۾ اسان جي ذڪر آيت شريف " الذين آتيناهم الكتاب يتلونه حق تلاوته " تي فضول بحث ڪري ڪتاب جا صفحا وڌايا اٿس . حالانڪه اسان ائين ڪونه لکيو هو ته حق تلاوته جي فقط اِها معنيٰ آهي ته قرآن مجيد ياد ڪري حافظ ٿجي بلڪ ٻين معنائن مان هي به هڪ حق آهي جو ڪثرت تلاوت ڪان اهو حفظ ٿي وڃي . ۽ قرآن پاڪ جي حافظ جي فضيلت خود مسٽر ميري جي ڪافي ڪليني جي ڪتاب فضل القرآن واري حديث ۾ ثابت آهي جنهن " قال ومن قرأ كثيرا وتعاهده بمشقة من شدة حفظه اعطاه

عزوجل اجر هذا مرتين " يعني فرمايائون امام جعفر صادق ته جنهن قرآن کي گهڻو پڙهيو ۽ سخت تڪليف سان انکي
ياد ڪيائين ته خدا تعاليٰ انکي ٻيڻو اجر ڏيندو " هاڻ منڍ ۾ خود حافظن قرآن جي فضيلت حضرت امام
کان ذڪر ٿيل آهي ته پوءِ انهن کي "ڪمثل الحمار" سان تشبيهه ڏيڻ پنهنجي عاقبت کي برباد ڪرڻو آهي-

اعتراض (۲۵) هو الذي خلقڪم من نفس واحدة " آيت جي حقيقي معنيٰ آهي ته اسان
مالڪ کي هڪ نفس مان پيدا ڪيو آهي " ته نفس کي ڦيرائي جنس بنايو ويو. ايترو به خيال ڪونه
ڪيائون ته آنحضرت صلعم جن جو فرمان " اول ما خلق الله نوري " يعني پهرين خدا تعاليٰ اسانجو نور پيدا ڪيو

جواب - نفس جي معنيٰ جنس ڪرڻ تي جو اعتراض ورتو ويو آهي انجو جواب باصواب اسان
الڪشاف بجواب الانصاف ۾ ڏنو آهي ته شيعه عالمن به جنس جي معنيٰ ورتي آهي - مسٽر ميري وٽ حضرت
آدم عليه السلام شايد اسان جي جنس مان نه هو - حالانڪه قرآن مجيد ۾ ڪيس بشر سڏيو ويو آهي جئن
سورة حجر ۾ آهي " واذ قال ربڪ للملائڪة اني خالق بشرا " ۽ وري حضرت آدم عليه کي ابوالبشر ڪوٺيو ٿو وڃي
جنهن مان ثابت ٿيو ته اسين به بشر ته اسان جو ابو به بشر. تنهن کان سواءِ خود شيعن جي عالمن به نفس جي
معنيٰ جنس ڪئي آهي ڏسو علامه باقر مجلسي حيات القلوب ج ۱ ص ۳۴ ۾ آيت " خلقڪم من نفس واحدة
وخلق منها زوجها " جي تفسير ۾ ٿو لکي " از جنس و نوع آن نفس جفت اورا خلق کرد "
اهان به صفحه ۸۴ ۾ هنکي صفا ڪيو اٿس جئن لکي ٿو " اوست آن کسی که آفریده است شمارا از یک
نفس و آفریده است از جنس او جفت اورا " ڏسو هت "منها" جو ضمير نفس ڏي آهي جنهنجي معنيٰ
شيعن جي علامه جنس ڪئي آهي - پوءِ ڪيئن ٿو مسٽر ميور لکي ته "واصف قرآن جي معنيٰ نفس کي جنس
لکي بدلائڻ کان به نٿو ڊڄي (ص ۲۲) هاڻ مهرباني ڪري شيعا صاحب ٻڌائين ته سندن عالمن نفس جي معنيٰ
جنس ڪري قرآن مجيد جي معنيٰ کي جو بدلايو آهي - اسانجو مسٽر ميري کي عرض آهي ته مهربان اوهين پهرين
پنهنجا ڪتاب پڙهو پوءِ واصف جي مقابلي ۾ اچو. نه ته قدم قدم تي ٺوڪر کائيندا پوندؤ ۽ خلق کلائيندؤ.
انصاف ته ايو آهي جو آئينده وري اهڙا اعتراض نه ڪندا - پر هي ته ٻڌايو ته حديث اول ما خلق الله نوري جي
جو پويون اڌ " وڪل شئ خلق من نوري " (۽ سڀ شيءِ منهنجي نور مان پيدا ڪئي وئي آهي
هضم ڇو نه ڪري ويو ؟ شايد انهي ڪري جو پڻ تن جي خدا جي نور مان پيدائش ثابت نه ٿي ٿئي
ے صدقي وڃان تنهنجي ته انهي عقل تان صدقي + صدقي ته حديث جي وڃان نقل تان سڳي
اگهي ملي لکي ٿو ته حافظ هر فرقه ۾ موجود آهن اسين دعوي سان ٿا چئون ته موجود ز، وقت ۾ ته
حافظن جي يعت ڪي ترجمو شيعه حافظ ..... نڪري ته ٿا ٻاڻ ڪڍي به پيش ڪري ڪ...

جواب - سبحان الله إسے "**مگر موشی بخواب اندر شتر دید**" شيعه فرقه ۾ حافظ قرآن ياد جا مجي. اهو نه ڪوڙو ٿي ٿو لڳي - ڇوته جنهن ڪلام کي سو معمولي دنياوي ڪتاب جمرو ۽ بنا سمجهڻ ڌڪڻ يا رهڻ ڪندا . پري ڇو ڇڏيون پنهنجي شهر حيدرآباد کي ڪيئي وٺو ته کنبائتن جي ڳوٺ ۾ ڪو شيعو حافظ موجود آهي يا سُني حافظ - پر اُهي نه ٿيو جو ڪنهن سُني حافظ کي ڏاڍ ڏيئي ڪلي پيئي ۾ آندو وڃي - شيعو حافظ اُهو آندو وڃي جو آهي تازي کان شيعو هجي نه سُني ٿيو هجي ۽ پوءِ شيعو ٿيو هجي

اعتراض (٢٦) مسٽر واصف جي پيش ڪيل عبارت ۾ معنيٰ ڪري ڏسو ته انهي سيا لاءِ عمر ڪر (مستور آهي) . لفظي معنيٰ مٿين عبارت جي آهي " هي ترتيب قرآني ترتيب عثماني آهي اها (ترتيب) تان شيعن لئا حجت وٺڻ نه گهرجي "

جواب - مسٽر ميري خان نظم قرآني ۾ خوب چوڪي ديا آهن "**آخر ناز گياه او بست**" لغوي معنيٰ ۾ خامه فرسائي ڪندي آخر قبول ڪيائين ته هي عثماني ترتيب شيعن کي قبول ناهي - آخر اها ترتيب به ڪلام الاهي جي سورتن ۽ آيتن جي آهي يا ڪا ٻي ٻلا آهي جنهن کان شيعا صاحب ابتو جهرڪو کائن - اسان نظم قرآني کي بياض عثماني هن ڪري لکيو هو ته شيعه عالمن نظم قرآني جو ترجمو قرآن عثماني ڪيو آهي - جيئن علامه ڪاشاني ڪتاب هداية الطالبين ۾ ٿو لکي " **واين قرآن که حالا درميان مردم است ومشهور به قرآن عثماني است** " يعني هي قرآن جو هاڻي ماڻهن وٽ آهي ۽ عثماني قرآن سان مشهور آهي " هاڻي جڏهن هي قرآن عثماني قرآن آهي نه ڪو الاهي قرآن ته پوءِ مسٽر ميرو ڪئن ٿو لکي ته " نفس قرآن شيعن لاءِ حجت ناهي سو ڪٿي لکيل آهي مگر " جنهن صورت ۾ ته علامه ڪاشاني نظم قرآني کي قرآن عثماني ڪري لکيو ته پوءِ اسان جيڪڏهن ادب ڪري بياض عثماني لکيو ته ڪهڙو معقولي خطا ٿي سو؟ - جيڪڏهن نظم عثماني شيعن لئي حجت ناهي ته پوءِ قرآن عثماني کي حجت ڪري سمجهندا ؟ ڏسون ته هاڻي شيعا صاحب ڪهڙو جواب ڏين -

اعتراض (٢٧) صافي شرح ڪافي ۾ اِها عبارت ڪانهي - معلوم ٿو ٿئي ته مسٽر واصف جنهن ملازمي جي نقل جو نقل ڪيو آهي.... اسان مثل نقاره جي چوٽ جي ڪيس ملائون ٿا ته جي اِها عبارت صافي ۾ ڏيکاري ته پوءِ پنهنجو حوالو ڏئي ٻڌايو جي متن ۾ اهو ظاهر ٿيو ته ڪو ڏوڪڙ ڏيو اٿو "

جواب - مسٽر ميري ميزان الانصاف ص٢ ۾ لکيو آهي ته تعجيلڪاري هميشه نقصان جو باعث آهي" سچ آهي به اِئين "**ڪه تعجيل ڪار شياطين بود**" اسان جي ڏنل حوالي بابت مسٽر ميرو جيڪڏهن خاطري ڪري ها ۽ ڏيڍ ڏيڍ ديل عينڪ چاڙهي صافي ۾ تلاش ڪري ها ته ضرور حوالو لڀي ها - يا مرزا

محمد علي يا خادم حسين کان ڪيٺي ڇو ته پنهنجي مهرباني ڪري ٻڌايو ته اهي عبارتون ڪهڙي ۾ آهن يا نه. اسان کان نٿي ليي - پر ٻنا سوچ ۽ ويچار جي تعريف نه ڪري ٿيو ته ٻنهي بي علمي کي بيانگ دهل ظاهر ڪري ٿو آهي جو ڪيوانٽس ، جنهن ته اها عبارت مالي شرح اصول ڪافي جي ڪتاب نفس القرآن جزو جنهن مان ٥ بيت ٣٠ ۾ موجود آهي - جنهنڪي ڪرڻ خاطري ڪري ٿي سگهي ٿو - اسان جو شيعه صاحبن کي عرض آهي ته انهن وهاڻي لشڪر جو زبان جي پڪي موجب اسان جي مقابلي ۾ ڪهڙن اهڙي بي علم کي ڪري نه ڪن جنهن کي پنهنجن ڪتابن جي به خبر نه آهي - هاڻي اسان جي محترم حيدرآبادي شيعه مجتهد صاحب کي پتو پئجي ويو هوندو ته اها عبارت ڪنهن خارجي جي نقل جو نقل نه آهي پر سندس شيعه بابا خليل قزويني جو قول آهي جنهنڪي خوارجي سڏي رهيو آهي - مسٽر ميوا خان !

> در بساط نکته دانان خود نمائی خوب نیست
> یا سخن دانسته گو مردی بخردی یا خموش

ڏنو ته اسان کان حوالي جي مطالبه ۾ اوهان کي ڇا حاصل ٿيو سچ آهي

> اچھا ہی پھر کھلینگي بد اعمالیان کسی کی ؛ ہمسے مطالبہ کا سامان کرکے دیکھو

باقي اوهان جي حوالي ڏيڻ ۾ اهڙي ڏوڪه بازي آهي جهڙي بخاري شريف جي حوالي ڏيڻ ۾ ڪئي اٿو -

اعتراض (٢٨) - حضرت رسالتمآب صلعم جي اوصياءُ ۽ عام ماڻهن جي فهم ۾ ايڏو تفاوت آهي جو زيد بن ثابت ..... الخ (ص٢٧)

جواب - مسٽر ميوا! اين سخن را چون تو مبدء بوده ؛ گر بيفزايد تو ايش افزوده

اسان کي ڪنهن به اهو خيال نه رهيو آهي جو اوهان شيعن وانگي ادب کي ترڪ ڪري دين جي بزرگن تي تڪون پر جنهن نه اوهان اهڙو فڪر جو ڪري آهي ته اهن لاچار اوهان شيعن جون ئي روايتون پيش ٿا ڪريون جنهن خلق کي معلوم ٿي ويندو ته شيعه مذهب موجب امامن سگهو ڙي ۾ فهم قرآن ڪيترو هو :-

(١) ڪتاب احتجاج طبرسي واري روايت اسان هن ڪتاب جي شروع ۾ فصل ٽئين جي نمبر ١٥ ۾ ڏني آهي جنهن ۾ آهي ته هڪ بيدين سيدنا جناب علي المرتضیٰ وٽ قرآن مجيد تي ڪي اعتراض ڪيا جن مان هڪ هي هو ته آيت " ان خفتم الا تقسطوا في اليتامىٰ فانكحوا ما طاب لكم " ۾ ربط ۽ معنيٰ جو پتو ڪونه ٿو پوي. تنهن تي حضرت علي سائي کي جنهن ربط ۽ معنيٰ سمجهه ۾ نه آيو ته هن جواب ڏنو ته في اليتامىٰ ۽ فانكحوا جي وچان منافقن گهڻو ڪجهه ڪڍي ڇڏيو آهي ۽ تنهنڪري مضمون ميلاپ نٿو کائي - حالانڪ سنين جا معمولي عالم به شاگردن کي انهي آيت جو ربط ۽ معنيٰ عمدگي سان ذهن نشين ڪرائيندا آهن -

تفسير ڪبير ۾ انهي آيت بابت چار تقريرون ڪيل آهن جن مان هرهڪ تقرير آيت جي ربط ۽ معنيٰ ۾ جناب

بي بي عائشه صديقه جي لکيل آهي - جنهن بي بي صاحبه ايئن کونه چيو آهي ته آيت جو مضمون سمجهه نه اچي ٿو ڇوته ٿي ٿو. تنهنڪري اُنهن کي تنهن جي ڇپرائي ڏيندو آهي -

هاڻ اسين مسٽر ميري کان اِهو سوال ٿا ڪريون ته جيڪڏهن جناب علي المرتضيٰ جو قول صحيح آهي ته ثابت ٿيو ته هي قرآن ناقص آهي ۽ مضمون جي ميلاپ ٽڪاڻي ڪري فصاحت ۽ بلاغت به نه رهي آهي - پر جيڪڏهن اِهي آيت مان ڪجهه گهٽايو نه ويو آهي ته پوءِ ثابت ٿيو ته حضرت عليؓ مطلب سمجهي نه سگهيو - هن ڳالهه مان جيڪا وڏيون سا اختيار ڪريو ۽ ان کان اسانکي واقف ڪندا -

(٢) سورة النساء ۾ آهي "يا ايها الناس قد جاءكم الرسول بالحق من ربكم فآمنوا خيرا لكم" يعني اي انسانو تحقيق رب وٽان اوهان ڏي حق سان رسول آيو پوءِ انهي ايمان آڻيو جو اوهان لاءِ چڱو آهي " پر ڪافي ۽ تفسير عياشي ۾ جناب امام محمد باقر کان هيءَ آيت هن طرح نقل آهي " قد جاءكم الرسول بالحق من ربكم في ولاية علي فآمنوا خيرا لكم " يعني اي انسانو بيشڪ اوهان وٽ حق سان خدا جي طرفان رسول آيو عليؓ جي ولايت بابت پوءِ ايمان آڻيو جو اوهان لاءِ بهتر آهي - (ترجمه مقبول احمد ص١٦٥) حالانڪه هيءَ معنيٰ ڪو به عقلمند قبول نه ڪندو - ڇو ته حضرت عليؓ جي ولايت ۽ امامت جو لاڳاپو به ٿيو مسلمانن سان نه ڪافرن سان ۽ نه عام انسانن سان - تنهن کانسواءِ حضرتؐ جن ملعم رکيو ولايت عليؓ جي تبليغ لاءِ رسول نه ٿيا ها پر خدائي دين جي تبليغ لاءِ - جا هن شيعي روايت موجب ثابت نه ٿيو ته حضرت امام محمد باقرؓ اهڙو به نه سمجهيو ته آيت ۾ في ولاية علي ٽُنبڻ سان ڪلام الاهي جو مطلب ڇا ٿيو مڪجو بيو ٿي پوندو - اسين نه چئون ٿا ته اِهو بهتان آهي امام محمد باقرؒ تي هُن اهڙي حديث بيان ڪئي آهي - مسٽر ميرو خان بار بار لکي چڪو آهي ته واصف تو امام تي بهتان رکي پر هاڻ پتو پيو ته حضرت امام تي شيعان عليٰ ڪهڙا ڪهڙا بهتان مڙهيا آهن -

(٣) سورة صف ۾ آهي " يريدون ليطفئوا نور الله بافواههم والله متم نوره ولو كره الكافرون " يعني ڪافر چاهين ٿا ته الله جي نور کي ڦوڪون ڏئي اُجهائين پر خدا پنهنجي نور کي پورو ڪرڻ وارو آهي ڪيترا ڪافرن کي برو لڳي " پر ڪتاب ڪافي ۾ جناب امام موسيٰ ڪاظم رضه کان منقول آهي ته " وه يه چاهتے هين كہ ولايت امير المؤمنين كو اپني زبانى باتوں سے اڑا دين اور خدا تعالىٰ امامت كو پورا كرنے والا ہے " (ترجمہ مقبول ص٨٨١) حالانڪه حضرت امام موسيٰ ڪاظم ايهو خيال نه فرمايو ته امامت علي کي پهرين ٽن خليفن اُڏائي ڇڏيو ۽ خدا تعالىٰ امامتِ بلافصل کي پورو نه ڪيو تنهنڪري واقعات جي خلاف اهڙو تفسير ڪئن ٿو ڪريان يا ته آيت جو صحيح مطلب امام صاحب کي سمجهه ۾ نه آيو - پر اسان جو ايمان آهي ته حضرت

امامن علم ۾ سڀني کان مٿي آهن - اهان به ٻيون گهڻيون روايتون موجود آهن جن مان ثابت ٿو ٿئي ته شيعه مذهب ۾ امامن کي فهم قرآن بلڪل نه هو -

اعتراض (٣٩) - مسٽر واصف ٽيجهين پهرين مذهبي چئن مفتين جا امام مثلاً حنفي شافعي - مالڪي - حنبلي جن سڀني جي مادري زبان به عربي آهي تڏهن به معنائن ۽ تفسيرن ۾ هڪٻئي ماځين جي وچ ۾ ايترو تفاوت آهي جو هڪڙي ته هٿ ڪولي نماز پڙهي ته ٻيو ٻڌي وغيره ... علاوه لڏين مفسرن جي تفسيرن مان روشن آهي ته ڪنهن ڪهڙو مطلب ورتو آهي ته ڪنهن ڪهڙو (ص٢٨)

جواب - ساغر مئی کیطرح ای ساقی ؛ چھیڑئے مت که بھرے بیٹھے ہین

خبرين ! انهن چئن مجتهدن ۾ جيڪو اختلاف آهي سو فقط فروعي مسئلن ۾ آهي نه اصول ۾ - هٿ ٻڌي نماز پڙهڻ يا کولي ڪا ڳالهه ڪانهي ۽ اسلام جو مدار ڪونهي - انهن جي ڪنهن به مجتهد حرام کي حلال نه ڪيو آهي البته شيعه مذهب جي مجتهدن حرام کي حلال ڪيو آهي جيئن فروع ڪافي جلد ٢ صفحو ١٩٠ ۾ آهي :-

الذي يتزوج ذوات المحارم التي ذكر الله تحريمها في القرآن من الامهات والبنات الى آخر الآية كلّ ذالك حلال من جهة التزويج ولايكون اولادهم من هذا الوجه حلال الحل لانه مولود بتزويج شرعي

يعني جو شخص حرام ٿيل عورتن سان جن جو ذڪر قرآن مجيد ۾ آهي جيئن مائون ڌيئون آخر آيت تائين نڪاح ڪري ته هي سڀ حلال آهن نڪاح جي ڪري ۽ انهن مان پيدا ٿيل اولاد هنڪري اولاد زنا ناهي ۽ جو شخص اهڙي اولاد کي ولدالزنا چوي ته انکي شرعي سزا ڏني ويندي ""

اهلسنت جي مجتهدن ۾ اختلاف فقط فروعي مسئلن ۾ آهي پر شيعه مذهب ۾ خود اصولي اختلاف آهي جيئن امامت جي مسئله ۾ سخت اختلاف آهي :- شيعه مذهب جي فرقه **ڪيسانيه** جو عقيدو آهي ته حضرت علي رضه جو پٽ محمد بن الحنفيه امام آهي - **زيديه** جو عقيدو آهي ته امام حسين رضه جو پوٽو حضرت زيد امام آهي - **هاشميه** جو عقيدو آهي ته محمد حنيفي جو پٽ ابوهاشم امام آهي - **باقريه** جو عقيدو آهي ته امام محمد باقر جو پوٽو ٻيو ڪو به امام ڪونهي جو ته هو زنده آهي ۽ اهو ئي مهدي آهي - **قرمطيه** جو وري عقيدو آهي ته امام جعفر صادق جو پوٽو محمد بن اسماعيل امام آهي ۽ اهو ئي مهدي - **جعفريه** جو عقيدو آهي ته امام حسن عسڪري کي ڪو به اولاد نه هو تنهنڪري ڀاءُ جعفر بن علي امام آهي ۽ مهدي -

هي ته هو اصول ۾ اختلاف ۽ فروعي مسئلن ۾ هي اختلاف آهي :-

(١) سیر و تفریح کے لئے کبوتر اڑانے مین اختلاف ہے اکثر علماء مکروہ کہتے ہین اور بعض حرام فرماتے ہین (کتاب تحقیق المتین ترجمہ حق الیقین ص٢٢)

(٢) لکڑي کا بيچنا حرام ہے اگر خريدار اس سے بُت يا آلات قمار بنائے ...... مشہور يہ ہے کہ يہ بيع بھي مکروہ ہے اور بعض کے نزديک حرام ہے ليکن جواز کي حديثيں بہت ہيں (ايضاً ٦٠)

(٣) اور اکثر علما فرماتے ہيں کہ اعمال واجب پر اجرت لينا جايز نہيں مثلاً ميت کو غسل دينا کفن دينا نماز پڑھانا۔ جناب سيد مرتضیٰ نے ان کي اجرت لينا جايز فرمايا ہے ايسي ہي کہتے ہيں کہ اذان کي اجرت حرام ہے مگر جناب سيد مرتضیٰ جايز فرماتے ہيں (ايضاً)

(٤) مساجد اور متبرک مقاموں کو سونے چاندي کي قنديلوں سے آراستہ کرنے ميں اختلاف ہے ايسي ہي ديواروں اور چھتوں کو ان سے آراستہ کرنے ميں اختلاف ہے (ايضاً ٧١)

(٥) بعض کے نزديک بلا خيال شہوت نظر کرنا جايز ہے ليکن کراہت سے اور بعض کہتے ہيں مطلقاً حرام ہے اور بعض کے نزديک ايک نظر ديکھنا جايز ہے (ايضاً ٧٣)

شيعه مذهب ۾ تفسير جو اختلاف

(١) "ومن الناس" تفسير قمي ميں جناب امام جعفر صادق سے روايت ہے کہ يہ آيت اول وثاني (ابوبکر، عمر) کے بارے ميں نازل ہوئي ہے اور ايک اور روايت کے بموجب صرف ثاني (عمر) کے بارے ميں آئي ہے اور ايک قول کے بموجب معاويہ کے بارے ميں (ترجمہ مقبول احمد صفحہ ٤٦ حاشيہ نمبر ٣)

ڏسو هڪ آيت جي شان نزول ۾ ڪيترو نه شيعن ۾ اختلاف آهي جو هڪ امام هڪڙي ڳالهه ٿو ڪري ته ٻيو امام ٻي ٿو ڪري - مهرباني ڪري ٻڌايو ڪهڙي سچ آهي.

(٢) آيت متاع بالمعروف" اس آيت کے معنوں ميں بہت کچھ اختلاف ہے کہ آيا ہر عورت جسکو طلاق ديدي جائے اسکے ساتھ سلوک کرنا لازم ہے يا کسي خاص قسم کے لئے (ايضاً ص ١١ حاشيہ نمبر ٢)

(٣) "وانتم اذلة" تفسير قمي و تفسير عياشي ميں جناب امام جعفر صادق سے منقول ہے کہ يہ آيت اسطرح نازل ہوئي تھي "وانتم ضعفاء" تفسير عياشي ميں انہي حضرت سے منقول ہے کہ ابو بصير نے يہ آيت آنحضرت کے سامنے پڑھي تو ان حضرت نے فرمايا کہ خدا نے اسطرح نازل نہيں فرمايا بلکہ وہ يوں نازل ہوئي ہے "وانتم قليل" (ايضاً صفحہ ١٠٣ حاشيہ نمبر ٤)

ناظرين غور ڪن ته هڪ آيت بابت هڪ ئي امام به ڳالهيون ڪري ٿو. شيعا صاحب ٻڌائين ته "انتم ضعفاء" واري روايت سچي يا "وانتم قليل" واري سچي -

شيعه مذهب ۾ حديث جو اختلاف

مولوي دلدار علي مجتهد اعظم ڪتاب اساس الاصول صفحه ١٥ ۾ تو لکي :-

الاَحادیث المأثورة عن الائمة مختلفة جداً لایکاد یوجد حدیث اِلّاوفی مقابلته ما ینافیه ولا یتفق خبر اِلّا وَبازائه مایضاده حَتّٰی صار ذالک سببًا لرجوع بعض الناقصین عن اعتقاد الحق کما صرح به شیخ الطائفة فی اوائل التهذیب والاستبصار ”

یعني حدیثن ۾ جي امامن کان بیان ٿیل آهن ایترو ته سخت اختلاف آهي جو کا به حدیث کا اهڙي ڪانهي جنهن جي مخالف ٻي حدیث نه هجي ۽ کا به اهڙي خبر ناهي جنهن جي خلاف ٻي خبر نه هجي تان جو انهي اختلاف جي ڪري کیترا ناقص حق جي اعتقاد کان ڦري ویا آهن جیئن شیخ الطائفه کتاب تهذیب ۽ استبصار جي شروع ۾ اهڙي چٽائي ڪئي آهي ـ

شیعا صاف غور ڪریو ته سندن حدیثن ۾ کیترو نه اختلاف آهي جو گهڻا ئي انهي اختلاف ڪري شیعه مذهب تان دست بردار ٿیا آهن »

شیعه مذهب ۾ فقه جو اختلاف

اسان متي صفحي ٦٤ ۾ فقهي مسئلن جو اختلاف ڏیکاریو آهي ۽ هڻ هڪ گرڻ نوٽ حوالو ڏیون ٿا:

شیعن جو مجتهد مولوي دلدار علي کتاب اساس الاصول صفحه ٩١ ۾ ٿو لکي :ـ

” لو تاملت اختلافهم في هٰذه الاحکام وجدته یزید علیٰ اختلاف ابي حنیفة والشافعي ومالک

یعني جیڪڏهن تون فقه جي احکام ۾ اسان جي عالمن جي اختلاف کي غور سان ڏسندین ته ابوحنیفه شافعي ۽ مالڪ جي اختلاف کان زیاده نظر ایندو “

شیعه صاحبو ! هاڻ ته پتو پئجي ویو ته شیعن جي مجتهدن ۾ جیکو اختلاف آهي سو سُنین جي عالمن ۾ ڪونهي پيچ آهي ے غیر کی آنکھوں کا تنکا تجکو آتا ہے نظر ؛ دیکھ اپنی آنکھ کا غافل ذرا شہتیر بھی

مسترمیرا ! دانائي چیو آهي ته ڪنهن جي کتي کي هٿ لائجي نه پنهنجو پٽ پٽائجي ـ هاڻ جیکڏهن اوهان ۾ انصاف بلکه شرم وحیا هوندو ته وري اهڙو اعتراض نه ڪندا ے ہم نیک و بد حضور کو سمجھائے دیتے ہیں

اعتراض (٣٠) ـ

مٿین حوالن ۾ کو به اکرام ڪو ناهي جنهن مان بئي قرآن جو ثبوت ملي سگهي ـ

جواب ـ

اشتهار جي جواب ۾ اسان شیعن جي کتاب بصائر الدرجات جي حوالي سان لکیو هو ته حضرت امام محمد باقر قرآن مجید جي آیت ” بل هو آیات في صدور الذین اوتوا العلم “ پڙهي فرمایو ته ” خدا نگفت که درمیان دو جلد مصحف است بلکه گفت در سینه آنها ست که علم بایشان داده “

یعني خدا ایئن نه چیو آهي ته قرآن ٻنهي پٺن جي وچ ۾ آهي پر هو انهن جي سینه ۾ آهي جن کي علم ڏنو ویو آهي ـ “ هيءَ عبارت اهڙي مجمل ناهي جو ڪو سمجهي نه سگهي پر بلکل صاف آهي ته مصحف سڳوري ٻنهي پٺن وارو ناهي پر امامن جي سیني ۾ آهي ـ مسترمیرا ! انهي حوالي ۾ بلکه جو لفظ موجود آهي

جو پهريئين مصحف جي نفي ڪري پيئي جواثبات نه ڪري - جا اوهان کي فارسي به نٿي اچي - مٿين حوالي مان جيڪو امان دليل ورتو آهي انجي تائيد خود مشئي ڪتاب بصائرالدرجات جي هڪ روايت ڪري رهي آهي جا هيءَ آهي :- " فما هو عند العلماء به ليس بمحرف " يعني اهو قرآن جو بيهقين عالمن (امامن) وٽ آهي اهو تحريف کان پاڪ آهي - مزيد تائيد لاءِ علامه خليل قزويني جو قول پڻ موجود آهي (جنهن لاءِ مسٽر ميوي لکيو آهي ته اهو ڪنهن خارجي جي نقل جو نقل آهي) جو بيلنگ دهل فتوي ٿو ڏئي ته :-

دعوی اینکه قرآن همین ست که در مصاحف مشهور ست خالی از اشکال نیست "(دستور هولي ص ١٠٧)

يعني هيءَ دعوی ڪرڻ ته قرآن اهوئي آهي جو مشهور مصحفن ۾ آهي قابل اعتراض آهي -

الحاصل حضرت امامن جن فرمايو پيئي قرآن لاءِ جيڪو آهي اهو اسان جو بهتان هرگز ناهي پر خود امام صاحب جو فيصلو آهي جيڪو هن سنيد صاحب پڙهيو آهي ته انکي نڌ ڪري ڏيکاريو نه نه خالي لاف گزاف مان ته ورنه تهن کانسواءِ ڏسو فصل ٽئين جا حوالا نمبر ٣، ٤، ٦، ١٠، ١١، ١٢، ٢١، ٢٤، ٢٨، ٣٢، ٣٥، ٣٨ ۽ فصل چوٿين جو حوالو نمبر ٤٨ ۽ فصل ڇهين جو حوالو نمبر ٥٩ - انهن مڙني حوالن ۾ خود امام محمد باقر جي فتوی آهي ته هن موجوده قرآن ۾ تحريف ڪئي وئي آهي - پوءِ ڪٿي هيءَ ته حضرت امام جو هن قرآن تي ايمان آهي جيڪو هن اسان بهتان رکيو آهي ته ميلا ساري بيسن جا شيعا حضرات گڏجي امام محمد باقر رضه جي حديث مع علم حديث موجب روشني وجهي امام صاحب جي پوزيشن صاف ڪن نه ته بقول سعدي رح

بگفته ندارد کسی با تو کار ⁂ ولیکن چون گفتی دلیلش بیار

مسٽر ميوي ياڪنهن بئي جي قول تي ڪن نه ڏين -

اعتراض (١٣) - پر ڪين (حضرت جن صلعم) يقين هو ته قرآن جو حقيقي عالم وارث علوم نبوتي مون کانپوءِ به موجود آهي جنهن ڪري انهيءَ ڳالهه جو ذرو به ڪين انتظار ڪيو ته ٿيو (ص ٢٩)

جواب - هيءَ دعوی شيعه مذهب جي روايتن موجب بالڪل غلط آهي - مسٽر ميوي پنهنجو لٽريچر پڙهيو هجي ته خبر پوي - ڪافي ڪليني ۾ اهڙن لفظن واري حديث موجود آهي جنهن ۾ هرهڪ امام لاءِ سند سان حياتي جي واقعات جو هڪ هڪ لفافو سيل ٿيل نازل ٿيو هو ، جنهن کان حضرت جن بخوبي واقف هئا ته مون کانپوءِ منهنجي وارث جو جمع ڪيل قرآن قبول نه پوندو - تنهنڪري حضرت جن جي لازم هو ته پنهنجي حياتي ۾ ئي ان سالن واري متفرقات اندر قرآن مجيد لکائي هڪ هنڌ ڪتابي صورت ۾ ڪري وڃن ها ۽ حضرت علي لاءِ اهو ڪم نه ڇڏين ها - دراصل حقيقت هن طرح آهي ته حضرت جن جي خاطري هئي ته مون کانپوءِ صحابه ڪرام قرآن مجيد جي جمع ڪرڻ جو ڪم نهايت ايمانداري سان

پورو ڪندا جنهن مون انهن کي پڙهائي ۽ ياد ڪرايو آهي. تنهن ڪري انتظار جو ڪو ضروري ڪونهي -

اعتراض (٣٢) - هاڻي هن ڳالهه تي خيال ڪرڻ ضروري آهي ته حضرت علي عليه السلام جو جمع ڪيل قرآن سواءِ نزولي ترتيب جي موجوده قرآن جهڙو هو يا ان کان به وڌيڪ ان ۾ ڪو بيو قرآن هو ..... دراصل قرآن ساڳيو آهي فقط ترتيب ۾ تفاوت آهي - (ص ٣٠)

جواب - ناظرين کي معلوم هجي ته هيءَ دعوى مسٽر ميري فقط پنهنجي مذهب کان لاعلمي ڪري ڪئي آهي، ڇو ته اسين شروع ڪتاب کان انهن حوالن ۽ ثابت ڪري آيا آهيون ته موجوده قرآن ۾ پنجن قسمن جي ڦيرگهير - اسيعا قائل آهن - هاڻي انصاف ڪرڻ گهرجي ته اهڙي ڦيرگهير بابت امامن سڳورن جي صحيح متواتر ۽ مستفيض حديثن جي هوندي ڪٿي ترجيح رهي ته هن قرآن ۽ عليءَ جي قرآن ۾ فقط ترتيب جو تفاوت آهي - جڏهن ته خود جناب علي المرتضىٰ اقرار ٿو ڪري ته " فهو مما قدمت ذكره من إسقاط المنافقين من القرآن وبين القول في اليتامى وبين نكاح النساء من الخطاب والقصص اكثر من ثلث القرآن " يعني اهو هنن جو مون اڳيئي ذڪر ڪيو آهي ته منافقن قرآن مان گهٽائي ڇڏيو آهي جنهن في اليتامىٰ ۽ نكاح النساء جي وچان قرآن مان ٽئين حصي جيترو ڪڍي ڇڏيو اٿن (ڏسو حوالو نمبر ١٥) بلڪ انهيءَ علامه محسن ڪاشي تفسير صافي ۾ صاف لکيو آهي ته " ان القرآن الذي بين اظهرنا ليس بتمامه كما انزل على محمد " يعني تحقيق هي قرآن جو اسان وٽ آهي اهو نه آهي جيترو محمد صلعم تي نازل ٿيو هو - (ڏسو حوالو نمبر ١٢)

اڃا به وڌيڪ صفائي علامه نوري جي ڪتاب فصل الخطاب ۾ ڪئي آهي جنهن لکيو آهي :-

وهو مخالف لهذ القرآن الموجود من حيث التأليف وترتيب السور و الآيات بل الكلمات ايضًا ومن جهة الزيادة والنقيصة " (ڏسو حوالو نمبر ٢٦)

يعني اهو جناب عليءَ وارو قرآن هن قرآن جي خلاف هو. تاليف ۽ ترتيب بلڪ زيادتي ۽ گهٽتائي ڪري " ڪٿي شيعه صاحبو ! ان لاءِ جو حيدرآبادي مجتهد سچو يا حضرت علي ۽ علامه محسن ڪاشي ۽ علامه نوري سچا - مسٽر ميري خان جيڪڏهن هاڻي ڪليني پڙهيو هجي ها ته اهڙا دعوىٰ هرگز نه ڪري ها جنهن ته صافي شرح اصول ڪافي ڪتاب الحجة جز ثاني باب چهلم جي هيءَ حديث ۾ آهي " **راوی گفت بعد از آن امام (جعفر صادق) عليه السلام گفت ای ابو محمد بدرستی که نزد ماست جامعه و نميداانند مخالفان که چيست جامعه راوی گفت قربانت شوم چيست جامعه گفت طوماريست که درازی آن هفتاد ذراع ست**

يعني امام جعفر صادق فرمايو ته اسان وٽ هڪ ڪتاب آهي جو سترگز ڊگهو آهي -

جا هي قرآن به سترگز ڊگهو آهي ؟ هاڻي خدا را انصاف ڪرڻ گهرجي ته جڏهن شيعن جا عالم محدث

مُفَسِّر مجتهد امام بخاريءَ جي چوڻ چوڻ ٿا ته قرآن عليؓ جو سو هو ءِ هي قرآن ٻيو آهي ته پوءِ فقط غريب واصف تي الزام رکڻ نه هو ڀلجن ڀولڳن کي گمراه ڪرڻ جا اِها انسانيت آهي -

اعتراض (۳۳) - مسٽر واصف کي علم هجي ها ته ڪڏهن به شيعن سان هن مسئلي تي بحث نه ڇيڙي ها - پر ڇاڪاڻ ته شيعن تي تحريف جو ڏنو هر هي رهيو آهي ... (ص ۳۳)

جواب - انصاف ڪندڙ هن عتاب جي پڙهڻ سان نيملو ڪري سگهندا ته واصف کي علم آهي يا مسٽر ميوي کي - جا علم الغني کي جيئو آهي جو انهي جي ذيل عبارت بابت عام گڙلا نه ڪجي ءِ بنا عضو ويچار جي يڪدم چئي ڏجي ته "هي قول بعض خارجي جي نقل جو نقل آهي" ءِ ايمر خيال ئي نه رهجي ته مان حوالي ملڻ سان شيعن جو ئي هڪ علامه خارجي نڪري پوي - جا علم الغني کي جيئو آهي جو بخاري شريف جو اهڙو حوالو ڏجي جو لپيئي نه ءِ ڏجي ڪونه - الغرض تحريف جو ڏوهه اسان شيعه صاحبن تي نه مڙهيو آهي پر سندن معتبر مستند متواتر ءِ مستفيض امامن جي حديث مڙهيو آهي جي بن هزارن کان مٿي آهن - اسان کي به ڏسڻو آهي ته مٿي ذيل ۱۱ حوالن جو ڪهڙو تحقيقي جواب ڏيو ٿو ڏجي - جيڪڏهن انهن حوالن جي مذهب اماميه موجب پوزيشن صاف نه ڪئي ويئي ته پوءِ اسين هي شعر پڙهي انجو ثواب شيعه بزرگن کي بخشيندا سون ے

بہت شور سنتے تھے پہلو میں دل کا ؛ جو چیرا تو اک قطرہ خوں نہ نکلا

اعتراض (۳۴) - مٿين عبارت مان صاف ظاهر آهي ته ابن عمر جي چوڻ موجب گھڻو حصو قرآن جو گم ٿي ويو آهي جي پرهين منسوخ آيتن جي وچ ڪري ابن عمر ائين چيو آهي ته اِهو چوڻ بلڪل بيجا آهي..... الخ (ص ۳۵)

جواب - مرحوم مولوي نظاماڻي جيڪو جواب ڏنو هو انجي ترديد ته ميوي کان ٿي نه سگهي باقي ان بابت جيڪي لکيو اٿس سو هن شعر جي مطابق آهي ے

بک رہا ہوں جنوں میں کیا کیا کچھ ؛ کچھ نہ سمجھے خدا کرے کوئی

اصل عبارت ۾ حضرت ابن عمرؓ ئي فرمائي ته اوهين ائين نه چئو ته سارو قرآن اسان ورتو آهي پر جيڪي ته ظاهر آهي . جو ته انهن گھڻو ويو هليو آهي - جنهن لاءِ "قد ذهب" جا الفاظ موجود آهن - ذهب جي معنيٰ مسٽر ميوي ڪئي آهي "گم ٿي ويو" (لاحول ولا قوة الا بالله) حالانڪ اِها معنيٰ هرگز نا هي جو ته گم ٿيڻ لاءِ عربي ۾ بيو لفظ "فقد" جو موجود آهي - جيڪڏهن ابن عمرؓ جو اهو مطلب هجي ها ته صاف چوي ها "قد فقد منه" پر ذهب جي معنيٰ عالمن منسوخ ٿيڻ جي ورتي آهي - ها مطلب صحيح ابن عمرؓ جو هي

ٿيو ته اوھين ائين نه چئو ته سارو قرآن جيڪو نازل ٿيو ھو سو سان وٽ آھي جو ته ايمان ڪيترو ئي منسوخ التلاوت ٿي ويو آھي - جيئن مثال ھي آھي ته ھڪ مضمون نويس ھڪ ھزار مضمون لکيا - جن مان ڏھ پنھنجي بياض ۾ سٺ سئو مضمون داخل ڪري ڪتاب ڇاپايائين ته ٻي رد ڪري ڇڏي - ھاڻ جن کي خبر ھوندي ته مضمون نويس ڇاپيا به مضمون لکيا ھو جيئن سگھي ٿو ته ھلائي جا فقط ھي مضمون ڇاپيا به ھئا - جن ائين چئو ڇا ته باقي مضمون پريس وارن گم ڪري ڇڏيا ؟ بس اھڙيءَ طرح جيڪو ڪلام الله نازل ٿيو ھو ان پوري ايمان جو ڪجھ منسوخ ٿي ويو اھو خود حضرت جن صلعم نه لکايو ۽ نه پڙھايو ۽ ياد ڪرايو - پر صحابه ڪرام کي اھا خبر ھئي ۽ حضرت جن صلعم آخر حياتي ۾ قرآن مجيد اينترو ئي ڇڏيو جيترو ھن قرآن مجيد ۾ موجود آھي جيئن صحيح بخاري ڪتاب فضائل القرآن ۾ آھي ته عبدالعزيز بن رفيع ٿو چوي آءُ ۽ شداد بن معقل حضرت ابن عباس وٽ وياسين ۽ ڪانئس پڇيوسين ته رسول خدا صلعم جن پيو ڪجھ ڇڏيو آھي ؟ جواب ڏنائين "ماترک الاما بين الدفتين" يعني حضرت جن اھو ئي ڇڏيو جو ھن ٻن ٽپڻ جي اندر آھي - ابن رفيع ٿو چوي ته وري اسين حضرت عليؓ جي فرزند محمد بن الحنفيه وٽ وياسين ان کان به اھڙو سوال ڪيوسين ۽ ان به ساڳيو جواب ڏنو ته "ماترک الاما بين الدفتين" ھاڻ جڏھن صحيح حديث ۾ ثابت آھي ته قرآن مجيد مان ڪجھ به گم نه ٿيو آھي ته پوءِ ابن عمر جي قول جو اھو مطلب ڪيئن وٺبو -

اعتراض (٣٥) - مسٽر واصف کي سچ پڪ ٿيڻ گھرجي ته اھي آيت جي نڪري. وچڙ جا قائل سني آھن يا شيعا جو ڪي ٿو ته شيعا قرآن مجيد کي کٽيل ڪوند (ص ٣٦)

جواب - اسين بلڪل سچ پڪ آھيون - انسان کي خبر آھي ته اھي آيتون نڪري نه ويون آھن منسوخ ٿيل آھن جيئن ته مسٽر ميري جيڪا صحيح مسلم جي حديث ڏني آھي اھا ھيءَ آھي :-

انھا قالت ڪان فيما انزل من القرآن عشر رضعات معلومات يحرمن ثم نسخن بخمس معلومات فتوفي رسول الله وھي فيما يقرأ من القرآن " ھن حديث جو ھي مطلب آھي ته بي بي عائشه صديقه چيو ته قرآن جي نزول مان اھا آيت به ھئي ته ٻج پيئڻ ۾ ڏھ ڀيرا چڳرڻ حرمت ثابت ٿيون ڪن پوءِ اھا آيت پنجن چڳرڻ سان منسوخ ٿي ويئي. آخر حضرت جن وفات ڪري ويا پر اھا آيت قرآن ڪري پڙھي وينديي ھئي بي بي عائشهؓ جي صحيح مذھب بيان ڪرڻ کان اڳ اھن پنھنجي آيتن بابت صحيح مسلم جي شرح جي عبارت تا پيش ڪريون جا ھيءَ آھي " النسخ ثلاثة انواع احدھا مانسخ حڪمه وتلاوته ڪعشر رضعات والثاني مانسخت تلاوته دون حڪمه ڪخمس رضعات " يعني آيتن جو منسوخ ٿيڻ ٽن قسمن جو آھي

هڪ پڙهڻ ۽ حڪم ٻنهي جو منسوخ ٿيڻ - جيئن ڏهن ڇڪڻ واري آيت - ٻيو پڙهڻ منسوخ ٿئي ۽ حڪم قائم رهي - جيئن پنجن ڇڪڻ واري آيت - گويا هي ٻئي آيتون منسوخ التلاوت آهن - (مولانا ڏسو شيعن جو ڪتاب عدة الاصول جزء ۲ مصنف ابو جعفر طوسي) هاڻ بي بي صاحبه جو هي چوڻ ته خمس معلومات واري آيت حضرت جن جي وفات بعد به پڙهي ويندي هئي انجو سبب شرح مسلم ۾ هي ڏنل آهي "ومعناه ان النسخ بخمس رضعات تاخر انزاله جدا حتى انه صلعم توفي وبعض الناس يقرأ خمس رضعات ويجعلها قرآنا متلوا لكونه لم يبلغه النسخ لقرب عهده فلما بلغهم النسخ بعد ذالك رجعوا عن ذالك واجمعوا على ان هذا لا يتلى" يعني پنجن ڇڪڻ واري آيت جو منسوخ ٿيڻ ديرسان ٿيو هو جو ڪي ماڻهو حضرت جن جي وفات کان پوءِ ڪجهه مدت تائين خمس رضعات واري آيت کي پڙهندا هئا ڇو ته انهن کي اها خبر نه هئي ته اها آيت به منسوخ التلاوت ٿي آهي پر پوءِ جڏهن معلوم ٿين ته انهن پنهنجي خيال کي ڇڏي اجماع ڪيائون ته هاڻي آيت نه پڙهي ويندي - بس هن بحث مان صاف ثابت ٿيو ته بي بي عائشه رض جو هي مطلب هرگز نه هو ته ڪو صحابي حضرت جن کان پوءِ اها آيت ڪيڏي ڇڏي آهي پر اهلسنت ويسٽ انهي ٻئي آيتن منسوخ التلاوت آهن حڪم سميت - جيڪڏهن بي بي عائشه جو اهو عقيدو هجي ها ته ضرور پنهنجي والد کي قرآن مجيد جمع ڪرائڻ وقت چوي ها ته پنجن ڇڪڻ واري آيت داخل ڪريو -

اعتراض (٣٦) - موجوده قرآن پاڪ ۾ جيڪا آيت " ان الله هو الرزاق " آهي سا حضور صلعم جن " إني انا الرزاق " ڪري پڙهندا هئا " (ص ٣١)

جواب - مسٽر ميور جڏهن ته عربي پڙهيل نه هو تنهنڪري قدم قدم تي ٺابوڪا ڏوائس جيئن ته اصل عبارت ۾ آهي " قال اقرأني رسول الله صلعم " يعني پڙهايو مونکي رسول خدا - پر مسٽر ميور ترجمو ڪيو " حضور جن پڙهندا هئا " حالانڪه انهي لاءِ "كان يقرأ" هئڻ گهرجي - خير اها ته هئي حيدرآبادي محمد صاحب جي عربي دانيءَ - اعتراض جو هي جواب آهي ته حضرت جن تي قرآن مجيد قريش جي لغت ۾ نازل ٿيو هو ۽ پوءِ حضرت جن کي عرب جي مختلف قبيلن جي زبان موجب ستن قسمن جي لغت جي اجازت ملي ته قرآن مجيد انهن لغتن ۾ پڙهي سگهجي ٿو - جنکي سبع احرف ٿو چئجي - هذا "إني انا الرزاق" وارو پڙهڻ به انهن ستن قسمن مان آهي - ليڪن فرق هي آهي ته اها پڙهڻي شاذ ۾ داخل آهي يعني ڪنهن ڪنهن کان آيل نه مشهور ۾ متواتر پڙهڻي ان الله هو الرزاق آهي جا موجوده قرآن ۾ آهي ۽ اها ئي حجت آهي جيئن شرح مسلم جلد اول ۾ آهي " لكن مذهبنا ان القراة الشاذة لا يحتج بها " يعني اهلسنت جو اهو مذهب آهي ته

شاذ پڙهڻ حجت نا هي - تنهنڪري شاذ قرأت ۾ ٻَڌي تحريف ثابت ڪرڻ بلڪل غلط آهي - اهڙو ڏڪ

شيعه مذهب جي تفسير مجمع البيان جلد اول صفحو ۳۰ ۾ آهي جنهن " وقرء في الشواذ غير المغضوب عليهم بالنصب وقرء غير الضالين عمر بن الخطاب وروي ذالک عن علي " يعني شواذ قرأة ۾ غير المغضوب عليهم کي زبر سان پڙهيو ويو آهي ۽ حضرت عمرؓ غير الضالين ڪري پڙهيو آهي ۽ حضرت علي رضي الله عنه.

تنهن کان سواءِ شاذ قرأت بابت اتقان جلد اول ۾ علامه سيوطيؒ صفائي ڪري ڇڏي آهي ته:

" الشاذ وهو مالم يصح سنده " يعني شاذ اُهي آهي جنهن جي سند صحيح نه هجي -

مان ظاهر آهي شاذ قرأة جي سند ئي صحيح نا هي ته پوءِ اُها حجت وڃي ڪمال بيوقوفي آهي -

اعتراض (٣٧) - اخرجه الامام احمد في مسنده وابن اشتة في المصاحف من

طريق اسماعيل المكي عن ابي خلف مولى بني جمع انه دخل معه عبيد بن عمر على عائشة فقال جئت اسألک عن آية من كتاب الله كيف رسول الله يقرأها قالت اي آية قال الذين يؤتون ما اتوا فقالت ايها احب اليک قلت والذي نفسي بيده لاحدهما احب الا من الدنيا جميعا قالت ايهما قلت: " الذين يأتون ما اتوا فقالت اشهد ان رسول الله كذالک كان يقرأها وكذالک انزلت ولكن الهجاء حرف عبيد بن عمير جيڪو تابعي آهي بي بي عائشه وٽ هن غرض سان ويو ته اُن کان سوال ڪريان ڪه قرآني آيت جو ته رسول اللهﷺ ڪيئن پڙهندا هئا - بي بي صاحبه چيو ته ڪهڙي آيت آهي مون چيو ته الذين يوتون ما اتوا " آهي يا الذين ياتون - ...... بي بي صاحبه چيو ته رسول خدا الذين ياتون پڙهندو هو ۽ نازل به ائين ٿي هئي مگر ڪتاب (قرآن) ۾ تحريف ڪئي وئي " - انصاف شرط آهي ته خود بي بي عائشهؓ صاف تحريف جو اقرار ٿي ڪري ته ڪيا پوءِ آهي ته قرآن ۾ تحريف ڪئي وئي آهي (ف ٣)

جواب - معلوم هجي ته موجوده قرآن ۾ " آهي جا متواتر مشهور عام

قرأة آهي - ۽ الذين ياتون " شاذ قرأة آهي جنهن جي ..... سند نه آهي روايت جو هڪ راوي ابوخلف آهي جنهن بابت ميزان ۾ آهي ته " قيل اسمه حازم كذبه يحيى بن معين. وقال ابوحاتم منكر الحديث " يعني اهو ابوخلف کي ابن معين ڪوڙو قرار ڏنو آهي - ابوحاتم چيو آهي ته ابوخلف اهڙو آهي جنهن جي حديث قبول نا هي "، تنهن بلڪل صفائي ٿي وئي ته اهڙا روايت ابوخلف ڪوڙي جو آهي جا قبول ڪري نٿي سگهجي - مسٽر ميرو جيڪو هن عربي پڙهيل هجي ها ته روايت جا آخري لفظ ولكن الهجاء حرف سمجهي وڃي ها ۽ اعتراض وڃي تحريف جو نالو زبان تي نه آڻي ها پر جا جي جو عبارت آهي عربي ۾ ۽ هُو عربي جي عين کان به واقف نا هي. حقيقت هيءَ آهي ته لفظ هجاء

جي معنيٰ آهي شڪل يا صورت ۽ لفظ حرف جي معنيٰ آهي لغت - يعني سبع احرف (ستن لغتن) مان هڪ لغت آهي - جهڙو ذڪر شيعن جي تفسير منهج الصادقين ۾ ملا فتح الله ڪاشاني هن طرح ڪيو آهي

"مبنی باشد بر حل معانی قرآن بر طبق قرائت سبعه که مسلم الثبوت ست" (ديباچه جلد اول)

يعني تفسير ڪندس قرآن جي معنائن جي حل ڪرڻ تي ستن قرائتن موجب جي مقبول آهن - جنکي سبع احرف چيو ٿو وڃي جيئن اتقان جلد اول ص ۴۵ ۾ آهي ته فرمايو رسول خدا ﷺ "اقرأني جبريل على حرف فراجعته فلم ازل استزيده ويزيدني حتى انتهى الى سبعة احرف" يعني جبريل مونکي هڪ لغت ۾ قرآن پاڙهيو ۽ مون هن کي بار بار چيو ته ستن لغتن تائين پهتس - هاڻي بي بي عائشه صديقه جو اهو مطلب هوته "الذين يؤتون" واري پڙهڻي ستن لغتن مان هڪ صورت ۽ نموني جي لغت آهي.

ڪيڏو نه قرائت جو قسم ڪيڏو نه تحريف جو دليل - "بريں عقل و دانش ببايد گريست"

هاڻي ناظرين سمجهي ويا هوندا ته شيعه صاحبن ۾ عربي عبارتن جي سمجهڻ جو ڪو به سليقو ناهي -

اعتراض (٣٨) - ڪنهن به شيعه ڪتاب مان ڪو به حوالو اهڙو نه ڏنو اٿس جنهن مان ثابت ٿئي ته فلاڻو اکر نڪتو ويو آهي يا گڏيو ويو آهي يا قرآن مان ڪجهه حصو گم ٿيو آهي جو خلق خدا کي گمراه ڪرڻ لاءِ لکو ٿا ته شيعه قرآن مجيد کي مڃيني ڪونه" (ص ٣٨)

جواب - مسٽر ميوي "دروغ گفتن بروئے تو" وارو معاملو ڪيو آهي - جيئن ته اسان سنڌي ڪتاب آئينه حق نما جي جواب ڪتاب انوار الهدىٰ جي صفحه ١٦ ۾ شيعن جي ڪتاب وطعن الدبر ۽ ڪتاب هداية الطالبين ۽ صفحه ١٨ ۾ ڪتاب استقصاء الافحام ۽ حياة القلوب ۾ صفحه ١٨ ۾ ڪتاب بصائر الدرجات، صفحه ١٩ ۾ ڪتاب ڪافي ڪليني ۽ ڪتاب فصل الخطاب ۾ انوار نعمانيه ۽ صفحه ٢٠ ۾ اصول ڪافي جا حوالا ڏنا آهن جن ۾ ثابت ڪيو اٿئون ته شيعه مذهب موجب قرآن پاڪ ۾ پنجن قسمن جي ڦير گهير ڪئي وئي آهي - پوءِ به شهرڪي وندرائڻ لاءِ لکيو ته ڪنهن شيعه ڪتاب جو حوالو نه ڏنو ويو آهي - حالانڪ خود ميزان الانصاف صفحه ٢١ ۾ اقرار ٿو ڪري ته مسٽر واصف انوار الهدىٰ صفحه ١٨ ۾ لکي ٿو ته شيعن جون ٻه هزار روايتون آهن جن ۾ ظاهر ڪيو ويو آهي ته جي موجوده قرآن هر طرح ناقص آهي ۽ تحريف ڪيل - ناظرين غور ڪن ته مسٽر ميوي ميزان الانصاف لکي انصاف جو خون ڪيو آهي يا نه - جواب ڏئي ياڻ نه سگهي ۽ ڏوهه ٿو رکي واصف تي - ڪيڏي صاف اقرار ڪري ته اسان وٽ انهن حوالن جا جواب ناهن - پلا هاڻ ته سنڌ يس دعوىٰ جي ترديد ۾ سيڪڙن قسمن جي تحريف بابت ١١٠ روايتون ڏيئون ٿا اسان ڏسون ته انهن جو ڪهڙو جواب ڏئي شيعه مذهب جي لج ٿو رکي

اڳتي هلي لکي ٿو "زباني ساري قرآن جي محفوظ هجڻ جي دعوىٰ ڪرڻ سولي آهي پر محفوظ لاءِ جيڪو عقيدو سُنين جو آهي
تنهن ۾ ايا گهڻو ٿورو فرق آهي" بيشڪ اهو آهي، پر ڏسڻو آهي ته قرآن پاڪ جي محفوظ لاءِ جيڪو عقيدو سُنين جو آهي
سو سُنين جو آهي يا شيعن جو. اگرچه هن لاءِ مثال ١١٠ حوالا ڏئي سگهجن ٿا پر هتي ٿورا ڏيون ٿا.

سُنين جو عقيدو قرآن بابت

وانا للذكر الذي انزلناه علي محمد لحافظون يعني من الزيادة فيه والنقص منه والتغيير في التبديل والتحريف فالقرآن العظيم محفوظ من هذه الاشياء كلها وهذا مختص بالقرآن بخلاف الساير الكتب بمنزلة فانه قد دخل على بعضها التحريف والتبديل والزيادة والنقصان ولما تولى الله حفظ هذا الكتاب بقي مصونا على الابد و محروسا من الزيادة والنقصان (تفسير خازن ج ٤ ص ٣)

يعني اسين (الله) بيشڪ هن ذڪر (قرآن) جي (جنهن کي محمد صلعم تي نازل ڪيو اٿئون) حفاظت ڪندڙ آهيون، جي بيشي تبديل ۽ تحريف کان. پس قرآن پاڪ هن سبب ڪانئن پاڪ آهي ۽ هي خصوصيت فقط قرآن مجيد جي آهي ۽ ٻين ڪتابن ۾ (توريت انجيل وغيره وغيره) تبديل تحريف ٿي وئي آهي ۽ هن قرآن جي حفاظت جو ذمو خدا تعالىٰ پاڻ کنيو آهي تنهن ڪري هو ڪنهن به ڪمي بيشي وغيره کان محفوظ آهي.

شيعن جو عقيدو قرآن بابت

قال السيد المحدث الجزائري في الانوار ما معناه ان الاصحاب قد اطبقوا على صحة الاخبار المستفيضة بل المتواترة الدالة بصريحها على وقوع التحريف في القرآن كلاما ومادة واعرابا والتصديق بها (كتاب فصل الخطاب صفحه ٣٠)

يعني محدث جزائري سيد نعمت الله ڪتاب انوار ۾ لکيو آهي ته اصحاب اماميه انهن روايتن جي اتفاق ڪيو آهي جي مستفيض ۽ متواتر آهن ۽ تحريف قرآن تي دلالت ڪن ٿيون ڪلام ۾، مادة ۾ اعراب ۾ ۽ اتفاق آهي انهي تصديق تي "

وري صفحه ٩٧ ۾ آهي :- وهو مخالف لهذا القرآن الموجود من حيث التاليف وترتيب السور والآيات بل الكلمات ايضا ومن جهة الزيادة والنقيصة "

يعني قرآن علي جو هن قرآن جي خلاف هو خواه سورتن ۽ آيتن جي ترتيب تاليف بلڪ ڪلمن ۾ زيادتي ۽ گهٽتائي ڪري.

اعتراض (٣٩) - پر محمد يا ته محمد جهڙو ماڻهو به هرگز نه ٿيندو ته خدا جي پاڪ ڪلام کي ساڙائڻ کان پرهيز ڪري ها پر هن کي ڏکيو نه هو. پر ڪيئن قرآن حضرت عثمان صاحب جي زماني ۾ ساڙيا ويا (ص٤٠)

جواب - هن بابت اهلسنت جي عالمن تصريح ڪئي آهي ته "والذي يروى عن عثمان رض انه فعل ذالك بالمصاحف المختلفة حين اراد جمع الناس على مصحف واحد لايكاد يصح فالذي ظهر منه من تعظيم الحرمة الكتاب الله والمداومة على تلاوته آناء الليل والنهار دليل على انه

لا اصل لذالك الحديث " (شرح سير كبير جزء ثاني صفحه ٢٧) جيئن جو حضرت عثمان بابت روايت آهي ته هن مختلف نسخن کي جلايو، جنهن ته هڪ قرآن تي مسلمانن کي گڏ ڪيو [illegible] سوا ما روايت صحيح ناهي. هنڪري جو حضرت عثمان کي جيڪا قرآن مجيد جي [illegible] تلاوت ڪندو هو سا بلڪل ثابت ٿي ڪري ته قرآن سارو ائين واري روايت بي بنياد آهي "

جيڪڏهن بالفرض ڪٿي قبول به ڪجي ته به حضرت عثمان انهن نسخن کي هرگز جلايو ناهي پر احتياطاً انهن کي ڌوئي اکر ڌاهي پوءِ خالي ٿيا جلارايا آهن. جيئن خود شيعن جا عالم ٿا ڪن. ڏسو علامه اردبيلي ڪتاب حديقة الشيعه ۾ لکي ٿو :- بعضی گويند مروان بن حكم و زياد بن سمره را كه كاتب وے بودند حكم كرد كه از جميع مصاحف برداشتند و هر تصرفے كه خواستند كردند و باقی را در ديگ نهاده بشست و بعد ازان در آتش نهاده سوخت " يعني حضرت عثمان مروان ۽ زياد کي قرآني مصحفن تان نقل ڪرڻ جو حڪم ڏنو ۽ پوءِ مرضي موافق دخل ڏئي ديگ ۾ وجهي مصحفن کي ڌوئي پوءِ خالي ٿيا جلارائين " مرزا محمد باقر موسوي به پنهنجي ڪتاب بحر الجواهر خاماني ۾ ساڳيو امر ذڪر ڪيو آهي هنمان ثابت ٿيو ته حضرت عثمان ڪلام الاهي کي هرگز جلايو ناهي پر انهن مختلف نسخن (جو ڪن اصحابن بطور يادداشت پاڻ وٽ لکي ڇڏيا هئا) کي پهرين ڌوئاري اکر ڌهرائي پوءِ انهي ٿيا ساڙائي ڇڏيا ته امت محمديه لاءِ آئينده ڪو فتنو نه جاڳي. جيڪڏهن ائين نه ڪيو وڃي ها ته ممڪن آهي ته ڪن زمانن ۾ قرآن جي دشمنن کي اهي ٿيا هٿ اچي وڃن ها ۽ پوءِ پنهنجي طرفان انهن مان ناجائز فائدو وٺن ها. جيئن ڊاڪٽر منگانا سنه ١٩١٣ ۾ هڪ رسالو "ليوس فلم ٽري انٽسٽ قرآنز" نالي ڇپائي پڌرو ڪيو. جنهن ۾ هن ڏيکاريو ته موجوده قرآنن جي برخلاف قديم زماني جا نسخا هٿ ڪيا ويا آهن. جنهي حقيقت هي هئي جو هڪ عالم سنه ١٨٩٥ ۾ مصر ۾ هڪ واڻئي سامان واري دڪان تان ڪجهه جهونا لکيل چمڙي جا ٽڪرا هٿ ڪيا. جي رفته رفته ڊاڪٽر منگانا جي هٿ لڳا. انهن پرچن ۾ هي نگي ٿيل هئي جو اصل عبارت کي مٽائي پٽ سان رهڙي پوءِ انتي ڪجهه الٽ پلٽ قرآن مجيد لکي ورتي ڪنهن زماني ۾ انهن تي سو ڪجهه لکي اهڙي طرح ظاهر ڪيو ويو جن ڄڻ ته هي ڪي صحابه ڪرام جي زماني جا لکيل قرآن شريف جا ٽڪرا آهن جي هن مصحف جي برخلاف آهن. غرض خدا تعالیٰ جي وعدي مطابق موجب انهي ڪي وسائل کي ڪنهن به وڙهي نه ڏنو ۽ قرآن پاڪ اول کان آخر تائين محفوظ رهيو.

شيعه صاحبن جو هي هو مطلب آهي ته حضرت عثمان جيڪڏهن اهي نسخا ڌوئاري نه جلارائي ها ته اسان جي هٿ ڪا ٻي وڃن ها ۽ پوءِ انهن کي موجوده قرآن پاڪ جي مقابلي ۾ ميدان تي آڻيون ها. جيئن

مولوي سيد الفت حسين صاحب پنهنجي رسالي منع تبرا صفحي ٦ ۾ ٿو لکي :-

"کیا سورهٔ علی وسورهٔ ولایت وسورهٔ فاطمه بعض مطبوع وبعض قلمی غالی شیعوں کے گھر میں نہیں ہیں کہ نمونہ میں حاجی حسن علی نے یہ سورتیں نہیں چھاپیں مگر ایک ہی دو سورتیں چھپنے پائی تھیں کہ تنبیہ کی گئی" تنهن کانسواءِ قرآن مجيد جو ساڙڻ جي حرڪت خود شيعن به ڪئي آهي جئن ڪتاب طعن السنان ۾ آهي :- "حیرت ہے کہ جناب طوسی نے بعض ظلمہ کو بھڑکا کر سنیوں کے مدرسے کہ خالی قرآن اور حدیث سے تھے پھونکوائیں"

ماڻي اسين حضرت عثمان جي انهي ڪارروائي بابت انهي بزرگ هستي جو فيصلو پيش ڪريون ٿا جنهن کي علي ابن ابي طالب اسد الله الغالب سڏبو آهي :- ڪتاب فتح الباري شرح بخاري جزءِ ٩ صفحي ١٥ ۾ آهي

"وفي رواية سويد بن غفلة عن علي قال لا تقولوا لعثمان في احراق المصاحف الا خيرا"

يعني حضرت علي فرمايو ته حضرت عثمان مصحفن جي جلائڻ بابت جو ڪجهه ڪيو، ان بابت سندس حق ۾ نيڪي کانسواءِ ٻيو ڪجهه به نه چئو" وري ابن ابي داؤد جي روايت آهي :-

"قال علي لا تقولوا في عثمان الا خيرا فوالله ما فعل الذي فعل في المصاحف الا عن ملا منا"

يعني حضرت علي فرمايو ته حضرت عثمان جي حق ۾ نيڪي جي ڪجهه به نه چئو، جو نه مصحفن بابت جيڪي هن ڪيو سو اسان جماعت جي صلاح سان ڪيو آهي" پس ايمان وارن مسلمانن جي لاءِ جناب علي المرتضى جون هي به روايتون ڪافي آهن جن ۾ جناب عثمان جي پوزيشن کي نهايت صاف ڪيو ويو آهي پر جي ايمان لاءِ ڪيترو به ڪجي ته اهو ٿورو آهي -

اعتراض (٣٠) - مسٽر واصف بزرگ سگهڙ دستي سيپاره صفحي ٣٠ تي لکي ٿو ته قرآن شريف جا ڪيا ويا؟ ڪن جي حڪم سان سنين جي يا شيعن جي ؟

جواب - افسوس جو مسٽر ميرو قرآن مجيد جي عداوت ۾ اهڙو ته حواس باخته ٿي ويو آهي جو اهو خيال به نٿو ڪري ته قرآن مجيد جي عام وخاص جي تلاوت جي سهوليت لاءِ حصن مقرر ڪرڻ ۾ نفس قرآن کي ڪهڙو نقصان پهتو؟ قرآن پاڪ اهوئي آهي ۽ ايترو جيترو پهريون ڪتاب ۾ آهي - پيهه جيئن قرآن پاڪ جا منزل ڪيا ويا آهن ته هفتي ۾ ختم ڪرڻ لاءِ هر ڪنهن کي پڙهڻ جي سهوليت پيدا ٿئي ۽ مڪتبن ۾ ننڍن ٻارن لاءِ آساني ٿئي - پهرين صدي ۾ شروع زماني ۾ نه قرآن مجيد تي زبرون زيرون وغيره اعراب به نه ڏنل نه هئا - جيڪڏهن اهي به نه ڏجن ها ته مسٽر ميري جهڙا عربي کان نابلد هرگز به صحيح پڙهي نه سگهن ها - شايد شيعه صاحبن جي مصحف ۾ پڪي عربي بنا زبر زير

ته

جي لڳي پيئي هوندي ۽ هن رڪوع وغيره جو نشان ڪونه هوندو -

بحاڙي جو مسئلو ميري ٻي قول قرآن مجيد جي تعريف ۾ ڏنا آهن جنهن ۾ قول نهج البلاغت جا آهن ۽ هڪڪافي جي - هڪ قول ۾ حضرت عليؓ تو فرمائي :-

"قرآن توهان وٽ موجود آهي - هو اهڙو خطيب آهي جنهن جي زبان ٿڪجڻ واري نه آهي ۽ اهڙو مضبوط قلعو آهي جنهن جا ٿنڀ ڊهڻ وارا نه آهن ۽ اهڙو عزت جو نقطو آهي جنهن جا طرفدار شڪست کائڻ وارا نه آهن"

هن روايت ۾ جناب علي المرتضىٰ قرآن مجيد کي خطيب جو لقب ڏنو آهي يعني ليڪچرار - پر انهن اشتها جي سوال ۴ جي جواب ۾ شيعن جي معتبر ڪتاب تحقيق المتين جي عبارت ڏني هئي جنهن ۾ خود حضرت عليؓ جو قول آهي ته آءُ ڳالهائيندڙ ڪلام الله آهيان ۽ هي قرآن خاموش آهي "

هاڻ ناظرين انصاف ڪن ته حضرت عليؓ هڪ هنڌ قرآن کي خطيب تو سڏي ٿو ۽ ٻئي هنڌ انکي صامت يعني خاموش تو ثابت ڪري - هن مان ثابت ٿيو ته شيعه عالمن جو اهو قول درست آهي ته امامن قرآن بابت جيڪا تعريف ڪئي آهي اها تقيه ڪري آهي يعني سنين جي رعب ۽ انهن جي خوف کان تعريف ڪئي آهي ورنه سندن اصل عقيدو اهو آهي جنهن جو اظهار هڪ سؤ ڏهه حوالن ۾ ڪري آيا آهيون -

ڏسو هن روايت ۾ حضرت عليؓ تو فرمائي ته قرآن مضبوط قلعو آهي جنهن جا ٿنڀ ڊهڻ وارا نه آهن پر زنديق واري روايت ۾ بلڪل ظاهر ڪيو اٿن ته "منافقن قرآن ۾ ڪفر جا ٿنڀ قائم ڪيا آهن - ڏسو فصل ۴ حوالو نمبر ۷۸) جيڪڏهن سچ پچ حضرت عليؓ هن قرآن جو مداح هوندو پوءِ قرآن ۾ ڪفر جا ٿنڀا هجڻ ڏنائين جو زنديق کي اهڙو جواب ڏنائين - جا جو قرآن گمراهي ۽ ڪفر جو مرڪز هجي اهو مضبوط قلعو، عزت وارو نقطو، خدا جي مضبوط رسي - نوراني روشني، شفا ڏيندڙ دوا ڪيئن ٿي سگهندو؟ ظاهر آهي ته اها تعريف امامن تقيه ڪري ڪئي آهي -

الله تبارڪ وتعالىٰ جي مهرباني سان ميزان الانصاف جو جواب باصواب پورو ٿيو الحمدلله

ڪهان مين اور ڪهان يه نڪهت گل :: نسيم صبح تيري مهرباني:

بحاڙي جو اسين سنڌ جي شيعه صاحبن کي هي عرض ٿا ڪريون ته جيڪڏهن ڪو به سنڌ جو شيعي محقق هن ڪتاب جو جواب لکي ته هو هيٺين ڳالهين جو خيال رکي (۱) اسان جي ڏنل هڪ سؤ ڏهه روايتن لئي پنهنجي مذهبي تحقيق موجب روشني وجهي -(۲) جيڪي امامن جو اسان قرآن پاڪ جي غير معتبر هئڻ بابت حديثون ڏنيون آهن انهن جي صحيح يا غلط هئڻ لئي علم حديث موجب جرح تعديل ڪري (۳) قرآن جي تحريف قائل ٿي پنهنجي مذهبي روايتن موجب ڪفر يا گمراهي جو فتوىٰ لکي -

بجواب خلافت اسلام — هن ڪتاب ۾ شيعه خواه سني مذهب جي معتبر روايتن مان ثابت ڪيو ويو آهي ته حضرت علي رضي الله عنه بلا فصل خليفو نه هو پر حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه هو. ۽ حديث خم غدير ۽ حديث ڪتابت ۽ حديث ثقلين وغيره تي پڻ سان بحث ڪري انهي حديث کي ڪچو ثابت ڪيو ويو آهي قيمت ۲ آنا

انوار الهدیٰ بجواب آئينهٔ حق نما — هن ڪتاب ۾ تقيه وغيره شيعن جي مختلف مسئلن تي روشني وڌي وئي آهي ۽ ماتمداري جي خوب ترديد ڪئي آهي قيمت ۲ آنا

الڪشاف بجواب الانصاف — هن ڪتاب ۾ به شيعن جي ڪيترن اعتراضن جا جواب ڏنا ويا آهن خاص ڪري لفظ شيعه تي عمده پيرايه سان روشني وڌي آهي ۽ حضرت ابراهيم عليه السلام جي بشيعه هئڻ ۽ حضرت موسیٰ عليه السلام جي شيعه تي خوب بحث ڪيو ويو آهي قيمت ۱ آنو-

شيعن جي ڏهن سوالن جا جواب — هي ڪتاب به قابل ديد آهي. هن ۾ خاص طرح خلافت تي معقول بحث ڪيل آهي قيمت ۱ آنو-

ملڻ جو پتو

مسلم ادبي پريس حيدرآباد سنڌ